

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Навчально-науковий інститут педагогіки і психології

Кафедра психології

Вакула Інна Вікторівна

**МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОЇ
АКТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

Спеціальність: 053 Психологія

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ А. В. Вертель,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри психології

« ____ » _____ 2020 року

Виконавець

_____ І. В. Вакула

« ____ » _____ 2020 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРИРОДИ КРЕАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	7
1.1. Теоретичний аналіз проблеми креативності особистості у вітчизняній та зарубіжній психології.....	7
1.2. Психологічна структура креативності особистості.....	16
1.3. Створення системи мотиваційних чинників та умов розвитку креативної активності студентів-психологів.....	24
Висновки до першого розділу.....	35
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МОТИВАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК КРЕАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА.....	37
2.1. Емпіричне дослідження впливу престижу на розвиток креативної активності студента-психолога.....	37
2.2. Емпіричне дослідження впливу мотивації професіоналізму на розвиток креативної активності студента-психолога.....	54
2.3. Вплив новизни діяльності на розвиток креативної активності студента-психолога.....	74
Висновки до другого розділу.....	89
ВИСНОВОКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	93
ДОДАТКИ.....	100

ВСТУП

Актуальність теми. Наприкінці минулого століття креативність стає необхідним компонентом будь-якої діяльності, оскільки сама діяльність виходить на усе більш складний рівень. Співвідношення креативних і репродуктивних компонентів діяльності зміщається на користь перших. Суспільству потрібні не генії у традиційному розумінні, а креативні люди, що вміють творити нові продукти. Більш того, виявилось, що креативність у людині можна розвивати, їй можна навчати.

Креативність, відображаючи високий рівень соціальної зрілості особистості, є результатом її виховання, самовиховання, навчання і впливу на неї суспільних відносин. Усе це свідчить про те, що для розвитку креативності велике значення має створення необхідних умов, які дозволяють максимально стимулювати прояв і розвиток творчого потенціалу особистості. Креативною особистістю може бути людина захоплена, одержима конкретною ідеєю незалежно від професійного фаху.

Вивченню питання креативності особистості було присвячено багато напрямків у психології. Феноменологічним описом креативності займалися Д.Б. Богоявленська, В.В. Варшавський, Е. Гонг, Л.П. Гримак, Е.О. Куркуленко Р. Мілгрем, М.М. Морозов, В.С. Роттенберг. Над розглядом її взаємозв'язків із творчими здібностями і творчим мисленням працювали В.С. Біблер, Е. де Боно, А.В. Брушлинський, М. Вертгеймер, В.М. Дружинін, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, В.В. Клименко, О.М. Матюшкин, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, В.М. Пушкін, J. Guilford, S. Mednick, E. Torrance, R. Steinberg та багато інших. В Україні проблемі розвитку креативності присвятили свої дисертаційні дослідження Н.Є. Гоцуляк, І.В. Кукуленко-Лук'янець, О.О. Музика, Ю.В. Мороз, Р.В. Ткач, Н.С. Черноусенко та ін. Проте, багато проблем, пов'язаних з креативністю особистості залишаються недостатньо вивченими: серед них, зокрема, питання про причини та умови прояву креативної активності особистості, мотиваційна детермінація розвитку. З огляду на вище зазначене й обумовлена актуальність

обраної теми магістерського дослідження «Мотиваційні чинники розвитку креативної активності майбутніх психологів».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою дослідження є ідеї гетерохронності і поліфакторної обумовленості розвитку (Б.Г. Ананьєв, К. Бюлер, Л.С. Виготський, О.М. Леонтєв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, П.М. Якобсон); теорії мотивації і мотивів поведінки і діяльності (В.Г. Асєєв, В.К. Вілюнас, Є.П. Ільїн, В.Г. Леонтєв, Б.Ф. Ломов, А. Маслоу); психологічні теорії творчості і креативності (Д.Б. Богоявленська, В.В. Клименко, Р. Мілгрем і Е. Гонг, Я.О. Пономарьов, З. Фрейд, К.Г. Юнг, А.М. Isen, R. Steinberg); положення про взаємозв'язок креативності, творчих здібностей і творчого мислення у структурі особистості (В.С. Біблер, Е. де Боно, В.М. Дружинін, В.О. Моляко, А.В. Брушлинський, J. Guilford, E. Torrance).

Мета дослідження – виявити та обґрунтувати мотиваційні чинники розвитку креативної активності студентів – майбутніх психологів і дослідити вплив цих чинників на її розвиток.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз психологічної природи креативної активності особистості у сучасних наукових дослідженнях;
2. В ході емпіричного дослідження виявити мотиваційні чинники та за допомогою формуючого експерименту – їхній вплив на розвиток креативної активності студентів – майбутніх психологів;
3. Визначити основні напрямки актуалізації мотиваційних чинників розвитку креативної активності у майбутніх психологів під час їхнього навчання у вищому навчальному закладі.

Об'єкт дослідження – розвиток креативної активності студента – майбутнього психолога в процесі навчання.

Предмет дослідження – психологічні особливості впливу мотиваційних чинників на розвиток креативної активності майбутніх психологів.

Методи дослідження. З метою вивчення та аналізу філософської, психологічної і педагогічної літератури з проблеми дослідження використовувалися наступні *теоретичні методи*: аналіз, узагальнення, порівняння, систематизація. З метою емпіричного дослідження впливу мотиваційних чинників на розвиток креативної активності студента-психолога застосовувалися *емпіричні методи* дослідження: для дослідження невербального аспекту креативності застосовувалася адаптована Р.Є. Тафель і В.М. Дружиніним методика Є.Торранса. Для дослідження вербального аспекту креативної активності – методики оцінки творчих здібностей В. Меде і К. Піорковського, а також С. Медника. Для визначення творчого потенціалу особистості застосовувався опитувальник «Який ваш творчий потенціал?». Для статистичної обробки результатів дослідження застосовувався кореляційний аналіз за критерієм Пірсона; встановлення загального напрямку зрушення для різних мотиваційних чинників G-критерієм знаків та аналіз визначення сили і напрямку кореляційного зв'язку між двома профілями ознак за коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена. В експерименті брала участь група студентів спеціальності 053 психологія Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка у кількості 25 осіб. Частина експерименту проводилася з використанням онлайн-технологій, а саме платформи Zoom та Google Meet.

Практична значимість отриманих результатів дослідження полягає у тому, що отримані під час його результати можуть бути використані як з метою більш ефективного розвитку креативної активності у студентів закладів вищої освіти, що приведе до покращення якості процесу освіти, так і у масовій практиці, сприяючи вдосконалюванню системи підготовки висококваліфікованих кадрів. Мотиваційні чинники, які наведено у дослідженні і які детермінують креативну активність особистості в процесі професійного навчання, можуть бути використані у комплексній психокорекційній і психотерапевтичній практиці для розвитку загальної креативності особистості.

Апробація і впровадження результатів дослідження роботи. Основні теоретичні положення і висновки магістерського дослідження доповідалися, обговорювалися й отримали схвалення на: VI Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя», 13–15 лютого 2020 року, м. Суми; XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Динаміка розвитку світової науки», 2–4 вересня 2020 року, Ванкувер, Канада; III Міжнародній науково-практичній конференції «Фундаментальні та прикладні дослідження у сучасному світі», 21–23 жовтня 2020 року, Бостон, США.

Публікації:

1. Vertel A., Vakula I. Motivational factors as a condition for the creative activity development of future psychologists. *Dynamics of the development of world science*. Abstracts of the 13th International scientific and practical conference. (September 2-4, 2020). Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2020. Pp. 71–73.

2. Вертель А. В., Вакула І. В. Вплив інтуїції на розвиток творчої активності. *Fundamental and applied research in the modern world*. Abstracts of the 3rd International scientific and practical conference. (October 21–23, 2020). BoScience Publisher. Boston, USA. 2020. Pp. 242–246.

Структура і обсяг роботи: Магістерська робота складається із вступу, 2-х розділів, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел з 92 найменувань, 5 додатків на 10 сторінках. Основний зміст викладено на 99 сторінках, містить 24 малюнка і 6 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРИРОДИ КРЕАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Теоретичний аналіз проблеми креативності особистості у вітчизняній та зарубіжній психології

Універсальність людини як соціальної істоти, полягає в безмежних можливостях прояву її здібностей і творчості. Не існує таких сфер життєдіяльності особистості, де був би неможливим творчий процес. Традиційну класифікацію видів творчості, яка охоплює наукову, технічну, літературну, музичну та образотворчу, сучасна психологія доповнює ігровою, побутовою («домашньою»), військовою, управлінською, комунікативною, ситуаційною («життєвською») та ін. Варто зазначити, що, на думку І.М. Семенова, С.Ю. Степанова, творчість в аспекті психології – це діяльність, у результаті якої створюються нові матеріальні й духовні цінності [71]. Дотримуючись позиції, відповідно до якої результатом репродуктивного мислення є відтворення наявних знань, а результатом творчого мислення є відкриття чогось нового, Л.С. Виготський відзначав, що творчою діяльністю ми називаємо всяку таку діяльність людини, що створює щось нове, все одно, чи буде це створена творчою діяльністю яка-небудь річ зовнішнього світу, чи продукт розуму або почуття, що живе і виявляється тільки в самій людині [13]. А.В. Брушлинський характеризує творчість як процес, у результаті якого з'являється щось нове, раніше невідоме. Зокрема, він вбачає сутність творчого процесу в реорганізації наявного досвіду та формуванні на його основі нових комбінацій [10]. Таку позицію обстоюють багато інших дослідників.

Крім вищезгаданих підходів до тлумачення творчості (результативного і процесуального), виділяють також особистісний підхід, який розглядається як принцип психології. У розробку цього принципу зробили внесок К. Корнілов, А.С. Макаренко, В.О. Моляко, К. К. Платонов, В.О. Сухомлинський, С.Л. Рубінштейн та інші. Так, С.Л. Рубінштейн вважає, що цей принцип полягає в розумінні особистості як взаємопов'язаної сукупності внутрішніх умов, якими і є

структура її властивостей і якостей, через які заломлюються всі зовнішні впливи [68].

На думку К.К. Платонова, жодне психічне явище (будь-то процес, стан або властивість особистості), що виявляється в діяльності (а отже, і сама ця діяльність та її елементи – дії і вчинки), не можуть бути правильно зрозумілі без врахування цього особистісного їхнього заломлення [62]. У рамках цього підходу велика увага приділяється дослідженню ролі мотиваційних і емоційних компонентів у мисленні особистості, їх продуктивної функції. При особистісному підході творча діяльність розглядається з боку її неповторності й індивідуальності.

Зазначимо, що аналіз праць із психологічних проблем творчості приводить нас до висновку, що творчу діяльність не можна звести лише до логіки чи тільки до інтуїції, це складний процес стрибків і взаємних переходів інтуїтивних і формалізованих компонентів мислення. Причому, цей процес обумовлений не лише змістом завдання, але і формами організації діяльності особистості, її активністю й ініціативою [56].

І якщо в цілому питання співвіднесення дискурсивних та інтуїтивних елементів у творчій діяльності вирішується нині більш-менш однозначно, то при розгляді суб'єктно-особистісного механізму творчості виникає ряд труднощів. Це знайшло відображення навіть у тому, якими поняттями користуються вчені під час пояснення механізму творчості стрибок, трамплін, натхнення, фантазія й ін.

Освітня система переживає стан, пов'язаний з боротьбою старого з новим. Щоб нове зародилося і стало потужним, потрібно звернути увагу на актуальні суперечності і способи їх розв'язання, перетворення їх з руйнівних на креативні чинники освіти. Цілком очевидно, що будь-якій системі освіти притаманний консерватизм, оскільки вона змушена трансформувати відповідним чином знання й інші культурні цінності. Виникає невідповідність між творчою метою вищої освіти і репродуктивним, у своїй основі, змістом.

На думку В.Ф. Лугової існуючий зміст освіти – штучний, а вікові перетворення психіки, свідомості та діяльності людини – природні, через таку несумісність виникають протиріччя, які не сприяють розвиткові механізму

творчості [42]. Розбіжність освітніх можливостей людини і змісту освіти містить у собі суперечності: дві протилежні сторони процесу, що виключають одна одну. Студенти добре знають, що набувають знань, якими вони ніколи не будуть продуктивно користуватися у житті чи роботі. Отже, в освітньому процесі треба поєднати у пропорційності і відповідності дві протилежності: освітні можливості людини і сутність освіти (її зміст і форми). Тобто привести їх до єдності протилежностей. Відзначимо ще одну, на наш погляд, суттєву обставину: підходи до дослідження проблем творчого мислення ґрунтовно розроблені лише у сфері індивідуального мислення. Сучасні ж дослідження творчого мислення, крім вивчення індивідуального мислення, включають вивчення мислення в діалозі і групову творчість. І якщо в першому випадку звертається увага на систему продуктивних процесів як на психологічний еквівалент творчості; у другому дає можливість виявити мало досліджені ланки творчого акту – породження проблем і рефлексивні механізми пошуку й обґрунтування рішень; третьому сконцентрувати увагу на організації групових форм творчості, поставити питання міжособистісної творчої взаємодії [52].

Творча діяльність і творче мислення розглядаються психологами як ціле і частина, тому що творча діяльність містить у собі, окрім мислення, й інші психологічні явища: мотиви, емоції, пам'ять, волю, здібності. При використанні поняття «творча діяльність» стосовно теми нашого дослідження ми віддаємо перевагу визначенню, яке було дане І. Калошіною. Вона визначає це поняття через систему ознак [25]:

1) творча діяльність спрямована на вирішення завдань, для яких характерна відсутність у предметній сфері чи лише в суб'єкті не тільки способу вирішення, але й, головне, предметно-специфічних знань, необхідних для його розробки;

2) творча діяльність пов'язана з представленням суб'єктом на свідомому і несвідомому рівнях нових для нього знань як орієнтаційної основи для наступної розробки способу вирішення завдань;

3) творча діяльність характеризується для суб'єкта невизначеною можливістю розробки нових знань і, на їх основі, способу вирішення завдання;

невизначеність обумовлена відсутністю будь-яких інших знань, що суворо детермінують зазначену розробку.

Тривалий час увагу дослідників було зосереджено на виявленні й описі різних етапів, стадій, фаз, ступенів творчої діяльності.

У працях П. Якобсона творчий процес поділяється на сім стадій:

1) інтелектуально-творча готовність; 2) бачення проблеми; 3) зародження ідеї – формулювання завдання; 4) пошуки вирішення; 5) отримання принципу винаходу; 6) перетворення принципу в схему; 8) технічне оформлення і розгортання винаходу [92].

Щодо інших думок, то заслуговує на увагу думка Я. Пономарьова, який узагальнюючи численні праці з проблеми творчості, виділяє три основні й самостійні етапи: 1) усвідомлення проблеми; 2) розв'язання проблеми; 3) перевірка рішення.

В. Шубинський виділяє шість ланок і співвідносить їх із трьома основними етапами творчого процесу. Перший етап (етап виникнення творчої ситуації) включає ланку зіткнення з новим, ланку творчої невизначеності, ланку прихованої праці. Другий етап (евристичний) включає ланку евристики і ланку розвитку рішення (ідеї, задуму). Третій етап (етап завершення) – містить інтегративну ланку ланку критики, підтвердження і втілення. Загальний недолік схем послідовності етапів творчого процесу полягає у змішуванні процесуального аспекту з результативним, а також із низкою психологічних станів суб'єкта діяльності [88].

Сучасна психологія виділяє низку граней творчого процесу: постановка питання, що вимагає відповіді, тобто вміння бачити проблему та сформулювати її; мобілізація необхідних знань для формулювання попередньої гіпотези, для визначення шляхів і способів вирішення завдання; спеціальні спостереження, експерименти та їхнє узагальнення у вигляді висновків і гіпотез, оформлення думок, що виникають у вигляді математичних, графічних структур; та чи інша перевірка спеціальної цінності продукту творчості [29].

У зв'язку з вищезазначеним виникає питання: «Які якості особистості необхідні для творчості?». У даний час дослідники виділяють більше п'ятдесяти

таких якостей. Нам видається найбільш доцільним підхід В. Шубінського до цього питання. Він співвідносить етапи творчості з необхідними для їх здійснення інтегративними творчими якостями особистості.

Перший етап – почуття новизни, незвичайного, чутливість до протиріч, критичність, схильність до творчого сумніву («сумніватися у всьому»), здатність відчувати внутрішню боротьбу, інформаційний голод («спрага пізнання»).

Другим етап – інтуїція, творча уява, почуття краси, дотепність, здатність виявляти аналогії, натхненність, оригінальність (нестандартність) мислення, емоційна збудженість у творчій ситуації.

Третій етап – самокритичність, заповзятість у доведенні справи до кінця, здатність користуватися різними формами доказів, обґрунтування результатів творчості, достатня широта та глибина знань, досвіду й умінь для втілення нового в духовні і матеріальні форми [88].

Вивчення креативності має наукову й практичну актуальність у силу того, що саме креативність кожної людини є істотним ресурсом розвитку суспільства. Істинно креативною особистістю може бути людина захоплена, одержима якоюсь ідеєю, у кожному разі креативна особистість припускає високий рівень креативності. Вченими виділяються наступні основні фактори, що забезпечують креативність людини: креативність, креативний потенціал, інтелектуальна активність, надситуативна активність [16].

Вітчизняні психологи продовжують інтенсивно розробляти різні проблеми активності. Вивчення активності людини у вітчизняній психології ґрунтується на діяльнісному підході. В останні роки багато психологів вивчають проблему суб'єктності й суб'єктної психічної активності (А.В. Брушлинський, О.К. Осницький, В.А. Петровський, В.І. Слободчиков, В.О. Моляко, В.О. Татенко, В.Е. Чудновський й ін.). Значний внесок у вивчення проблеми активності особистості вніс В.А. Петровський, який розробив концепцію неадаптивної (надситуативної) активності й пов'язану з нею концепцію персоналізації. Особливо багато теоретичних й експериментальних досліджень проводиться по

психофізіології саморегуляції поведінки, діяльності, у цілому, активності (М.В. Бодунов, В.М. Русалов та ін.).

Різномічне вивчення активності людини здійснюється в останні десятиліття (К.О. Абульханова-Славська, О.Г. Асмолов, О.А. Конопкін, Ю.А. Миславський, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, А.К. Осницький, А.В. Петровський, В.А. Петровський, В.М. Русалов, В.І. Слободчиков, В.О. Татенко й ін.). Теоретичною основою для робіт із проблеми активності стали ідеї Л.С. Виготського, М.Я. Басова (людина як активний «діяч у середовищі»), Д.М. Узнадзе (теорія установки), С.Л. Рубінштейна (принцип єдності свідомості й діяльності, про співвідношення «зовнішнього» й «внутрішнього»), О.М. Леонтьєва (концепція діяльності, дія «внутрішнього» через «зовнішнє»), роботи з фізіології активності М.О. Бернштейна, П.К. Анохіна.

Розглядаючи суб'єкт активності, В.А. Петровський розкриває сутність активності з різних сторін. Зокрема, активність ним розглядається як діяльний стан, внутрішньо детермінований, і реалізований зовні в процесах поведінки. Пізніше він уточнює «внутрішнє» й «зовнішнє» у визначенні активності: «активність як діяльний стан людини є цілісність, що пов'язує воедино процеси, що протікають у внутрішньому плані (становлення мотивів, цілей, схем дії) і в плані поведінки (діяльність, дії, операції)» [59, с. 200].

У диференціальній психофізіології вивчаються нейрофізіологічні основи психічної активності й саморегуляції (М.В. Бодунов, Н.С. Лейтес, В.Д. Небиліцин, В.М. Русалов, Б.М. Теплов та ін.), встановлюються співвідношення між нейрофізіологічними характеристиками людини (властивості нервової системи, інтегральні параметри електроенцефалограми, активованість, надповільна активність мозку та ін.) і формально-динамічними особливостями психічної активності (інтенсивність, ергічність, швидкісний і варіаційний аспекти), саморегуляції на різних рівнях психічної діяльності (перцептивної, психомоторної, мнемічної, інтелектуальної). Б.М. Теплов акцентує увагу на активності як загальному компоненті природно-детермінованої властивості нервової системи, що

знаходить своє вираження на психологічному рівні, зокрема, здійснюючи взаємодію між темпераментом і здібностями [73, с. 536].

Активність особистості в роботах К.О. Абульханової-Славської [1] розглядається як єдність відображення, вираження й реалізації зовнішніх і внутрішніх тенденцій у житті людини; як цілісний спосіб моделювання, структурування й здійснення особистісної діяльності, спілкування й поведінки, при якому вона здобуває якість системи в міжособистісному просторі, що функціонує більш-менш автономно, цілісно, успішно; як спосіб оформлення потреби в мотиваційній сфері, як спосіб репрезентації цієї потреби.

Психічна активність є оптимальною, коли досягається гармонійний розвиток і прояв пізнавальної, емоційної й вольової активності, регульованої свідомістю. Найцікавішою для практики вивчення індивідуального стилю діяльності людини, є, на думку Є.О. Клімова, «індивідуально-своєрідна система психологічних засобів, до яких свідомо або стихійно прибігає людина з метою найкращого зрівноважування своєї типологічно обумовленої індивідуальності із зовнішніми умовами діяльності» [30, с. 5]. У цьому випадку автором порушена лише пристосувальна активність. Однак індивідуальність проявляється й у перетворенні середовища, тобто креативній сфері діяльності.

Креативну активність людини неможливо зрозуміти, не з'ясувавши джерела, спонукальні сили, мотиви цього явища. Активність особистості досягає вищої ефективності, коли вона оптимально організована й цілеспрямована, що забезпечується принципом домінанти, ієрархією мотивів активності особистості. Будучи системоутворюючою якістю, що визначає її психічний склад, спрямованість детермінує стиль, характер, особливості поведінки, діяльність людини. Однак цим далеко не обмежується все різноманіття мотивації людей.

Аналіз зарубіжної психологічної літератури показує, що поняття активності особистості розкривається, насамперед, через інші поняття, такі як реакція, поведінка, дія, активація й ін., шляхом розгляду механізмів їхньої реалізації. У результаті спроб «удосконалення» фрейдизму, відмови від ідеї пансексуалізма, виникають певні різновиди моделі активності, у якості яких виступають «корінна

тривога» (К. Хорні) [86], «прагнення до любові» (Е. Фромм) [85], «прагнення до успіху, переваги, влади, досконалості» (А. Адлер) [2], «архетипи» (К.Г Юнг) [90]. Що стосується гуманістичної психології, то модель активності в ній виражається короткою формулою: «Потреба-активність». Вищою потребою в гуманістичній психології зізнається прагнення особистості до реалізації свого життєвого потенціалу, самоактуалізації (А. Маслоу) [47].

У психоаналізі (фрейдизм, неофрейдизм) є свої концептуальні положення, що пояснюють поведінку й активність людини. З. Фрейд вважав, що вродженим побудником і джерелом активності є інтелект. При поясненні поведінки людини З. Фрейд перебільшував роль несвідомого, інстинктивного. Одним із центральних понять у психоаналізі є поняття «потяг». Потяг тут розглядається як джерело активності, елемент діяльності, міра активності [82].

Переважними потягами З. Фрейд уважав сексуальні (лібідо), неможливість реалізації яких у силу діючих соціальних норм поведінки приводила до прояву активності («сублімації») в іншій сфері діяльності людини (творчої, наукової, пізнавальної), або до агресії. Також відповідно до механізму витиснення еротичні потяги можуть бути віднесені в область несвідомого. Нереалізовані інстинктивні потреби, по З. Фрейду, проявляються в сновидіннях, застереженнях, у дотепних висловленнях і т.д. Сновидіння, помилкові дії, застереження й інші феномени він пояснював як «компромісні утворення», як конфлікт між несвідомими потягами й установками свідомого «Я», або як результат зіткнення двох принципів психічної діяльності – «принципу задоволення» й «принципу реальності» [83].

Інстинкти й потяги в психоаналізі служили для пояснення поведінки а активності людини з погляду дії неусвідомлюваних процесів. У процесі розвитку науки зміст цих понять безупинно змінювався. Значну увагу розробці поняття «інстинкт» приділив Мак-Даугалл. Згідно Мак-Даугаллу, інстинкти є вродженими, мають спонукальну й керуючу функції, містять в упорядкованій послідовності процеси переробки інформації, емоційне порушення а готовність до моторних дій.

Для позначення мотиваційних диспозицій замість «інстинкту» стали приймати потяги й потреби. Серед зарубіжних психологів, що вивчали поведінку й

причини прояву активності людини, видне місце займає К. Левін, що розробив концепцію динамічної системи поведінки. Для пояснення проявів активності К. Левін увів поняття про квазіпотреби. Під квазіпотребою він розуміє потребу, що виникла в цей момент, у даній ситуації.

Квазіпотреби, по К. Левіну, ієрархічно пов'язані з «істинними» потребами – професійною потребою, потребою до самоствердження. К. Левіна цікавив не зміст потреби, а її динамічний аспект – сильна або слабка напруженість, викликана нею. На його думку, процес задоволення квазіпотреби визначає активність особистості й повинен привести до розрядки динамічної напруги.

Основні положення гуманістичної психології, що характеризують розвиток активності людини, представлені в ієрархічній моделі потреб А. Маслоу. Відповідно до теорії А. Маслоу вищі потреби можуть направляти поведінку людини лише тією мірою, якою задоволені його нижчі потреби. Таке співвідношення між потребами не є абсолютним [48].

Вищою інстанцією в ієрархічній структурі потреб є потреба в самоактуалізації, самореалізації. На нижчому рівні потреб перебувають фізіологічні потреби, – голод, спрага, – зухвалі біологічні спонукання. На наступному рівні цієї ієрархічної градації розташовані потреби у безпеці, захищеності, самозбереженні, уникненні болю (фізичного і психічного).

На третє місце в ієрархії А. Маслоу поставлені потреби в прихильностях, любові, причетності до групи. На наступному рівні перебувають потреби в повазі, схваленні, подяці, що виражаються в прагненні до самоповаги, до досягнення незалежності, компетентності в діяльності, у відносинах з іншими [46].

Деякі психологи до ієрархічної структури потреб А. Маслоу додають когнітивні й естетичні потреби, які перебувають між потребами в самоповазі й самоактуалізації. Вищими потребами в цій структурі є потреби у творчості, пізнанні, самоактуалізації. Кожен вид потреби для свого задоволення вимагає відповідної форми активності. Таким чином, проведений аналіз останніх досліджень креативності переконує у тім, що більшість з них базуються на вищезазначених методологічних засадах.

1.2. Психологічна структура креативності особистості

Роль активності людини, як суб'єкта власної індивідуальної своєрідності, інтенсивно вивчається в зарубіжній гуманістичній психології (Г. Олпорт, К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл й ін.), у вітчизняній психології особистості (Л.І. Анциферова, К.О. Абульханова-Славська, С.Д. Максименко, В.О. Татенко, О.В. Шорохова й ін.), розвивається у школі С.Л. Рубінштейна, у психології творчості (Д.Б. Богоявленська, В.В. Клименко, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов та ін.), у рефлексивно-гуманістичній психології співтворчості (С.Ю. Степанов).

В емпіричних дослідженнях психології творчості велике місце займає вивчення креативності. Її природа, детермінація й умови прояву є предметом наукових дискусій і практичних пошуків. Вченими виділяються наступні основні фактори, що забезпечують креативність людини: творчий потенціал, інтелектуальна активність (Д.Б. Богоявленська), надситуативна активність (В.А. Петровський). Говорячи про складові креативності особистості, можна виділити наступні: сприйняття, уявлення, мислення, емоції, пам'ять, увага, уява, інтуїція. Головним психічним процесом, що регулює діяльність (у тому числі, креативну діяльність й активність), як вважають більшість дослідників, є сприйняття, тому що воно становить перший щабель пізнання. Сприйняття є специфічною пізнавальною діяльністю. С.Л. Рубінштейн вважає, що наше пізнання об'єктивної дійсності починається з відчуттів і сприйняття, які відображають окремі сторони явищ у випадкових сполученнях [69].

О.П. Саннікова виділяє наступні джерела породження емоцій у розумовій діяльності: перше – це процес значеннєвого розвитку предметного змісту проблемної ситуації, друге – гностичний конфлікт між рівнем організації конкретної розумової діяльності й вимогами проблемної ситуації. Перший є джерелом інтелектуальних емоцій, тобто оцінкою розумового процесу, відносини суб'єкта до предмета, а другий – джерелом «конфліктних» емоцій, які створюють деструкцію. Інтелектуальні емоції виступають як механізм тонкої регуляції розумової діяльності, їхньою специфічною функцією є евристична функція, що

дозволяє здійснювати «зонне орієнтування» у складній і невизначеній ситуації й скорочувати пошук рішення. Крім того, вони профілюють проблемну ситуацію по відношенню до цілей, тобто роблять структурування ситуації на фігуру і тло [70].

Позитивна роль емоцій для когнітивних процесів простежується в ряді психологічних робіт, причому в них підкреслюється те, що позитивні емоції сприяють протіканню творчих процесів. Факти, отримані емпіричним шляхом Л.Я. Малімон, свідчать про вплив емоцій на когнітивні процеси, зокрема, на креативність особистості. Позитивні емоції підвищують рівень творчого мислення, у позитивному настрої суб'єкти дають більш оригінальні вербальні асоціації й краще вирішують творчі завдання. Від негативних і позитивних емоцій залежать різні способи переробки інформації, які автор пов'язує із двома когнітивними стилями: «звуження» і «розширення». «Звуження» викликається негативними емоціями й виражається в систематичному, консервативному й ригідному образі дій, порівнянному з послідовно-аналітичним модусом переробки інформації в концепції Ю. Куля (Kuhl). «Розширення» викликається позитивними емоціями й відповідає цілісному-інтуїтивному модусу, характерному для креативного способу дій, що веде до появи новотворів [45].

Як вважають А.Б. Коваленко, С.С. Занюк, Л.В. Засекіна, позитивні емоції створюють передумови для скасування «ригідних детермінант», а вплив таких емоцій, як страх і сум полягає в понижуючому впливі на мотивацію. Мотивація може залишатися високою, але вплив зазначених емоцій приведе до зниження рівня ефективності розумової діяльності за рахунок функціонального чинника, який полягає в тім, що ці емоції блокують цілісний-інтуїтивний спосіб переробки інформації у випробуваних із внутрішньою мотивацією [21; 22; 32].

Створення емоційно-позитивного відношення особистості до процесу творчості забезпечує її активне прагнення до творчого перетворення навколишнього світу й сприяє розвитку вищих форм узагальнення, які здійснюються через розкриття глибинних відносин, суттєвих зв'язків і закономірностей. Інтелектуальний й емоційний фактори рівною мірою необхідні для акту творчості, вважає І.В. Воронюк [12].

Крім логічного методу пізнання існує ще й шлях прямого споглядання; людині властиво й пізнання, засноване не на міркуваннях, а на почутті [26]. Іншою складовою креативності є пам'ять, що створює «фундамент» для розвитку потенціалу творчості особистості. Здатність мислити значною мірою залежить від того, наскільки добре ми можемо використати свій минулий досвід, тобто пам'ять відіграє чільну роль при розвитку навичок мислення (у тому числі, і творчого). Мислення й пам'ять тісно пов'язані, вважає він, тому що мислення спирається на минулий життєвий досвід. Пам'ять відображає й відтворює минуле, колись пережите індивідом. Отже, пам'ять може виступати посередником когнітивних процесів. Увага є обов'язковим атрибутом і сумууючим фактором творчого мислення, що у свою чергу є частиною креативності. Увага – це вибіркова спрямованість на той або інший об'єкт і зосередженість на ньому, поглибленість у спрямовану на об'єкт пізнавальну діяльність, вона проявляється усередині сприйняття, мислення й найтіснішим образом пов'язана з діяльністю. Охоплюючи когнітивні, емоційні й діяльнісні компоненти, вона виконує інтегративну функцію в процесі творчого мислення особистості [17; 18; 72].

Уява тісно пов'язана з образним мисленням, роботою підсвідомості, інтуїцією. Уява й творчість, як вважає Б.А. Якимчук, поєднуються нерозривною єдністю. Дослідник вважає, що уявлення про творчість як діяльність, що починається створенням фантастичної моделі й розгортається в тісному союзі з мисленням, поширюється на всі види й форми перетворень [91]. Уява – це та складова креативності, що допомагає передбачати й прогнозувати наслідки своїх дій і проектувати динаміку розвитку продуктивних процесів. За Т. Рібо, воно являє собою єдність трьох факторів: інтелектуального, емоційного й несвідомого; у розвитку уяви є чотири стадії [66, с.75]. Перша стадія – перехід від пасивної уяви до творчої, починаючи з наслідування; друга – анімізм, або одушевління навколишніх предметів; третя – гра; четверта – романтична стадія.

Уява дає можливість випереджати багато дій, створювати різноманітні зв'язки й розривати їх, якщо вони не дають необхідного ефекту, тобто можна виключати деякі області пошуку, значно обмежувати його поле. Виконуючи різні

функції, процеси уяви в тій або іншій формі проникають в усі види діяльності людини. Найважливішою його функцією є пізнавальна й пов'язана з нею евристична, яка відіграє більшу роль у творчому пошуку. Сприяючи виробленню мети й передбачаючи результати діяльності, уява здійснює прогностичну й плануючу функції. Також воно виконує функцію контролю, корегує діяльність, сприяючи адекватному відображенню дійсності [79].

Розвиток креативної активності особистості безпосередньо пов'язаний й з розвитком інтуїції, що є основою функціонування творчого мислення й підказує шлях вирішення творчої проблеми. Стародавні мислителі (Демокрит, Платон й інші) розглядали інтуїцію як внутрішній зір, особливу вищу здатність розуму. Основними у вивченні феномена інтуїції були ідеї Б. Спінози, Р. Декарта, І. Канта, В.Ф. Асмуса, А. Бергсона й інших. Проблема інтуїції була поставлена в рамках філософської теорії пізнання й, як правило, формулювалася як дихотомія двох типів знання: інтуїтивного, безпосереднього, що не спирається на доказ, і раціонального, опосередкованого, пов'язаного з доказом. Таке формулювання проблеми інтуїції існує в психології як основне [78].

У дослідженнях С.Л. Рубінштейна, А.В. Брушлінського, О.М. Леонтьєва та інших інтуїція розглядалася як кульмінаційний пункт творчого мислення, у науковій школі були виявлені реальні детермінанти інсайту (раптового осяяння). Питанню інтуїції приділяється значне місце в сучасних дослідженнях творчого мислення (В.С. Біблер, С.А. Гільманов, А.С. Кармін, Б.Д. Кедров, Я.О. Пономарьов, Г. Сельє, В.С. Шубінський й інші) [10].

У літературі інтуїція трактується як найважливіший елемент творчого мислення особистості; як здатність безпосередньо, як би «раптово», не прибігаючи до опосередкованого розгорнутого логічного умовиводу, знаходити, відкривати істину; внутрішнє «осіяння», прояснення думки, що розкриває сутність досліджуваного питання, процес подальшого ходу розвитку досліджуваного предмета, явища; як знання, що виникає без усвідомлення шляхів й умов його одержання, у силу чого суб'єкт має його як результат «безпосереднього розсуду» [8].

Про інтуїтивні рішення пише О.Т. Шумілін, відзначаючи, що інтуїтивні рішення (осаяння, інсайти) – є результат роботи підсвідомості, коли сам процес такої роботи не усвідомлюється (звідси й гадана раптовість інтуїції); що пошук рішення здійснюється в процесі діяльності підсвідомості, напрямок якої визначається усвідомленим завданням, ґрунтовно й інтенсивно проробленим, але яке залишилося невирішеним [89]. Дослідник припиняє на час свідомий пошук рішення – пошук його переходить у підсвідомість і здійснюється приховано. Цей прихований період рішення завдання дослідники (В.С. Біблер, Я.О. Пономарьов, О.Т. Шумілін й інші) називають інкубацією. Таким чином, інтуїція – продукт інкубації, продукт роботи підсвідомості.

На думку Ю.В. Мороза, інтуїція – це процес усвідомлення смислу непередбачених психічних змістів, використовуваних для рішення завдання. В інтуїції взаємодіють два компоненти – усвідомлений і неусвідомлений, причому, цей процес спрямований від неусвідомленого до усвідомленого. Тільки при наявності процесу інтуїції й завдяки ньому непередбачені засоби діяльності відіграють роль неусвідомлюваних регуляторів діяльності. Сама інтуїція є процес усвідомлення змісту засобів розумової діяльності, непередбачених для її виконання. Є творча операціональна інтуїція й творча особистісна інтуїція [53].

Підбиваючи підсумок безлічі наявних визначень інтуїції, можна зазначити, що різні тлумачення даного феномена мають і загальні ознаки: по-перше, підкреслення моменту безпосередності інтуїтивного пізнання, що досягається без попереднього міркування; по-друге, упевненість у правильності результату, не виправдана ніякими умовиводами; по-третє, значимість попереднього нагромадження знань, тривалої підготовки, що передуює досвіду.

Цікавими для нас є точки зору О.Л. Музики і О.О. Музики щодо сутності інтуїції [54; 55], відповідно до яких інтуїція – це інтегративна якість, що, проявляючись як феномен мислення й діяльності або як частина творчого процесу, має і психологічні, і ґносеологічні, і соціокультурні основи. Автори відзначають, що формування інтуїції як якості креативності, у тому числі й творчого мислення, пов'язане зі значними труднощами, тому що, по-перше, мова йде про тонкі

розумові механізми й особистісні якості, що зачіпають багато в чому приховані сторони життєдіяльності людини, по-друге, деякі психологічні механізми інтуїції, багато в чому обумовлені вродженими психофізіологічними якостями людини, які піддаються формуванню тільки в необхідних межах.

Для розвитку креативної активності особистості обов'язковою умовою вважається розвиток однієї з її складових, а саме інтуїції, що, у свою чергу, буде сприяти також розвитку якостей творчого мислення особистості. У науці виділяються наступні шляхи розвитку інтуїції:

а) об'єктивні, інтелектуальні (актуалізація знань за допомогою додаткових питань, завдань; зіставлення наявних знань із метою; варіативність кроків; вибір оптимального шляху);

б) суб'єктивні, особистісні (відволікання від навколишнього за допомогою розумового і м'язового розслаблення, закривання очей і інших вправ; постановка собі питань з метою виявлення наявності помилок й оцінки правильності кроків).

У пізнавальній творчій діяльності виражені два механізми: логічний й інтуїтивний (Б.М. Кедров, А.С. Майданов, О.Ф. Єсаулов й інші). Б.М. Кедров робить висновок про різні механізми діяльності: на етапі «підготовки відкриття» вирішальну роль грає інтуїтивний механізм творчої діяльності, а на етапі «еволюційної розробки відкриття» – логічний [27].

У сучасній психології творчості й нейрофізіології стверджується, що процес інтуїції містить у собі кілька етапів:

- 1) нагромадження й несвідомий розподіл образів й абстракцій в пам'яті;
- 2) зіставлення наявного матеріалу з поставленою метою;
- 3) неусвідомлене комбінування й переробка накопичених абстракцій, образів і правил з метою рішення певного завдання; вибір оптимального шляху;
- 4) несподіване знаходження рішення завдання.

Розрізняють інтелектуальну й почуттєву інтуїцію. У процесі творчого мислення відбуваються складні функціональні переходи, на якомусь етапі розрізнена діяльність з оперування абстрактними й почуттєвими знаннями,

відповідно здійснювана лівою й правою півкулями, раптово поєднується, приводячи до одержання очікуваного результату [28].

Інтуїція є важливим компонентом креативності особистості. Творчому «осаянню» передують більш свідомі роботи, що значно полегшують роботу підсвідомості й дуже швидке рішення проблеми приходить як би саме собою. Проведений нами функціональний аналіз дозволив зробити висновок про те, що в процесі розвитку креативності особистості задіяні багато психічних феноменів, без функціонування яких цей розвиток видається неможливим, і вони є складовими цього процесу – це відчуття, сприйняття, уявлення, емоції, воля, пам'ять, мислення, уява, інтуїція, що володіють самостійними функціями. Існує нерозривний зв'язок між емоціями, активністю почуттєвих форм сприйняття й розумовою діяльністю людини. Виходить, розвивати й удосконалювати розумові здібності – це, насамперед, розвивати й удосконалювати їхні коріння – почуттєві форми сприйняття [57].

Розвиток креативної активності особистості залежить від повноти реалізації вищевказаних функцій кожної окремо взятої складової і їхньої сукупності. В процесі когнітивної діяльності він проявляється за рахунок реалізації функцій наступних психічних феноменів: відчуттів, сприйняття, уяви, мислення, пам'яті. Механізм функціональної взаємодії зазначених явищ діє в такий спосіб: образи навколишнього світу, сформовані за рахунок діяльності відчуттів, сприйняття, уяви на етапі почуттєвого пізнання, акумулюються у свідомості людини в результаті діяльності пам'яті, абстрагуючись від реальних предметів, втілюються у вигляді сукупності суттєвих ознак у поняттях, судженнях й умовиводах різного рівня узагальнення.

Емоційно-пізнавальна функція розвитку творчого мислення особистості в процесі когнітивної діяльності проявляється за рахунок реалізації функцій наступних психічних феноменів: емоцій, волі, відчуттів, сприйняття, уяви, мислення, пам'яті, уявлення. Механізм функціональної взаємодії зазначених явищ виглядає в такий спосіб: психічні процеси, що забезпечують оптимальне протікання почуттєвого пізнання навколишнього світу (відчуття, сприйняття,

уявлення), сприяють появі сенсорних еталонів, а у подальшому і понять; завдяки включенню в когнітивну діяльність емоційного й вольового компонентів, підсилюється результативність мнемічних, імажинітивних і розумових операцій [31].

За рахунок реалізації функцій наступних психічних феноменів також можна спостерігати розвиток креативної активності особистості: сприйняття, емоцій, волі, мислення, пам'яті, уяви, інтуїції. Механізм функціональної взаємодії зазначених явищ виглядає в такий спосіб: поведінкові еталони, сформовані в результаті діяльності сприйняття, пропущені через емоційно-вольову сферу особистості, аналізуються, відбираються й привласнюються (мислення, пам'ять), творчо переломлюються через імажинітивні дії й проявляються в поведінці, найчастіше інтуїтивно [31].

Наступні психічні феномени: пам'ять, мислення, уява, емоції, воля, інтуїція – також беруть участь у розвитку креативної активності особистості, будучи, як і попередні, її складовими. Механізм функціональної взаємодії зазначених явищ виглядає в такий спосіб: процес перетворення навколишнього світу на рівні свідомості особистості відбувається в результаті імажинітивних, розумових, мнемічних операцій з образами й поняттями, що сприяє їхній перекомбінації в нові сполучення за підтримкою емоційно-вольового й інтуїтивного компонентів творчої діяльності особистості.

Механізм функціональної взаємодії психічних феноменів: пам'яті, мислення, уяви, емоцій, волі, інтуїції – виглядає в такий спосіб: поняття й образи, сформовані й перекомбіновані в результаті діяльності уяви, мислення, пам'яті, сприяють перетворенню поведінки особистості за рахунок оптимального сполучення у ній раціонального й інтуїтивного початків на основі емоційних переживань і вольових актів [67].

Розвиток креативної активності особистості неможливий без функціонування наступних психічних феноменів: відчуттів і сприйняття, уявлень і пам'яті, емоцій і волі, мислення, уяви, інтуїції, і це дозволяє зробити наступні висновки. У функціональному плані кожний з позначених психічних феноменів

виконує в розвитку креативності особистості певні функції. Так, відчуття і сприйняття відображають окремі сторони явищ навколишнього світу в більш-менш випадкових сполученнях. Уява веде від одиничного образу сприйняття до поняття та узагальненого уявлення. Емоції сприяють протіканню творчого мислення особистості, активізують даний процес. Воля забезпечує цілеспрямованість і регулювання ходу дії відповідно до поставленої мети. Пам'ять відображає або відтворює минуле, колись пережите індивідом. Мислення, спираючись на минулий життєвий досвід, співвідносить наявні дані й розкриває нові, безпосередньо почуттєво не дані абстрактні їхні властивості; виявляє взаємозв'язки й осягає в них дійсність. Уява дозволяє перетворити вже наявні й породжувати на цій основі нові образи, що є й продуктами творчої діяльності людини, і прообразами для неї. Інтуїція пропонує шлях вирішення творчої проблеми, здійснюючи як би підказку в той момент, коли думка зосереджено шукає рішення важкого завдання.

1.3. Створення системи мотиваційних чинників та умов розвитку креативної активності студентів-психологів

У психології творчості досліджуються мотиваційні чинники оптимізації протікання творчого процесу як суб'єктивного акту і як сукупності прояву креативного потенціалу особистості. Проблема креативного самовираження перебуває у фокусі дослідження багатьох наук: філософії, психології, педагогіки. Сучасна наука розглядає креативність не тільки як вищу, найбільш активну й продуктивну форму діяльності людини, що перетворює дійсність, але і як складну конвергенцію основних її видів – праці, пізнання й спілкування.

Для того, щоб описати методи дослідження мотиваційних чинників розвитку креативності особистості, необхідно розглянути саме поняття мотиваційного чинника розвитку активності, його зміст і визначальні ознаки. Проведений аналіз робіт вітчизняних та зарубіжних психологів, що вивчали проблему мотивації, дозволяє нам скласти наукове уявлення про ці важливі психологічні утворення.

Кожен психологічний механізм активності являє собою відображення у психіці фізіологічних, фізичних, соціальних й інших об'єктивних факторів, закономірностей взаємодії з навколишнім світом. Відображення не закодоване, а відкрите, змістовне, здатне втілюватися в програму спонукання тієї або іншої діяльності й поведінки [40, с. 99].

Усі засоби, як і механізми розвитку активності неоднорідні, різнорівневі. На думку В.Г. Леонт'єва, на базі одних виникають мотиваційні стани, які потім виражаються в тих або інших формах активності: у потребі, мотиві, потязі й ін.; на базі інших відбувається становлення, формування активності як конкретного реального спонукання поведінки й діяльності; на базі третіх відбувається реалізація активності у вигляді перетворення внутрішнього й зовнішнього середовища людини.

Крім того, засоби розвитку активності мають різний ступінь узагальненості й конкретизації. Одні з них здатні забезпечувати активність поведінки тільки в одній якій-небудь конкретній ситуації. Вони мають високу вибірковість. Усякі зміни ситуації припиняють дію механізму. Інші - більш узагальнені, здатні забезпечувати активність поведінки в різних умовах і ситуаціях. Треті мають статус загального механізму. Його дія проглядається практично у всіх випадках поведінки й діяльності людини. Такі механізми В.Г. Леонт'єв називає вихідними, генералізованими [40, с. 100].

Т.А. Ребеко, говорячи про динаміку творчої мотивації, стверджує, що активність розвивається в діяльності, а будь-яка діяльність полімотивована. Її склад ієрархізований, а це значить, що й механізми активності теж ієрархізовані, певним чином супідрядні. У сукупності вони становлять систему механізмів, що тільки й може реально забезпечувати необхідну активність діяльності. Саме система, а не один єдиний механізм, здатна розгортати діяльність, створювати компенсаторні можливості людини. Ця система містить у собі різні типи механізмів, серед яких є й вроджені (різні схильності, диспозиції, наслідування, імпринтінгові явища й ін., вони нерідко стають провідними умовами виникнення неусвідомлюваної активності) і придбані, сформовані в індивідуальній і суспільній

практиці, психофізіологічні й психічні, найбільш узагальнені й менш узагальнені, вузькі, здатні породжувати й реалізовувати пізнавальну активність лише в специфічних умовах і ситуаціях [65].

Вони здатні управляти проявом активності людини у будь-якій нормальній й екстремальній ситуації, а також у складних ситуаціях, коли потрібна напруга всього інтелектуального, морального й іншого потенціалів людини. Взаємозв'язок між різними механізмами розвитку й проявом активності, як і взаємозв'язок між теоріями різного рівня, що пояснюють те саме явище, у науці здійснюється на основі принципу відповідності; тобто більше складні психологічні механізми активності зводяться до менш складних в певних умовах і ситуаціях.

Мотиваційні засоби явищ розкриваються й встановлюються дослідниками, і вони використовуються для пояснення психічних явищ тієї природи, на основі вивчення яких вони сформовані. Якщо суб'єктивний опис реальних психічних явищ за допомогою встановлених засобів відповідає об'єктивним законам цих процесів, то використовуваний засіб перетворюється в інструмент регулювання досліджуваних процесів [11].

Розглядаючи загальні схеми моделей, якими керувалися психологи, що дотримуються різних психологічних шкіл при поясненні поведінки й природи проявів активності людини, можна зазначити, що одним із засобів, що пояснює прояв активності людини, є первісне пояснення поведінки в біхевіоризмі (Дж. Уотсон, Б. Скінер, Е. Гарзі) на основі стимульно-реактивної теорії та асоціативних зв'язків між стимулом і реакцією. У силу неможливості пояснення багатьох поведінкових актів поведінки людини на основі моделі S-R, ця модель поступово модернізується за рахунок введення «проміжних змінних» у вигляді потреби й мотиву (К. Халл, К. Спенс, Н. Міллер та ін. необіхевіористи), а також за допомогою врахування розумових процесів між входною інформацією й проявами активності (Е. Толмен, К. Левін, Дж. Роттер, Ж. Аткинсон та ін.). Надалі удосконалення моделі активності у вигляді S-R здійснюється за рахунок розширення «проміжних змінних» шляхом введення когнітивних процесів типу

пошуку інформації, каузальної атрибуції, когнітивного дисонансу, наприклад, Я-концепції (Ф. Хайдер, Л. Фестінгер й ін.) [20].

Якщо узагальнити вищезазначене, то виникнення активності людини, відповідно до фрейдизму, можна представити у вигляді несвідомого: інстинктів, потягів й, насамперед, лібідо, що спонукують активність. При неможливості реалізації потягів у силу дії соціальних норм поведінки спрацьовує засіб «сублімації», активність проявляється у креативності, науковій, пізнавальній діяльності, або в агресії. Відповідно до механізму витиснення еротичні потяги можуть бути витиснутими у сферу несвідомого [84].

У неофрейдизмі засіб розвитку й прояву активності ускладнюється шляхом введення різних побудників активності й різноманітних соціальних факторів. У гуманістичній психології засоби розвитку активності особистості розгортаються відповідно до ієрархії потреб А. Маслоу: від нижчих – вітальних, до вищих – потреб самоактуалізації, максимальної реалізації своїх потенційних можливостей [47].

У вітчизняній психології засоби розвитку активності розкриваються в процесі вивчення пізнавальних процесів, здібностей, станів особистості, на основі використання методології діяльнісного підходу до вивчення психологічних явищ. Одним із проявів суб'єктивної активності є спонтанна активність, сутність цього психологічного чинника розкривається, виходячи з положення про те, що вона повинна виникати без стимулюючих впливів ззовні і є невід'ємною властивістю людини. Зовнішні стимули впливу, ситуації можуть лише змінити напрямок й умови прояву спонтанної активності. Проблема спонтанної активності знайшла відображення у роботах багатьох вітчизняних вчених (М.А. Бернштейн, П.К. Анохін, С.Д. Максименко та ін.) [23].

У сучасних дослідженнях ознаки спонтанної активності проявляються вже під час обговорення суб'єктної психічної активності, інтенсивної активності. Із сучасних уявлень про спонтанну активність видно, що складну природу активності людини і її прояв неможливо було пояснити лише фізіологічною її обумовленістю. При поясненні мотиваційних чинників внутрішньої організації активності у

вітчизняній психології виділяють її мотиваційні, цільові й інструментальні основи. Мотиваційні основи активності особистості більшість психологів, незалежно від їхньої приналежності до різних шкіл, бачать у потребах суб'єкта. Хоча в поняття потреби вони часто вкладають різний зміст.

Як зазначає С.Д. Максименко, дійсна реалізація нової методологічної позиції (зрозуміти особистість як таку, що існує й саморозвивається), застосування генетико-моделюючого методу дослідження, змістовний аналіз теорій особистості й емпіричних даних дозволяє відкрити принципово нові аспекти розгляду особистості як об'єкта наукового вивчення.

Встановлено дійсну вихідну підставу існування й саморозвитку особистості («одиницю»), у якості якого виступає особливий життєстворюючий початок – нужда, що представляє собою суперечливу й «багатошарову» єдність біологічних і соціальних джерел і змістів досвіду. Провідний напрямок дії потреби – Інша людина, задає зовсім інше розуміння як самої сутності життя особистості, так і закономірностей її генезису й існування (здійснення). Квінтесенцією потреби, представленої у свідомості людини, є переживання любові до іншої людини, що, глобально мотивуючи особистість, визначає її «початок» і «продовження» [44].

Іншим підходом до пояснення мотиваційних основ реалізації активності є розгляд різних проявів Я-концепції, Я-образу. У своїх дослідженнях багато психологів торкалися цих проблем Я-концепції, Я-образа. Зміст Я-концепції ними розкривається по-різному. В У. Джеймса Я-образ представляє Я-ідеальне, соціальне, духовне й т.д.; у Н. Розенберга – Я-дійсне, динамічне, фантастичне, майбутнє або можливе, ідеалізоване, зображуване; в І.С. Кона – Я-наявне, майбутнє й т.д.; у В.А. Петровського – ідеальне Я, «Я іншого в мені», «загальне Я», «не Я».

Цільову основу активності в психології бачать у передбаченні результату діяльності, в образі можливого майбутнього. Мотиви, так само, як і цілі, пов'язані з передбаченням можливого майбутнього. Ціль активності спрямована на об'єкт, на результат активності, що повинен з'явитися як наслідок прояву активності. Це може бути матеріальний об'єкт або результат інтелектуальної творчості.

Досягнення мети, як правило, не завжди приводить до задоволення потреби й до припинення активності. Зовсім слабо вивченими залишаються випадки прояву активності після досягнення мети, виникнення нової мети, яку називають в психологічній літературі надситуативною метою. Однією із причин народження такої мети, на нашу думку, є суб'єктна, фактично зовнішня невмотивована активність, що проявляється у креативності, коли креативність є внутрішньою потребою суб'єкта, а не викликається майбутнім одержанням матеріальної, моральної або якої-небудь іншої вигоди. Особливо така активність проявляється у видатних вчених, креативність яких замотивована не заради винагороди, а виходячи із внутрішніх потреб у творчості [64].

Прояв активності для досягнення мети суб'єкта завжди пов'язаний з використанням інструментів активності, або у вигляді знарядь праці, або слова усного чи друкованого. До інструментарію активності входять також знання, навички, уміння суб'єкта. Дещо по-іншому виглядають мотиваційні засоби й умови внутрішньої організації активності у теорії інструментальності В. Вроома, у якій ідея інструментальності тісно пов'язана з мотиваційними й цільовими основами активності. Відповідно до цієї теорії дії, результати, як правило, мають ряд наслідків для суб'єкта, більшу або меншу привабливість. Ці наслідки передбачаються й цим самим мотивують активність. Таким чином, активність направляється інструментальністю, що приводить до бажаних результатів або запобігає виникненню небажаних наслідків.

У психології сьогодення мотиваційна, цільова та інструментальна основи визнаються внутрішніми, суб'єктними детермінантами активності. Вони утворюють систему разом із зовнішніми проявами активності і відповідними впливами середовища. Однак причинно-наслідкові зв'язки між мотиваційними, цільовими й інструментальними «утворюючими» активності неоднозначні й вимагають подальших експериментальних досліджень [24].

Логіка подальшого дослідження вимагала розгляду адаптивних механізмів розвитку й прояву активності. Найпоширеніше пояснення адаптивної активності засновано на ідеї гомеостазу, запозиченої з біологічної теорії. Відповідно до

біологічної теорії спонукань, первинні, фізіологічні потреби в їжі, воді, кисні приводять до автоматичного виникнення біологічного імпульсу, що налаштовує й направляє організм індивіда на прояв активності по задоволенню потреби. Таким чином, спонукання, що виникли через серію координованих дій, приводять організм до відновлення порушеної рівноваги.

Сутність гомеостатичного механізму на рівні організму розглядається в роботах П.К. Анохіна [4]. Погляд на активність як на властивість особистості підтримувати рівновагу із середовищем за рахунок саморегуляції знайшов відображення у багатьох психологічних концепціях. У психоаналізі ця властивість індивіда приписана «Его», за допомогою якого сприймається інформація про навколишній світ і внутрішній стан організму і регулюються відповідні дії суб'єкта з метою самозбереження, пристосування до реальної ситуації [81].

У теорії когнітивного дисонансу й когнітивної відповідності Л. Фестінгера суб'єкт одночасно володіє двома суперечливими психологічними «знаннями» (поняттями, думками), перебуває у стані дискомфорту. Вихід із цього стану можливий за умови зміни одного з елементів дисонансних знань або унесенні нового елемента. Таким чином, когнітивна структура людини не може залишатися незбалансованою, дисгармонійною. Згідно необіхевіористській концепції гомеостазу, рівновага організму із середовищем досягається за рахунок репродукції напруги, викликаного потребами [80].

Істотний внесок у розвиток розуміння механізму адаптивного поведінки вніс Ж. Піаже. Відповідно до його концепції, адаптація й у біології, і в психології розглядається як єдність двох протилежно спрямованих процесів – акомодатії та асиміляції. Процес акомодатії являє собою модифікацію функціонування організму або дій суб'єкта по відношенню до властивостей середовища. Ці дві сторони адаптації взаємодоповнюють одна одну [61].

Для пояснення розвитку й прояву активності В.Г. Леонт'єв обґрунтував можливість функціонування механізму мотивації за законами динамічної рівноваги. Його модель динамічної рівноваги погоджується з біологічною теорією оптимальної активації. Відповідно до цієї теорії, заснованої на законі Йеркса-

Додсона, організм прагне підтримувати оптимальний рівень активації, що приводить до ефективного функціонування. Цей рівень залежить від фізіологічного і психічного стану. Організм іноді прагне знизити рівень активації, викликаній якою-небудь потребою або інформаційним перевантаженням, але в той же час прагне підсилити активацію, коли вона занадто слабка, як, наприклад, у випадку сенсорної дери́вації [39].

Пояснення активності людини здійснюється й з погляду її неадаптивної поведінки. Ідея про необхідність дослідження прояву неадаптивної, надситуативної активності, за висловленням В.А. Петровського, сформувалася під впливом положень, висунутих Л.С. Виготським [13] і С.Л. Рубінштейном [68]. Л.С. Виготський, обговорюючи роль психологічного знаряддя в розвитку особистості, розглядав його як точку прикладення сил індивіда, що користується знаряддям, у виборі способів його використання проглядається не «нормована» соціумом активність. С.Л. Рубінштейн висунув положення про вихід особистості за рамки ситуацій при вирішенні суб'єктом проблемної ситуації.

Прояв неадаптивної активності найбільш глибоко вивчав В.А. Петровський. Неадаптивність він пояснює тим, що «між метою й результатом активності індивіда складаються суперечливі відносини: намір не збігається з діянням, задум – із втіленням, спонукання до дії – з її підсумком» [59]. Аналізуючи роботи відомих психологів, В.А. Петровський моменти неадаптивності бачить у здатності людини підніматися «над полем» (К. Левін), здійснювати акти «само актуалізації» (А. Маслоу) і вольові акти (Д.М. Узнадзе, Л.С. Виготський та ін.) [60]. Тенденцію діяти всупереч спонуканням над порогом внутрішньої і зовнішньої ситуативної необхідності він назвав надситуативною, неадаптивною активністю. Відповідно до неї в саморусі діяльності відбуваються переходи від стану тимчасової стабільності, обумовленої сформованими стійкими значеннєвими й цільовими настановами особистості, до надситуативної активності суб'єкта діяльності, що порушує цю стабільність.

Важливим показником прояву чинників та умов для розвитку креативної активності, на наш погляд, може служити використання нестандартних варіантів і

способів рішення поставлених завдань. Мотиваційні засоби й умови розвитку креативності людини проявляються в процесі створення матеріальних і духовних цінностей, що відрізняються новизною, оригінальністю, унікальністю. Психологічною основою прояву креативності є здібності, мотиви, уміння людини. Для прояву креативності важливу роль грає рівень розвитку уваги, інтуїції, неусвідомлювані компоненти розумової активності, потреби особистості в самоактуалізації.

При первісному вивченні чинників та умов розвитку креативної активності на основі самозвітів діячів мистецтва й науки (методом інтроспекції) особливу роль у ній відводили інсайту, раптовому осяянню, натхненню, що приходить на зміну розумової активності. Г. Уолесс розглянув чотири фази механізму творчого процесу: підготовку, дозрівання ідеї, осяяння й перевірку. Центральною ланкою процесу вважалося осяяння – інтуїтивне схоплення шуканого результату, що послужило аргументом на користь вирішальної ролі підсвідомих й іраціональних факторів у творчій діяльності. Однак експериментальні дослідження показали, що несвідоме й свідоме, інтуїтивне й розумове в процесі творчості доповнюють одне одного [43].

У дослідженнях креативності останніх років особливу роль надають увазі, гнучкості розуму, дивергентному мисленню, а також внутрішній мотивації, захопленості. У США найбільш ефективним методом стимуляції креативності вважають метод «мозкової атаки» («брейн-шторминг») і синектику. При використанні мозкової атаки виходять із того, що контрольні механізми свідомості, що служать адаптації до зовнішнього середовища, перешкоджають виявленню особистістю креативності. Нейтралізація цих бар'єрів досягається поділом процесів генерування ідей й їхньої критичної оцінки. Синектика припускає актуалізацію інтуїтивних й емоційних компонентів розумової діяльності в умовах групової креативності [14; 15].

Мотиваційні засоби й умови розвитку креативності є одними з суттєвих, у яких найбільш чітко й повно проявляються індивідуальні особливості особистості. Засоби розвитку креативності проявляються переважно в цілеспрямованій

діяльності інженерів-конструкторів, письменників, художників, артистів. Однак вона властива, нехай й меншою мірою, будь-якому індивідові й може виявитися в побуті, у процесі трудової діяльності, під час дозвілля й т.п. Активність особистості може виявитися у формі технічної, наукової творчості, в управлінській діяльності [9].

Джерелом креативності особистості є внутрішні спонукання, схильності, здібності, установка на самоактуалізацію. Однак не менш важливу роль у прояві креативності у професійній діяльності людини грає і соціальна мотивація – матеріальна зацікавленість, прагнення до досягнення авторитету в колективі, престижу й ін.

Немаловажну роль грає моральна атмосфера в колективі для прояву креативності. Вона повинна сприяти усвідомленню людиною свого творчого потенціалу, максимальному прояву творчих здібностей. «Осяяння», інтуїтивні здогади у творчій діяльності можуть виникнути тільки в людей, що володіють глибокими знаннями в конкретній області творчості.

Цікавий підхід до пояснення взаємозв'язку між нормою діяльності, що розуміється як соціально детермінована модель побудови діяльності, і креативною активністю представлений у статті Г.О. Бала. Автор стверджує, що творча активність індивіда ґрунтується на оволодінні досконалими нормами діяльності, які втілюються в теоретично обґрунтованих способах дій, а також у методологічних знаннях, що дозволяють самостійно виробляти подібні способи [5].

Засвоєння норм діяльності при цьому повинне відбуватися в процесах, характерних для творчої діяльності. Наприклад, розвиток творчих здібностей за допомогою мотиваційних чинників у навчальному процесі здійснюється при рішенні проблемних навчальних завдань (А.М. Матюшкін, В.В. Давидов) [50].

Норми діяльності сприяють розвитку креативності як орієнтирів ідеалу, що встановлюють перспективні цілі, до досягнення яких повинна прагнути особистість. Однак норми-ідеали можуть зіграти протилежну роль. «Ідеальні й практично недоступні для того, кого виховують, моральні норми, – відзначає

В.Г. Асєєв, – трактуються як обов'язкові в розрахунку, що це прискорить їхнє прийняття хоча б як абстрактно ідеальних. Насправді ж це нерідко приводить до повної дискредитації моральних ідеалів як не відповідним життєвим умовам» [3].

Для активної у креативному відношенні особистості характерна домінанта на майбутнє. Сущє й минуле готують майбутнє. Без майбутнього життя вгасає. І майбутнє, і творчість містять у собі елементи несподіванки, непередбачуваності, незапрограмованості, імпровізації. Прогностичні функції властиві й соціально-психологічній активності, реалізуючись в установках, емпатії, очікуванні або антиципації, мріях. Багатофункціональності психіки відповідає й різноманіття видів активності людини. Взаємозв'язок, взаємозумовленість властивостей, що становлять психіку (розум, почуття, воля), роблять поведінку, всі види діяльності, форми активності людини цілісним явищем, виявляються в стилі, характері, спрямованості особистості. Прояв креативності особистості не пов'язаний із соціальними умовами виховання, не має жорсткої психофізіологічної детермінації й не відображається у типовості особистісних проявів. Загальними рисами креативно активних людей є яскраво виражена індивідуальність й емоційна гнучкість [6].

Мотиваційні засоби й умови розвитку креативності особистості проявляються в процесі створення матеріальних і духовних цінностей, що відрізняються новизною, оригінальністю, унікальністю. Психологічною основою прояву чинників розвитку креативної активності є здібності, мотиви, уміння людини. Для прояву креативності важливу роль грає рівень розвитку уяви, інтуїції, неусвідомлювані компоненти розумової активності, потреби особистості в самоактуалізації.

Мотиваційні засоби й умови розвитку креативності є одними з істотних, у яких найбільш чітко й повно проявляються індивідуальні особливості особистості. Прояв креативності особистості не пов'язаний із соціальними умовами виховання, не має жорсткої психофізіологічної детермінації і не відображається у типовості особистісних проявів. Єдиними загальними рисами креативних людей є яскраво виражена індивідуальність й емоційна гнучкість.

Висновки до першого розділу.

Отже, креативну активність людини неможливо зрозуміти, не з'ясувавши джерела, спонукальні сили, мотиви цього явища (Т.М. Титаренко). Активність особистості досягає вищої ефективності, коли вона оптимально організована й цілеспрямована, що забезпечується принципом домінанти, ієрархією мотивів активності особистості. Будучи системоутворюючою якістю, що визначає її психічний склад, спрямованість детермінує стиль, характер, особливості поведінки, діяльність людини. Однак цим далеко не обмежується все різноманіття мотивації людей.

Як відомо, найбільш значимою для психології особистості є її характеристика як суб'єкта життя і діяльності. Визначальною для особистості є її власна внутрішня активність (В.О. Татенко). Можливість переборювати обмеженість своїх поглядів, багато чого починати спочатку, почати суперечити самому собі колишньому – у цьому є основа справжнього особистісного росту, креативного розвитку.

Аналіз зарубіжної психологічної літератури показує, що поняття активності особистості розкривається, насамперед, через інші поняття, такі як реакція, поведінка, дія, активація й ін., шляхом розгляду механізмів їхньої реалізації. У результаті спроб «удосконалення» фрейдизму, відмови від ідеї пансексуалізму, виникають певні різновиди моделі активності, у якості яких виступають «корінна тривога» (К. Хорні), «прагнення до любові» (Е. Фромм), «прагнення до успіху, переваги, влади, досконалості» (А. Адлер), «архетипи» (К.Г. Юнг). Що стосується гуманістичної психології, то модель активності в ній виражається короткою формулою: «Потреба-активність». Вищою потребою в гуманістичній психології знімається прагнення особистості до реалізації свого життєвого потенціалу, самоактуалізації (А. Маслоу). Роль активності людини, як суб'єкта власної індивідуальної своєрідності, інтенсивно вивчається в зарубіжній гуманістичній психології (Г. Олпорт, К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл й ін.).

У вітчизняній психології особистості (Л.І. Анциферова, К.О. Абульханова-Славська, С.Д. Максименко, В.О. Татенко, О.В. Шорохова й ін.), розвивається у

школі С.Л. Рубінштейна, у психології творчості (Д.Б. Богоявленська, В.В. Клименко, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов та ін.), у рефлексивно-гуманістичній психології співтворчості (С.Ю. Степанов).

Природа, детермінація й умови прояву креативної активності є предметом наукових дискусій і практичних пошуків. Вченими виділяються наступні основні чинники, які забезпечують креативну активність людини: творчий потенціал, інтелектуальна активність (Д.Б. Богоявленська), надситуативна активність (В.А. Петровський). Говорячи про складові креативної активності особистості, можна виділити наступні: сприйняття, уявлення, мислення, емоції, пам'ять, увага, уява, інтуїція. Головним психічним процесом, що регулює діяльність (у тому числі, креативну діяльність й активність), як вважають більшість дослідників, є сприйняття, тому що воно становить перший щабель пізнання. Сприйняття є специфічною пізнавальною діяльністю. С.Л. Рубінштейн вважає, що наше пізнання об'єктивної дійсності починається з відчуттів і сприйняття, які відображають окремі сторони явищ у випадкових сполученнях.

Креативна особистість відрізняється не наявністю якихось особливих, унікальних якостей, а переважно розвитком тих, які необхідні для продуктивної діяльності. При цьому слід врахувати, що особистість є цілісною, інтегральною, і тому переважний розвиток окремих її рис не може не супроводжуватися якісною перебудовою усієї структури, ядерне місце у якій обіймає мотиваційна сфера. Бувають яскраво і чітко усвідомлювані мотиви. Але у багатьох випадках діють неусвідомлювані спонуки. Проте, незалежно від міри усвідомлення мотиву діяльності він є вирішальним чинником у досягненні поставленої мети. Таким чином, між цілями та мотивами діяльності людей існує певний зв'язок. З одного боку, мета та мотиви спонукають кожну людину до діяльності, визначають її зміст і способи виконання, а з іншого – вони і формуються в процесі діяльності, під впливом умов, за яких вона відбувається.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МОТИВАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК КРЕАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТА- ПСИХОЛОГА

2.1. Емпіричне дослідження впливу престижу на розвиток креативної активності студента-психолога

В експерименті брала участь група студентів спеціальності 053 психологія Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка у кількості 25 осіб. Для дослідження невербального аспекту креативності застосовувалася адаптована Р.Є. Тафель і В.М. Дружиніним методика Є.Торранса (Додаток А). Для дослідження вербального аспекту креативної активності – методики оцінки творчих здібностей В. Меде і К. Піорковського (Додаток В), а також С. Медника (Додаток Б). Для визначення творчого потенціалу особистості застосовувався опитувальник «Який ваш творчий потенціал?» (Додаток Г).

Мотиваційний чинник престижу виражається як потреба особистості в прояві себе, у підтримці й твердженні свого «Я», людина самозатверджується як особистість серед певної соціальної групи. Такого роду мотиви можуть виступати побудниками креативності особистості. Саме поняття «престиж» означає міру визнання суспільством заслуг індивіда; результат співвіднесення соціально-значимих характеристик суб'єкта зі шкалою цінностей, що склалися в даній спільності [58].

Суспільна значимість результатів або чисто престижні міркування можуть однаково тривало й достатньо сильно активувати креативність особистості. Однак для успіху діяльності, для її результативності різна спрямованість мотивації має істотне значення. Так, результат діяльності креативної особистості, мотивованої чисто престижними міркуваннями, нерідко оцінюється особистістю досить упереджено у відповідності зі спрямованістю її мотивів, з бажаним результатом.

Упередженість такого роду може не усвідомлюватися особистістю до кінця. Тільки достатньо високий рівень рефлексії дозволяє людині бути неупередженою навіть у тому випадку, якщо очікувана мета виявляється не досягнутою.

Торкаючись сутності престижу особистості, необхідно відзначити, що в самому широкому смислі він означає дефіцит людини в «дооцінці» у співвіднесенні власних оцінок діяльності з оцінками інших людей. Таким чином, очікуючи результат початих дослідницьких дій, викликаних потребою самоствердження, очікуванням схвалення, заохочення, визнання переваги власних дослідницьких властивостей, людина неодмінно планує й оцінку його тією особою або групою осіб, які в цьому випадку є експертами. У тому випадку, якщо оцінка інших осіб виявиться більш високою порівняно із тією, що очікувалася, радість буде більшою, якщо нижче – у людини виникають негативні емоції. Безсумнівно, істинного дослідника цікавить процес пізнання не тільки як засіб, але в першу чергу як ціль, хоча будь-яка людська діяльність полімотивована.

На нашу думку, рівень розвитку креативної активності особистості вище в тому випадку, якщо її смислоутворюючим мотивом є мотив престижу. На перевірку цього припущення і було спрямовано наше дослідження. Отже, у нас в експерименті було задіяні дві групи – контрольна й експериментальна. У ході навчання ми впливаємо на експериментальну групу психологічними засобами престижу для розвитку креативності особистості. Ми стимулювали цю активність студентів за допомогою зразка креативної поведінки експериментатора. На практичних заняттях ми застосовували метод мозкового штурму й брали його за форму тієї ділової гри, яка нам і допомагає стимулювати мотив престижу у студентів СумДПУ імені А.С.Макаренка.

Сучасна модифікація мозкового штурму, так звана «мозкова атака», запропонована А. Осборном. Сутність мозкового штурму полягає в тому, що процес генерування ідей відокремлюється від процесу їхньої оцінки. Філолофсько-педагогічна концепція мозкового штурму заснована на теорії З. Фрейда, відповідно до якої керована свідомість є лише тонким нашаруванням на некеровану

підсвідомість, тому завдання полягає в тім, щоб допомогти новим ідеям прорватися з підсвідомості у свідомість.

Мозковий штурм проводився у два етапи. На першому етапі генерувалося якнайбільше нових ідей, на другому проводилося їх критичне обговорення й відбір. Найважливішим правилом роботи учасників на першому етапі є заборона всякої критики висунутих ідей. При цьому небажана й прихована критика (незадоволеність, усмішка) або критика, що виражається в тому, що ідею «збивають», пропонувати іншу, що не має нічого спільного з висловленою раніше. Багато кожну ідею розглядати доти, поки вона не буде вичерпана. Мозковий штурм обов'язково протоколюється. Це дозволяє зберегти всі висловлені ідеї [19].

Нами використалися різні форми мозкового штурму: індивідуальний, парний, груповий, колективний. При проведенні мозкового штурму обирається модератор, що організує роботу учасників і стежить за дотриманням правил проведення мозкового штурму. Робота методом мозкового штурму не тільки сприяла розвитку креативності особистості студентів, але й виробленню коректного спілкування між ними.

Наведемо приклад одного заняття. Студентам пропонується ділова гра, побудована на методиці мозкового штурму. Учасники діляться на групи й усім дається завдання: «Ви – керівник недавно створеного психологічного центру. Ваш психологічний центр повинен стати престижним. Ваше завдання – вивести свій психологічний центр за рік на рівень, що дозволить Вам конкурувати із вже наявними психологічними центрами в нашому місті. Ваші дії?». Далі йде робота в групах. Кожен учасник групи висуває ідею, пов'язану з рішенням поставленого завдання. Відбувається обговорення в групах, вибираються кращі на погляд групи ідеї, які зможуть вивести роботу психологічного центру на престижний рівень. Далі триває обговорення й захист своїх ідей кожною групою, з'ясовується рівень престижності в кожному випадку. Вибираються кращі ідеї, які по ходу аргументуються: чому вони кращі?

Дії експериментатора були наступні: була дана характеристика процесу обговорення; відзначене прагнення деяких учасників давати оцінки або проявляти зайву обережність при висловленні своїх ідей, була відзначена схожість деяких ідей і самотність інших. Також була дана характеристика висловленим ідеям, які з них можна вважати занадто ексцентричними, а які – занадто розсудливими. На прикладі деяких ідей було показано, як їх можна повернути собі на користь шляхом виділення функціонального принципу ідеї й подальшого їх розвитку. При підведенні підсумків було пояснено, що пропозиції, що несуть надмірно утилітарний і раціональний характер самі по собі можуть бути цінними, але не сприяють народженню нових відкриттів, у той же час відзначено, що до прояву продуктивних ідей можуть привести навіть самі неймовірні судження й умовиводи.

Ці заняття сприяють розвитку творчих здібностей, реакції, оперативності мислення, вміння відстоювати свою точку зору, знаходити вихід із проблемної ситуації, вчать спілкуванню з опонентами. Таким чином, за допомогою форми мозкового штурму в процесі ділових ігор нами надавалася можливість особистості виявити себе, підтримати й затвердити своє «Я», самоствердитися серед певної соціальної групи зі своєю шкалою цінностей, добитися визнання своїх заслуг у суспільстві й тим самим розвивати креативність.

По закінченню першого семестру нами були отримані наступні результати креативності особистості в експериментальній і контрольній групах. Результати другого етапу показані в гістограмах, наведених нижче. У другому семестрі нами додатково проводився тренінг креативності. Творчий тренінг припускає, що відповідні базові знання, необхідні для рішення завдань, у студентів вже є; у процесі тренінгу повинна сформуватися та психологічна добавка, що відповідальна за перетворення знань у засоби рішення завдань, іншими словами, у процесі творчого тренінгу повинна бути сформульована стратегія творчої діяльності.

Самостійне вичленовування завдання в «потоці» діяльності – це одне із провідних властивостей практичного інтелекту, характерне для багатьох його

проявів. Однією із принципових психологічних особливостей творчого тренінгу є інтерес й увага до помилки, повага до неї як до свого роду нового творчого моменту, що виник у процесі рішення й потенційно провідного не тільки й не стільки по відношенню до невдачі, скільки до нових поворотів і нестандартного бачення завдання.

Творчі завдання подаються у формі, що сприяє самостійній постановці, гнучкій зміні рефлексивних позицій, різним нестандартним поворотам ситуацій, пошуку нових засобів у процесі рішення. На ефективність тренінгового заняття впливає вміння тренера користуватися специфічними прийомами. До цих прийомів можна віднести формування належним чином соціально-рольової структури групи, вибудовування стадій розвитку групи в потрібній послідовності й з потрібною тривалістю, уміння використовувати виявлені психологічні особливості людей, уміння контролювати свою власну поведінку. Необхідно також мати план тренінгу, складений з урахуванням специфіки, обумовлений складом групи, завданнями групи, умовами проведення тренінгу.

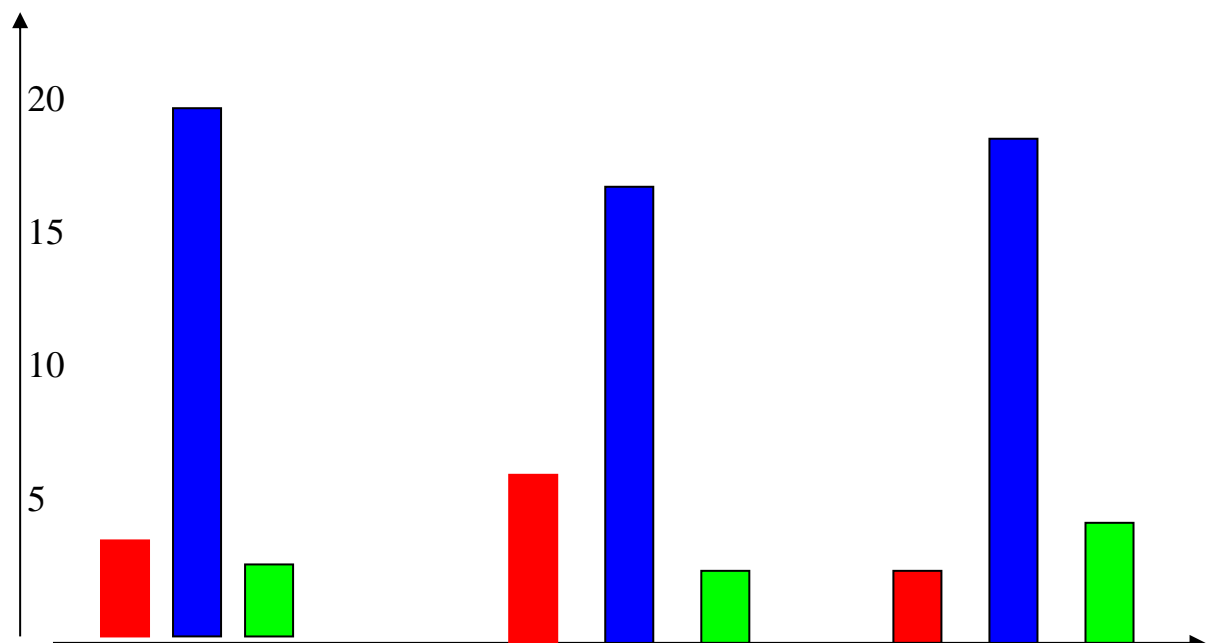
По закінченню другого семестру нами були отримані наступні результати дослідження креативної активності особистості в експериментальній і контрольній групах, які представлені в гістограмі як результати третього етапу експерименту. На початку нами представлені гістограми по складовому параметру рівня розвитку креативної активності особистості. Параметри креативності особистості по всіх тестових показниках були розкладені по наступних рівнях: «1»-й – показник дуже високого рівня КАО; «2»-й – високий рівень КАО; «3»-й – вище за середній рівень КАО; «4»-й – ледве вище за середній рівень КАО; «5»-й – середній рівень КАО; «6»-й – дещо нижче за середній рівень КАО; «7»-й – нижче за середній рівень КАО; «8» – низький рівень КАО; «9» – дуже низький рівня КАО. По-перше, це показники рівня творчого потенціалу (РТП) для експериментальної групи, на яку впливали мотиваційним засобом престижу (рис. 2.1) і показники контрольної групи (рис. 2.2) на всіх трьох етапах емпіричного дослідження.

На рисунку 2.1 видно, що рівень творчого потенціалу на кожному етапі починає ставати усе вище, якщо на початковому – першому етапі: «3»-й рівень був у 3 студентів, «4»-й – у 20 «5»-й – у 2 студентів; то на другому етапі: на «3»-му рівні вже 6 студентів, на «4»-му рівні – 17, на «5»-му – 2 студенти, а на третьому – рівень підвищується вже до «2»-го – 2 студенти, на «3»-му – 18 чоловік, на «4»-му рівні – 5 чоловік, а студентів з показниками «5»-го рівня вже не спостерігається. Це дозволяє нам зробити висновок про те, що тенденція до розвитку творчого потенціалу в студентів простежується.

Результати контрольної групи, де креативність студентів розвивається в ході навчальної діяльності, наочно дає нам зрозуміти, що немає такої явної відмінності в параметрах рівня творчого потенціалу на початку експерименту й на третьому (заключному) його етапі, хоча незначні зміни можна простежити. Іншою складовою параметра креативності особистості є рівень вербальної креативності (РВК).

Частота

зустрічаємості рівня

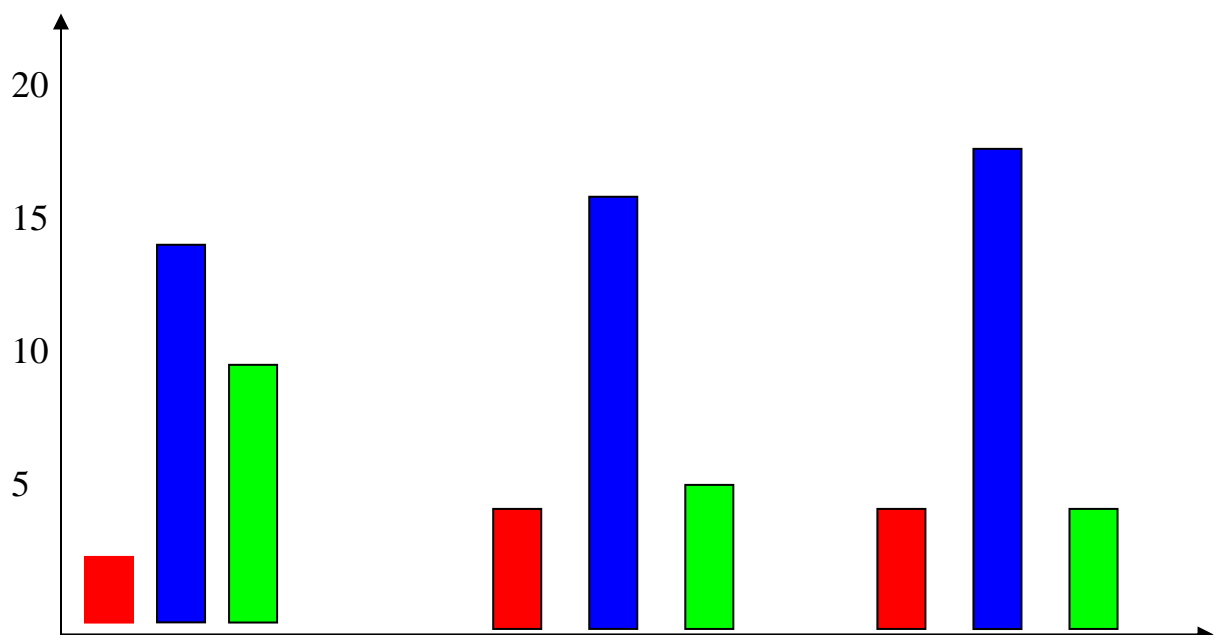
Етапи експерименту

	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	2
3	3	6	18
4	20	17	5
5	2	2	0
6	0	0	0

Рис. 2.1 Рівень творчого потенціалу у студентів експериментальної групи

Дані експериментальної групи по параметру РВК відображено на рисунку 2.2, а дані контрольної групи - на рисунку 2.3, на якій видно, що рівень вербальної креативності підвищується на кожному наступному етапі експерименту, він починає ставати вище, якщо на початковому – першому етапі «2»-й рівень був в 4 студентів, «3»-й – у 15 студентів, «4»-й – у 5 студентів, «5»-й – в 1 студента; на другому етапі: на «2»-му рівні ми бачимо вже 7 студентів, на «3»-му рівні – 16, на «4»-му – 2 студента, «5»-му рівні вже за результатами дослідження в студентів не спостерігається; а на третьому – рівень підвищується вже до «1»-го – 3 студенти, на «2»-му – 17 чоловік, на «3»-му рівні – 5 чоловік, студентів з

Частота зустрічаємості рівня

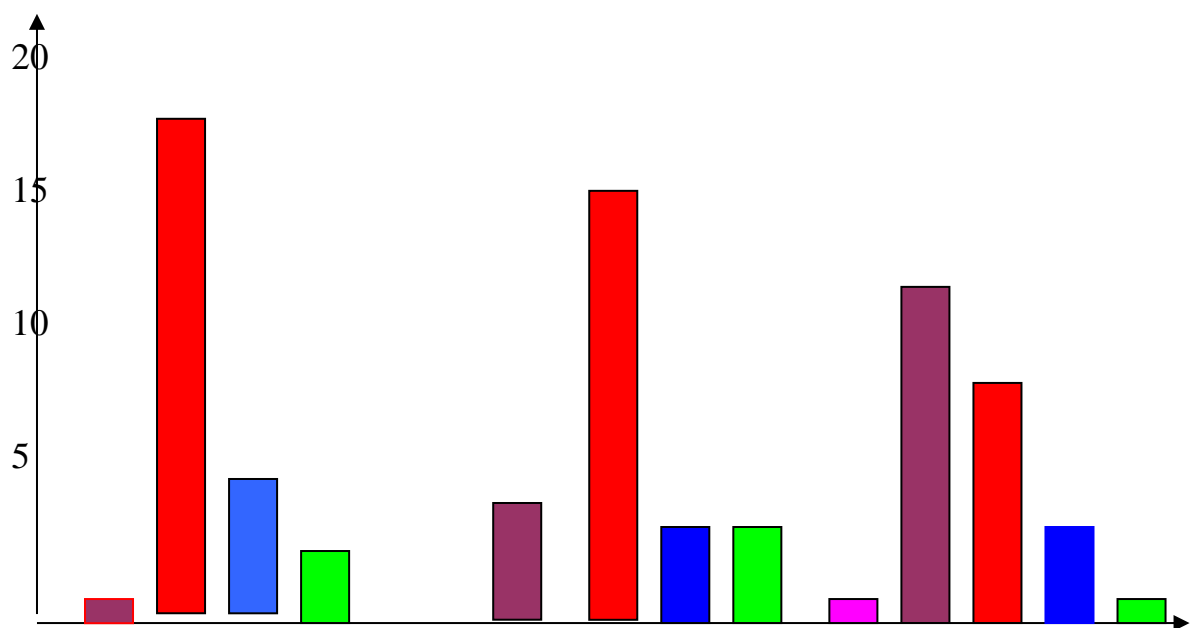
Етапи експерименту

	1	2	3
1	0	0	3
2	4	7	17
3	15	16	5
4	5	2	0
5	1	0	0
6	0	0	0

Рис. 2.3 Рівень вербальної креативності у студентів експериментальної групи

Третьою складовою параметру креативної активності особистості є рівень невербальної креативності особистості (НКО), результати якого отримані нами в ході дослідження за допомогою методики Є. Торранса. Дані експериментальної групи відображено на рисунку 2.5, а контрольної – на рисунку 2.6. На рисунку 2.5 видно, що рівень невербальної креативності росте на кожному наступному етапі експерименту. На першому етапі: «3»-й рівень простежується у 6 студентів, «4»-й рівень – у 8 студентів, «5»-й – у 5 студентів, «6»-й – у 6 студентів.

Частота зустрічаємості рівня

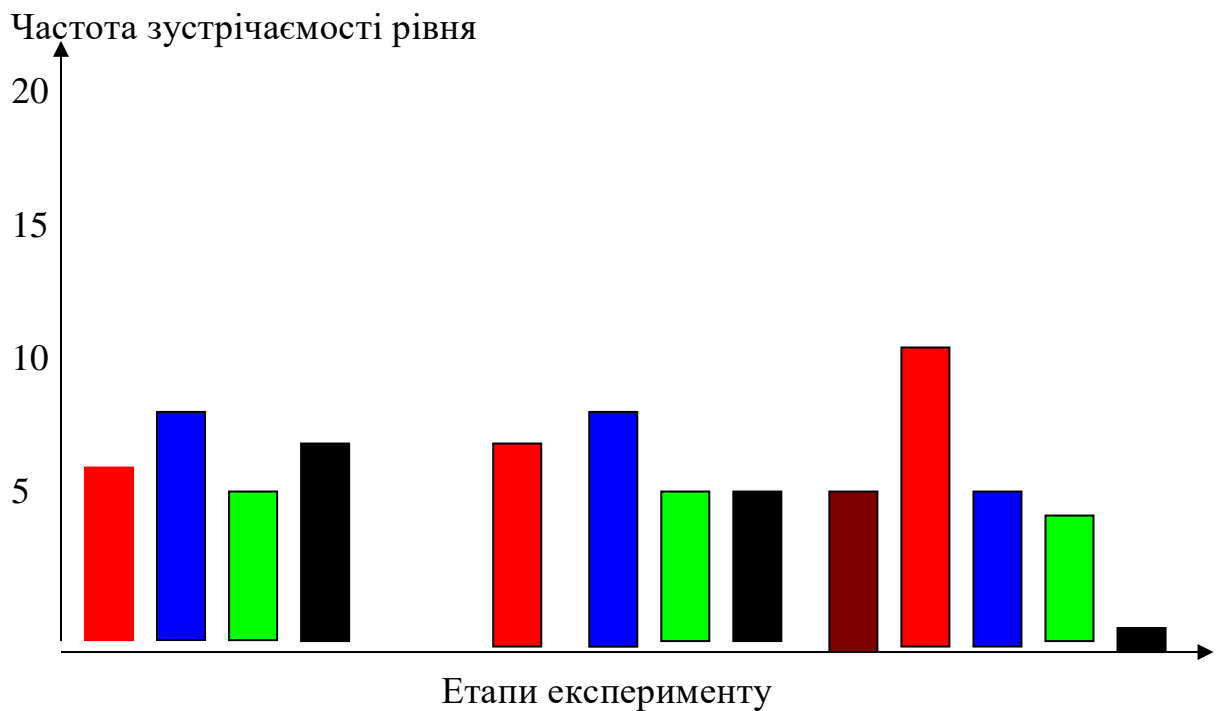

Етапи експерименту

	1	2	3
1	0	0	1
2	1	4	12
3	18	15	8
4	4	3	3
5	2	3	1
6	0	0	0

Рис. 2.4 Рівень вербальної креативності у студентів контрольної групи

На другому етапі на «3»-му рівні спостерігаємо вже 7 студентів, на «4»-му рівні – 8 студентів, на «5»-му – 5 студентів, на «6»-му рівні – теж 5 студентів. На третьому етапі рівень підвищується – на «2»-му рівні – 5 студентів, на «3»-му – 10 студентів, на «4»-му рівні – 5 студентів, на «5»-му рівні – 4 студенти, на «6»-му рівні вже тільки 1 студент.

	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	5
3	6	7	10
4	8	8	5
5	5	5	4
6	6	5	1

Рис. 2.5 Рівень невербальної креативності у студентів експериментальної групи

Цей результат говорить про те, що тенденція до розвитку параметра невербальної креативності простежується в студентів експериментальної групи, на яку впливали за допомогою мотиваційного чинника – престижу. Результати контрольної групи по параметрах невербальної креативності представлені на рисунку 2.6. Вони показують дуже несуттєві зміни у креативній активності особистості, які відбуваються зі студентами в процесі навчальної діяльності протягом навчального року. Ці зміни менш помітні порівняно з експериментальною групою.

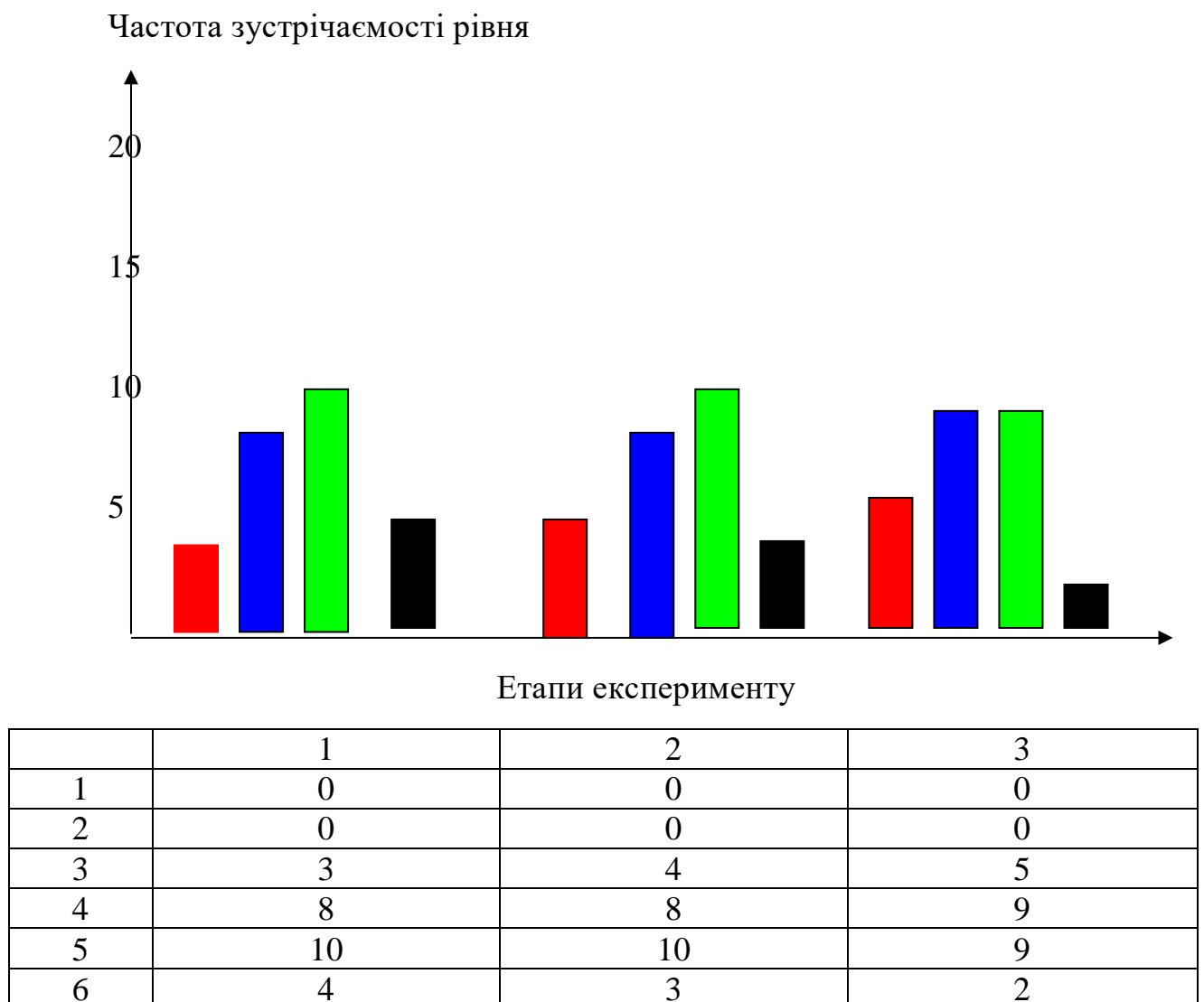
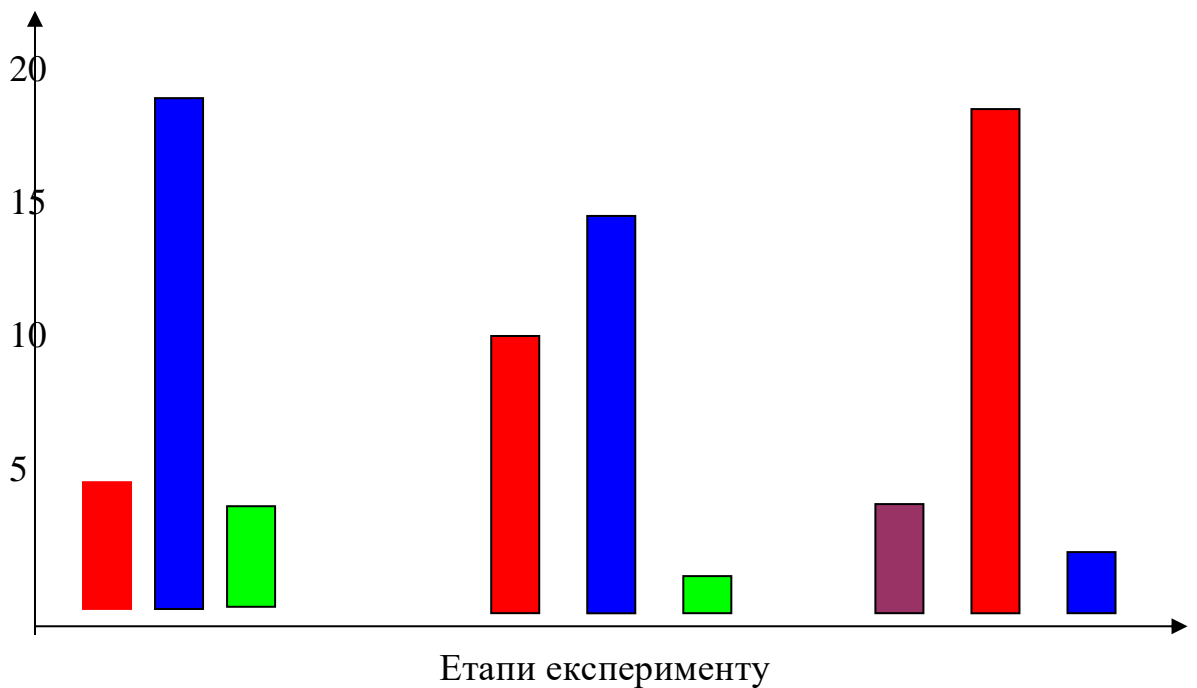

Рис. 2.6 Рівень невербальної креативності у студентів контрольної групи

А тепер розглянемо гістограми параметрів рівня розвитку креативності особистості, що складається у свою чергу з показників рівня творчого потенціалу, рівня вербальної креативності й рівня невербальної креативності. На рисунку 2.7 показані параметри розвитку креативності особистості для експериментальної групи, на яку впливали мотиваційним засобом престижу, а на рисунку 2.8 відображені результати контрольної групи.

Частота зустрічаємості рівня

	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	4
3	4	10	19
4	18	14	2
5	3	1	0
6	0	0	0

Рис. 2.7 Рівень КО у студентів експериментальної групи

На рисунку 2.7 бачимо, що параметри рівня розвитку креативності особистості у студентів експериментальної групи підвищуються на кожному наступному етапі експерименту. Отже, на початковому – першому етапі нашого експерименту: «3»-й рівень був у 4 студентів, «4»-й - у 18 студентів , «5»-й – у 3

студентів. На другому етапі: на «3»-му рівні вже 10 студентів, на «4»-му – 14 студентів, на «5»-му рівні – 1 студент. На третьому етапі рівень підвищується на «2»-му рівні – 4 студенти, на «3»-му – 19 студентів, на «4»-му рівні – 2 студенти, а студентів з показником «5»-го рівня вже немає. Із цього можна зробити висновки, що за допомогою мотиваційного чинника престижу ми дійсно можемо розвинути креативність особистості, що й підтвердилося в ході емпіричного дослідження.

Простежуючи результати контрольної групи, можна відзначити, що параметри рівня розвитку креативної активності у студентів підвищуються, але не так чітко, як це простежується в експериментальній групі. Дещо зростає показник «3»-го рівня, підвищується також у свою чергу «4»-й й «5»-й рівні, але це не явно виражено. Отже, ми можемо говорити про те, що в процесі навчальної діяльності середній рівень креативності підвищується, але це малопомітно й несуттєво.

З усіх гістограм видно, що мотиваційний чинник престижу дійсно впливає на розвиток креативності особистості й більш ефективно це відбувалося в другому семестрі (на третьому етапі), коли ми проводили тренінгові заняття. Для математичної обробки результатів, отриманих у процесі експерименту, нами за допомогою G-критерію знаків було визначено наявність типового або випадкового напрямку зрушення результатів параметрів креативної активності особистості (КАО) на всіх етапах експерименту. Для цього приведемо таблицю параметрів КАО для мотиваційного чинника престижу, використовуваного нами з метою розвитку креативної активності особистості (таблиця 2.1).

Використовуючи G-критерій знаків для встановлення загального напрямку зрушення КАО для мотиваційного чинника – престижу в розвитку креативної активності особистості, висуваємо наступні робочі гіпотези: Нульова: Перевага типового напрямку зрушення є випадковою. Зворотня: Перевага типового напрямку зрушення не є випадковою. Для виявлення «типових» знаків зміни результатів параметра КАО підрахуємо спочатку кількість позитивних, негативних і нульових зрушень по кожній шкалі й у кожній вибірці. Результати підрахунку G-критерію представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.1

Значення параметрів КАО на трьох етапах експерименту групи, на яку впливали мотиваційним засобом престижу

П/п № студента	КАО 1 етап	КАО 2 етап	КАО 3 етап	КАО-2-КАО-1	КАО-3 –КАО-2 (зрушення 2)
1.	4,00	3,67	3,33	-0,33	-0,33
2.	3,67	3,00	2,67	-0,67	-0,33
3.	4,33	4,00	4,00	-0,33	0,00
4.	3,67	3,67	3,33	0,00	-0,33
5.	3,67	3,67	2,67	0,00	-1,00
6.	3,67	3,33	2,67	-0,33	-0,67
7.	3,67	3,67	2,67	0,00	-1,00
8.	3,67	3,33	3,00	-0,33	-0,33
9.	3,00	2,67	2,33	-0,33	-0,33
10.	3,00	3,00	2,00	0,00	-1,00
11.	3,33	3,33	2,33	0,00	-1,00
12.	4,00	4,00	3,00	0,00	-1,00
13.	4,00	4,00	3,00	0,00	-1,00
14.	4,00	3,33	2,67	-0,67	-0,67
15.	3,67	3,67	2,67	0,00	-1,00
16.	4,67	4,33	3,33	-0,33	-1,00
17.	4,67	4,33	3,00	-0,33	-1,33
18.	3,67	3,67	2,67	0,00	-1,00
19.	3,67	3,33	2,67	-0,33	-0,67
20.	4,00	4,33	3,33	0,33	-1,00
21.	3,67	3,33	2,33	-0,33	-1,00
22.	4,67	4,67	3,67	0,00	-1,00
23.	3,33	3,33	2,67	0,00	-0,67
24.	4,00	3,67	3,00	-0,33	-0,67
25.	4,33	4,00	3,00	-0,33	-1,00

Таблиця 2.2

Розрахунок кількості позитивних, негативних і нульових зрушень у процесі впливу мотиваційним чинником престижу на розвиток КО на етапах експерименту

Кількість зрушень у групах	Шкали	
	КО-2 – КО-1 (зрушення 1)	КО-3-КО-2 (зрушення 2)
Позитивні	0	0
Негативні	14	24
Нульові	11	1
Сума	25	25

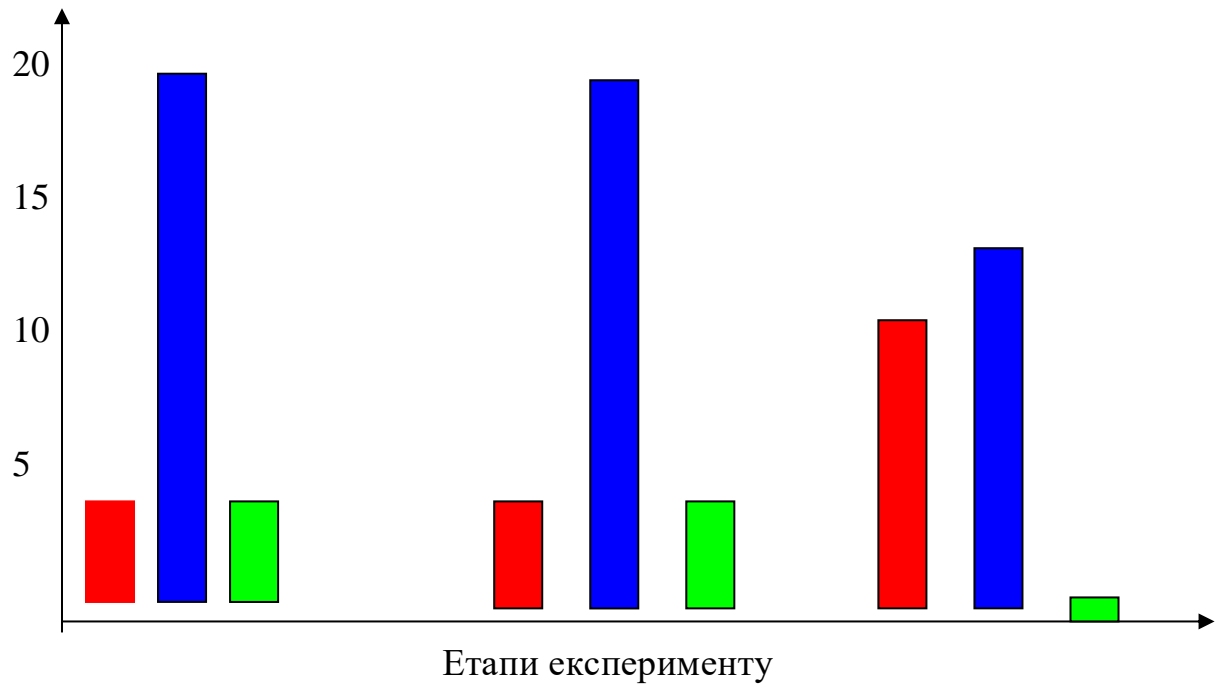
Для виявлення «типових» знаків зміни результатів параметра КО підраховано спочатку кількість позитивних, негативних і нульових зрушень по кожній шкалі й у кожній вибірці. Результати для підрахунку G-критерію представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Розрахунок кількості позитивних, негативних і нульових зрушень у процесі впливу мотиваційним чинником престижу на розвиток КО на етапах експерименту

Кількість зрушень у групах	Шкали	
	КО-2 – КО-1 (зрушення 1)	КО-3-КО-2 (зрушення 2)
Позитивні	0	0
Негативні	14	24
Нульові	11	1
Сума	25	25

Частота
зустрічаємості рівня

	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	0
3	3	3	11
4	19	19	13
5	3	3	1
6	0	0	0

Рис. 2.8 Рівень КАО у студентів контрольної групи

У результаті дослідження нульова гіпотеза відкидається, а затверджується зворотня гіпотеза з рівнем значимості $p < 0,01$. Статистично вірогідно, що отримані параметри КАО зменшуються. Це говорить про те, що рівень розвитку креативної активності особистості стає вище. Отже, мотиваційний чинник престижу дійсно розвиває креативну активність особистості, а саме, спостерігається ріст параметрів креативної активності особистості після впливу на неї мотиваційним чинником престижу.

2.2. Емпіричне дослідження впливу мотивації професіоналізму на розвиток креативної активності студента-психолога

Звертаючись до проблеми впливу мотивації професіоналізму на розвиток креативної активності особистості, необхідно ввести визначення мотиву, мотивації, мотиваційної сфери, їхніх істотних характеристик і параметрів. Поняття «мотив» й «мотивація» містять у собі уявлення про спонукання, наявні у людини, про зовнішні фактори, які змушують її поводитися певним чином, про управління діяльністю в процесі її здійснення й т.д. Ми згодні із твердженням про неправомірність ототожнення мотивації й мотиву, мотивації й потреби, мотивації й потягу й т.д. (В.Г. Асєєв, В.К. Вилюнас, В.С. Ільїн, О.М. Леонтєєв, В.Г. Леонтєєв, С. Занюк, О.Д. Сафін).

Поняття «мотивація» – дуже широке за своїм змістом й містить у собі складові спонукання, що викликають активність організму, що визначають її спрямованість, усвідомлювані й неусвідомлювані психологічні фактори, що спонукують індивіда до здійснення певних дій і визначають їхній напрямок і цілі [63]. Це, за загальним визнанням, усі види спонукань: потреби, мотиви, ідеали, прагнення, цілі й т.д. У найбільш широкому смислі мотивація – детермінація поведінки взагалі. У розумінні мотивації вітчизняні психологи виходять із єдності її змістовної й динамічної сторін. Визнання важливої ролі змістовної сфери мотивації тісним чином пов'язане з визнанням пріоритету інтелекту, волі, свідомості як вищого психічного рівня, на якому здійснюється селекція, перебудова й формування людських спонукань [3].

Мотивацію необхідно відрізнити від мотиваційної сфери особистості [34]. Мотивація, із цього погляду, є проста сукупність побудників або конкретної діяльності або поведінки. Мотиваційна сфера особистості також являє собою деяку сукупність мотивів, але в мотиваційній сфері вона динамічна й ієрархізована. Тут побудники різного роду (потреби, мотиви, інтереси й т.д.) певним чином взаємозалежні й сопідлеглі. У зв'язку із цим О.М. Леонтєєв виділяє два типи

мотивів. «... одні мотиви, спонукаючи діяльність, разом з тим надають їй особистісний смисл; ми будемо називати їх провідними або смислоутворюючими. Інші, співіснуючі з ними мотиви виконують роль додаткових факторів, що спонукають, – позитивних або негативних – часом достатньо могутніх, ми будемо називати мотивами-стимулами» [33]. У даному розмежуванні – сутність ієрархії мотивів. Більш високе місце в ній займають смислоутворюючі мотиви. Положення про ієрархічність мотивів принципово важливе. «Вивчення мотивів діяльності вимагає проникнути в їхню ієрархію, у внутрішню структуру мотиваційної сфери людини, тому що це й визначає їх психологічну «валентність». Тому ніяка відвернена від структури мотиваційної сфери класифікація людських мотивів неможлива; вона неминуче перетворюється в нічого не говорячий перелік...» [33, с. 22]. Відносини в подібній ієрархії не є статичними й однаковими. Деякі зв'язки – довгострокові, інші – короткочасні. Показник стійкості тих або інших побудників у часі є важливим параметром мотиваційної сфери особистості.

Іншою характеристикою мотиваційної сфери, на думку В.Г. Леонтьєва, є значимість і різноманіття її побудників. Ця характеристика проявляється в змістовних показниках, тобто в конкретних, утворюючих цю систему мотивах. Найбільш стійкі, домінуючі, особистісні мотиви становлять мотиваційне ядро, у значній мірі визначаючи духовний вигляд особистості. Ці особливості мотиваційної сфери відрізняють її від мотивації як ситуативної сукупності побудників, що визначають конкретну діяльність або поведінку.

Мотив – утворююча мотиваційної сфери, «у якій втілені особистісна значимість, смисл, емоційне переживання смислу, усвідомлення цінності ухваленого рішення» [38, с. 67]. Мотив як усвідомлюване стійке, особистісне обґрунтування рішення діяти в певному напрямку для досягнення поставлених цілей є вище мотиваційне утворення. Саме мотиви забезпечують людині як особистості активну сутність, можливість поводитися неадаптивно, цілеспрямовано змінювати навколишню дійсність. Вважаючи помилковим розгляд мотиву тільки з позицій його енергетичної характеристики, В.Г. Леонтьєв виділяє

наступні функції мотиву: селективну, когнітивну, цілемоделюючу, смислоутворюючу, регуляторну, спонукальну [39].

Селективна функція забезпечує узгодження побудників й умов, необхідних для їхньої реалізації. На думку В.Г. Леонтьєва, в основі даної функції мотиву лежить оцінний механізм, у якому представлена система ціннісних орієнтацій особистості як зразка селекції. «Селективна функція мотиву забезпечує відбір (селекцію) потребнісних порушень, потягів, прагнень, бажань і т.д. з метою встановлення пріоритету їхнього задоволення. На її основі в процесі мотивації оцінюється значимість потреби, що виникла, для сьогодення й майбутнього особистості» [41, с. 75]. Завдяки цій функції мотиву людина здатна погоджувати й регулювати суперечливі спонукання.

Сутність когнітивної функції полягає в підключенні до вироблення способів задоволення потреби у пізнавальних процесах. Вона проявляється в підвищенні рівня протікання пізнавальних процесів у ситуаціях утруднення при відборі спонукань або засобів їхнього задоволення. Саме ця функція мотиву створює передумови для формування специфічно пізнавальної мотивації.

З когнітивною функцією безпосередньо пов'язана цілемоделююча функція мотиву. Ця функція визначає стратегію й тактику задоволення потреб за допомогою побудови ієрархії цілей. Ціль як модель майбутнього результату діяльності виникає на основі потреби. Смислоутворююча функція мотиву проявляється в присвоєнні суб'єктом значень, трансформації їх в особистісні побудники. Регуляторна функція полягає в напрямній дії мотиву, у підпорядкуванні активності певному порядку й рівномірності. Ця функція задає не тільки певний режим діяльності, але й рівень активності, управляючи спонукальною функцією мотиву.

Спонукальна функція мотиву виділяє його як самостійне психічне явище. Найбільш типовим проявом цієї функції є динамізм: сила, інтенсивність, рухливість, напруженість. Проявляється ця функція також у вигляді напруги очікування, яка тим більше, чим вище значимість змісту мотиву. В.Г. Леонтьєв

вказує також на те, що спонукальну функцію характеризує причинність, що і становить джерело спонукання.

Усі перераховані функції демонструють яскравий особистісний характер мотиву й дозволяють відрізнити його від інших побудників людської діяльності. Відповідно до цієї концепції, не існує мотиву без потреби. Потреба сама по собі не є мотивом, тобто основною причиною, що спонукує дію. «У своїх первинних біологічних формах потреба є стан організму, що виражає його об'єктивний нестаток у доповненні, що лежить поза ним» [37, с. 1].

В теорії О.М. Леонтьєва зазначається, що потреба – свого роду «річ у собі», яка сама не може викликати ніякої певної спрямованої діяльності, її функція обмежується активізацією відповідних біологічних систем, загальним порушенням рухової сфери, що проявляється в спрямованих пошукових рухах. Лише в результаті «зустрічі» потреби із предметом, що відповідає їй, вона вперше стає здатною направляти й регулювати діяльність. Таким чином, головна характеристика потреб – їхня предметність.

Іншою важливою характеристикою потреб є їхня специфічна динаміка, «їхня здатність актуалізуватися й змінювати свою напруженість, здатність згасати й відтворюватися знову. Ця динамічність потреб знаходить своє найпростіше вираження в зміні ступеня реактивності організму стосовно зовнішніх впливів» [36, с. 1].

З тези про предметність потреб впливає основний закон їхнього розвитку: розвиток потреб відбувається через розвиток їхніх об'єктів. «Опредмечену» потребу О.М. Леонтьєв називає мотивом. Існують дві основні категорії мотивів, що спонукують діяльність взагалі й креативність зокрема: зовнішні й внутрішні мотиви. Діяльність, яка детермінується внутрішнім мотивом, здійснюється незалежно від зовнішнього підкріплення, заради самого предмета потреби, «безкорисливо». Діяльність, спонукувана зовнішнім мотивом, виникає не заради самого предмета, є способом придбання благ, «зовнішніх» по відношенню до змісту здійснюваного. У зв'язку з питанням про важливість тієї або іншої категорії

мотивів у структурі людської активності, Л.І. Божович відзначає, що обидва мотиви однаково важливі для здійснення будь-якого виду діяльності. Не заперечуючи цій точці зору, ми все ж таки вважаємо, що у випадку збігу предметного змісту потреби із прямим продуктом діяльності зв'язок між ними є необхідним; у другому ж випадку зв'язок набуває зовнішнього, а значить випадкового характеру. Таким чином, наявність мотиву, зовнішнього по відношенню до даного виду діяльності, не спричиняє неминуче його активізацію, а значить, і формування відповідних здібностей.

З погляду В.Г. Леонтьєва, пізнавальна потреба є «психічне вираження пізнавального нестатку людини в предметах знання й у пізнавальних процесах» [41, с. 10]. Важливою особливістю цієї потреби є її відносна незалежність, автономність по відношенню до потреб, що обслуговують підтримку життєдіяльності людини як індивіда [65]. Специфічність пізнавальної потреби полягає, по-перше, у характері дефіциту, що відображається; по-друге, у характері почуттєвого переживання предмета потреби, по-третє, у способі задоволення потреби. Так, якщо порівнювати пізнавальний і біологічний дефіцит, то необхідно відзначити, що останній виникає внаслідок порушення гомеостазу, відхилення від оптимального фізіологічного й енергетичного станів організму, що викликає активність відповідних нервових центрів, що мають спадкоємну спеціалізацію. Пізнавальний дефіцит виникає як наслідок пізнавальної діяльності людини, що і створює відповідну спеціалізацію нервових клітинок, певну робочу інерцію. Припинення цієї діяльності спричиняє різке зниження активності нервових клітинок, виникнення внутрішньої неврівноваженості процесів усього організму, що звик до сформованої нервової регуляції, що виражається в стані пізнавального нестатку.

Однак стан пізнавальної потреби може виникати в суб'єкта й ззовні, під впливом самого об'єкта пізнання. Відбувається це в тому випадку, якщо індивід має відповідний досвід, і об'єкт пізнання з'являється як суб'єктивно новий, проблемний і значимий. Ще однією особливістю пізнавальної потреби є

переживання людиною предмета потреби у вигляді позитивних інтелектуальних почуттів. Інтелектуальні почуття можуть переживатися людиною як почуття нового, допитливості, цікавості й мають різні відтінки й ступені прояву.

Необхідно відзначити, що позитивні інтелектуальні почуття виникають у випадку задоволення пізнавальної потреби, у протилежному випадку індивід переживає заклопотаність, незадоволеність, непевність, напруженість. Вважаючи, що в психологічній літературі існує не виправдане звуження кола явищ, які відносяться до категорії «інтелектуальних почуттів», О.К. Тихомиров зазначає, що необхідно говорити про інтелектуальні афекти, інтелектуальні емоції й інтелектуальні почуття, підкреслюючи якісне різноманіття пов'язаних з пізнавальною діяльністю емоційних явищ [77]. Специфічність способу задоволення пізнавальної потреби як духовної полягає в наступному. Для того, щоб духовні цінності (у цьому випадку знання й процес його одержання) були об'єктом потреби, необхідне задоволення пізнавальної потреби, що ґрунтується на взаємозв'язку інтеріоризації й екстеріоризації: діяльності присвоєння, засвоєння й творіння.

Характеризуючи пізнавальну потребу, В.Г. Леонт'єв виділяє наступні основні її критерії: 1) переживання суб'єктом інтенсивного прагнення до знання й до пізнавальної діяльності, на підставі чого виникає переважна вибірковість до предмета потреби; 2) переживання людиною стану активного пошуку, очікування інформації; 3) виникнення у суб'єкта питань у зв'язку з очікуванням нової інформації, що формулюються у формі пізнавальних завдань і проблемних ситуацій;

4) виконання людиною цілеспрямованої пізнавальної діяльності без зовнішнього стимулювання [40].

Однією з основ ефективної професійної діяльності є самостійна навчальна діяльність студентів. Саме в ній проявляється найбільш повний прояв творчого потенціалу особистості в навчанні. Обраний нами психологічний чинник – мотивація професіоналізму для розвитку креативності особистості, побудовано на

самостійній роботі майбутніх психологів, що є важливим етапом переробки навчальної інформації в міцні знання, уміння й навички. Самостійна робота жадає від розумової діяльності студентів, активності, ініціативи, застосування раніше отриманих знань на практиці.

Ефективність самостійної роботи студентів може бути забезпечена оптимальним рішенням чотирьох завдань: плануванням, науковою організацією їх навчальної праці при використанні різних методів і засобів навчання, керівництвом самостійною роботою і її контролем. Тобто, коли вона зорганізується й реалізується в учбово-пізнавальному процесі як цілісна система, що пронизує всі етапи навчання студентів у вузі.

Самостійна робота студента була нами вибудована в такий спосіб: спочатку під спостереженням викладача ми готовили студента до повноцінної самостійної роботи. Далі студентам пропонувалося завдання, що містить елементи творчої самостійної роботи. В решті решт кожен студент відтворював самостійно вивчений матеріал у нових умовах на заняттях типу «телеміст», «круглий стіл», вікторина й т.п., повинен написати реферат на основі самостійно вивченого матеріалу, спеціальних джерел або зробити доповідь у групі.

На базі самостійної роботи ми використали деякі елементи методики синектики для розвитку креативності особистості. Вона побудована на пригніченні студентом у себе почуття самозадоволеності при виникненні першої ідеї, що здається блискучою й гальмує виникнення інших, більш ефективних ідей. Генерування винахідницьких ідей здійснюється в процесі спільної роботи студентів на заняттях. Умови творчого завдання трималися в секреті і їх знав тільки викладач. Це було зроблено для того, щоб передчасна чітка постановка завдання не перешкодила можливості студентам перебороти психологічну інерцію, тобто відволіктися від відомих способів рішення.

На початку заняття обговорюються деякі ознаки завдання, розглядаються деякі загальні функції, які повинен виконувати об'єкт і які заздалегідь проектує викладач. Обговорення спочатку охоплює широкий діапазон загальних ідей, які

поступово конкретизуються питаннями викладача, що направляє обговорення в бажане русло. Одержавши завдання, студенти контрольної групи вивчають проблему такою, якою вона подана. Потім після ретельного аналізу й уточнення формулюється проблема таким чином, як вона розуміється. Починається рішення проблеми – перетворення незвичного у звичне, а звичного у незвичне. Викладач пропонує студентам дати рішення, користуючись одним із чотирьох типів аналогій: прямої аналогії (об'єкт, що конструюється, зіставляється з більш-менш схожими об'єктами з інших областей життя, природи й т.д.); суб'єктивної (той, хто вирішує завдання, вживається в образ того об'єкта, що вдосконалюється); символічної (використовуються поетичні метафори, алегорії й порівняння, у яких характеристики одного предмета ототожнюються з характеристиками іншого); фантастичної (коли студент повинен уявити собі рішення завдання таким, яким воно не є в дійсності, але яким хотів би його бачити; у завдання вводяться які-небудь фантастичні істоти, що виконують те, що потрібно за умовами поставленого перед студентами завдання, або які-небудь фантастичні засоби: килим-літак, чарівне дзеркальце, чоботи-скороходи й т.д.). Метод синектики нами використовувався як форма перевірки самостійної роботи студентів.

Особливістю таких занять було те, що студент у процесі їх не просто насичується знаннями, він, активно беручи участь у пізнавальній спільній діяльності з викладачем, усвідомлено опановує ними. Це дозволяє йому не тільки засвоювати знання, але й розвиватися в досліджуваній області, тим самим підвищуючи свій професійний рівень. Такою є діяльність того, кого навчають, і вона сприяє усвідомленому засвоєнню ним навчального матеріалу, більш активному розвитку в нього пам'яті, мислення, уяви, і таким чином розвиває креативність особистості.

Більші можливості в розвитку креативності особистості тих, кого навчають, мали семінарські й практичні заняття, тому що на них викладачем частіше були використані прийоми залучення студентів до активної участі в обговоренні навчальних питань («круглі столи», семінари-дискусії, рольові ігри й ін.). Творча

самостійна робота містить у собі: підготовку доповідей, наукових статей, участь у науково-дослідній роботі студентів, розробку курсової й дипломної роботи, виконання спеціальних творчих завдань й ін. Від студента потрібна висока вмотивованість у навчанні, бажання якісно опанувати професією, довіра й повага до викладацького складу, активність у взаємовідношенні з ним. Все це створює умови, при яких він може виявити свою цілеспрямованість у роботі з оволодіння методами й методиками самоосвіти, включитися в постійну роботу із самовдосконалення й допомагає студентові швидко адаптуватися в нових для нього умовах, успішно вчитися, опановувати технологіями професійної творчості.

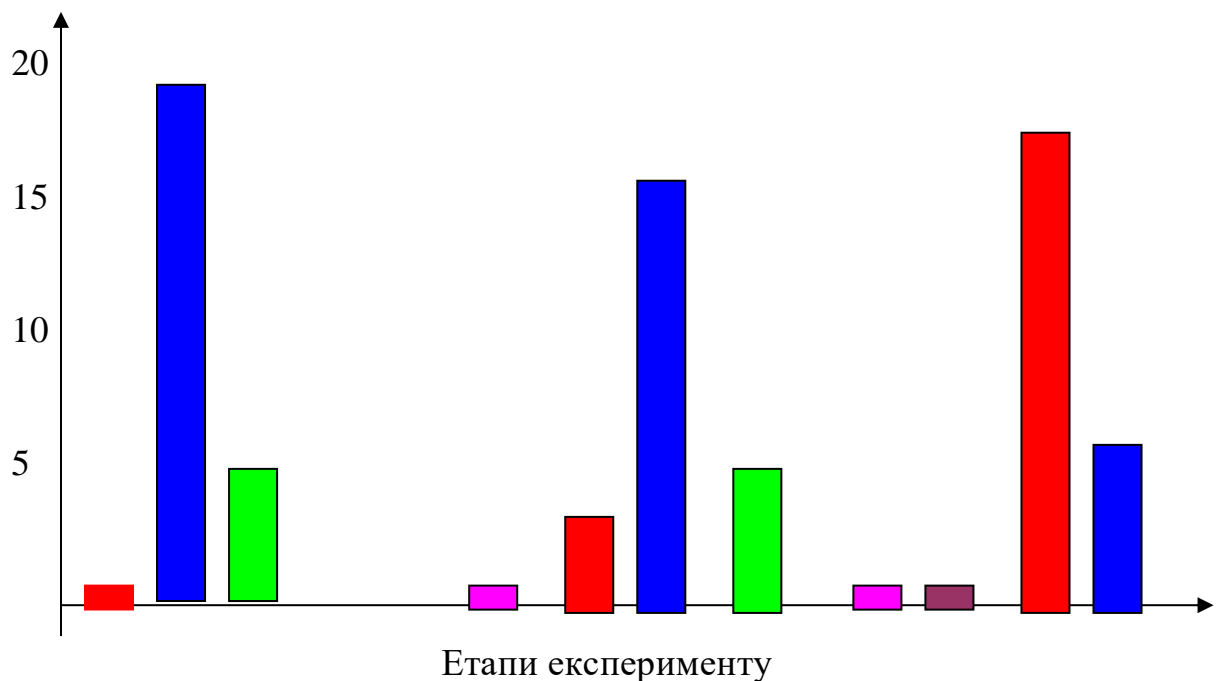
В експерименті брали участь 25 студентів, результати експериментальної групи були порівняні з контрольною групою (25 чоловік). Після закінчення 1-го семестру був досліджений рівень творчого потенціалу, рівні вербальної й невербальної креативності, що дають картину розвитку креативності особистості на даний момент. Результати креативності особистості в експериментальній і контрольній групах, які було одержано наприкінці першого семестру, представлені на гістограмах, наведених нижче (результати другого етапу експерименту). У другому семестрі нами проводився тренінг креативності, за основу були взяті дослідження із психогімнастики Н.Ю. Хрящового [87]. У ході роботи нами проводилися психогімнастичні вправи, спрямовані на усвідомлення того, що таке креативність, які її прояви, бар'єри й етапи креативного процесу, а також вправи, спрямовані на розвиток креативності. Ці вправи дозволяють перевести уявлення про креативність (Додаток Д).

По закінченню другого семестру нами були отримані наступні результати дослідження креативності особистості в експериментальній і контрольній групах, які представлені на гістограмах (результати третього етапу експерименту). На початку ми представляємо гістограми складового параметра рівня розвитку креативності особистості. Параметри креативності особистості по всіх тестових показниках були розкладені по наступних рівнях: «1» – показник дуже високого рівня креативності особистості; «2» – високий рівень креативності особистості;

«3» – вище за середній рівень креативності особистості; «4» – ледве вище за середній рівень креативності особистості; «5» – середній рівень креативності особистості; «6» – дещо нижче за середній рівень креативності особистості; «7» – нижче за середній рівень креативності особистості; «8» – низький рівень креативності особистості; «9» – дуже низький рівень креативності особистості.

Першою складовою параметру креативної активності особистості є рівень творчого потенціалу (РТП) для експериментальної групи, на яку впливали мотиваційним засобом – мотивацією професіоналізму (рис. 2.9) і показники контрольної групи (рис. 2.10) на всіх трьох етапах експериментального дослідження.

Частота зустрічаємості рівня

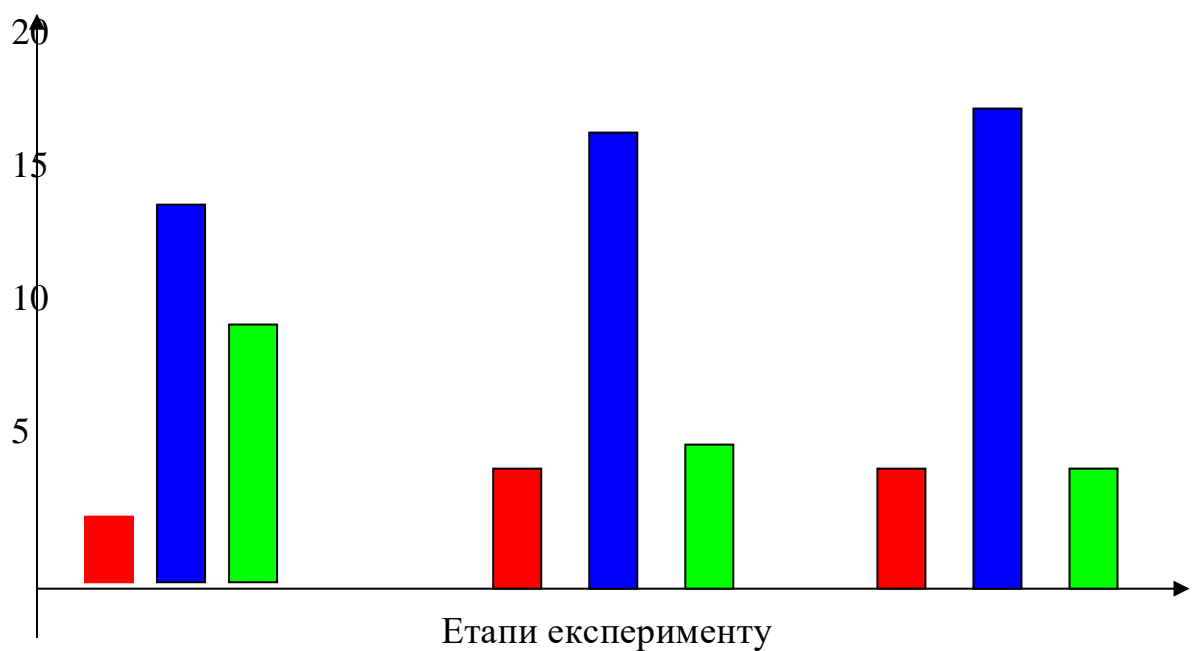

	1	2	3
1	0	1	1
2	0	0	1
3	1	3	17
4	19	16	6
5	5	5	0
6	0	0	0

Рис. 2.9 Рівень креативного потенціалу у студентів експериментальної групи

На рисунку 2.9 видно тенденцію до підвищення рівня творчого потенціалу на кожному етапі. На початковому – першому етапі експерименту: «3»-й рівень був в 1 студента, «4»-й – у 19 студентів, «5»-й – у 5 студентів. На другому етапі: з'являється результат «1»-го рівня – 1 студент, на «3»-му рівні вже 3 студента, на «4»-му рівні – 16, на «5»-му – студентів. На третьому етапі – «1»-й рівень – 1 студент, «2»-й рівень – 1 студент, на «3»-му – 17 студентів, на «4»-му рівні – 6 студентів, а студентів з показниками «5»-го рівня вже не спостерігається. Це дозволяє нам зробити висновок про те, що в експериментальній групі простежується тенденція розвитку творчого потенціалу особистості. Результати контрольної групи, де креативність студентів розвивається в ході навчальної діяльності, дають нам можливість стверджувати про те, що немає такої явної відмінності в параметрах рівня творчого потенціалу на початку експерименту і на третьому (заключному) його етапі, хоча незначні зміни можна простежити.

Частота зустрічаємості рівня

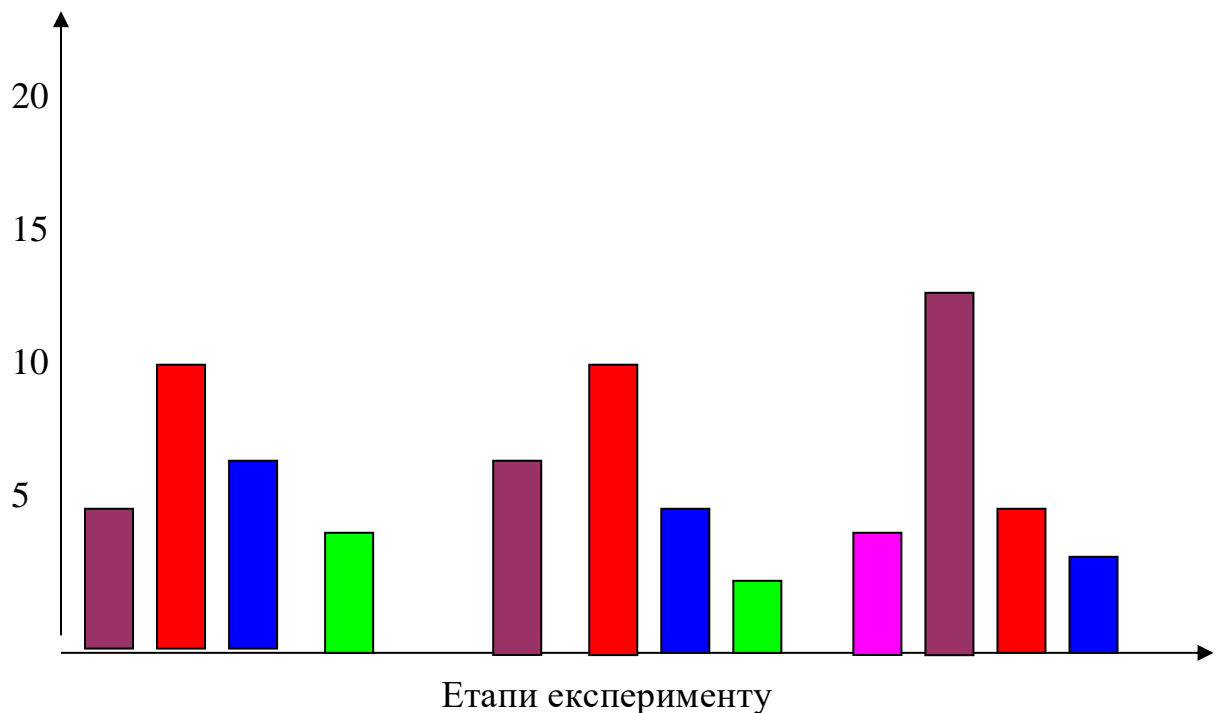

	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	0
3	2	4	4
4	14	16	17
5	9	5	4
6	0	0	0

Рис. 2.10 Рівень творчого потенціалу у студентів контрольної групи

Іншою складовою параметра креативності особистості є рівень вербальної креативності (РВК). Дані експериментальної групи, на яку впливали мотиваційним чинником – мотивацією професіоналізму, за параметром РВК відображено на рисунку 2.11, а дані контрольної групи – на рисунку 2.12. На рисунку 2.11

Частота зустрічаємості рівня

	1	2	3
1	0	0	4
2	4	7	13
3	10	10	5
4	7	5	3
5	4	3	0
6	0	0	0

Рис. 2.11 Рівень вербальної креативності у студентів експериментальної групи

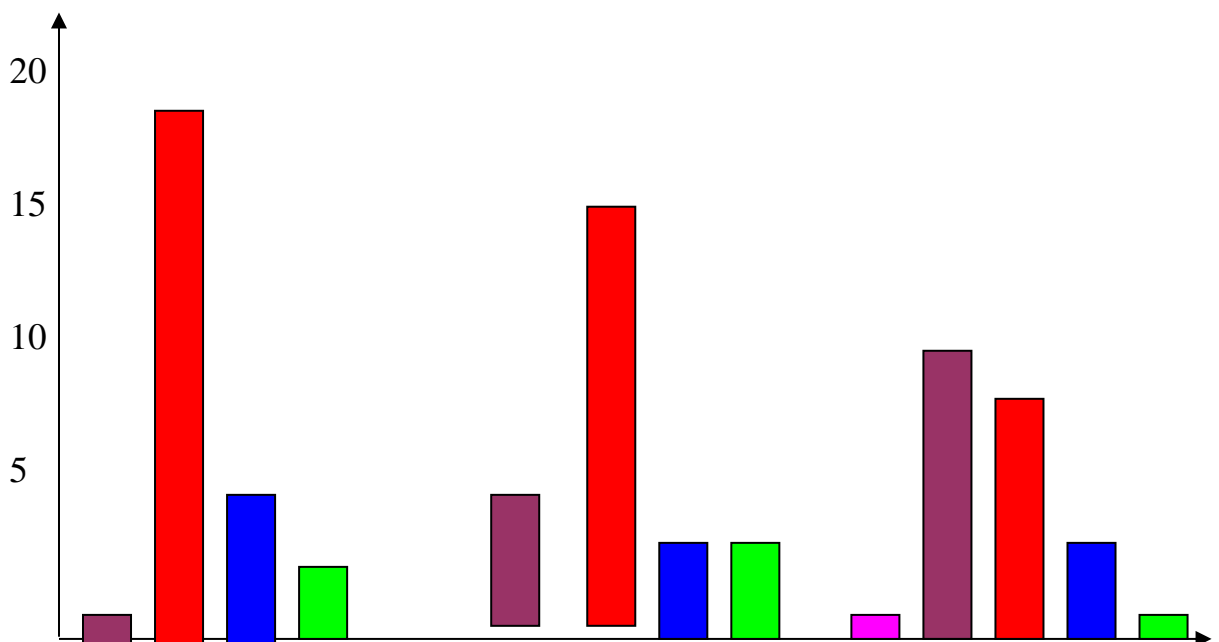
представлений рівень вербальної креативності, він підвищується на кожному наступному етапі експерименту. Якщо на початковому – першому етапі: «2»-й рівень був у 4 студентів, «3»-й рівень був в 10 студентів, «4»-й - в 7 студентів, «5»-

й – у 4 студентів, то на другому етапі: на «2»-му рівні спостерігаємо вже 7 студентів, на «3»-му рівні – 10, на «4»-му – 5 студентів, на «5»-му рівні – 3 студенти.

На третьому етапі рівень підвищується до «1»-го – 4 студенти, на «2»-му – 13 студентів, на «3»-му рівні – 5 студентів, на «4»-му рівні – 3 студенти, а студентів з показниками «5»-го рівня вже не спостерігається. Це дозволяє нам зробити висновок про те, що тенденція до розвитку вербальної креативності простежується у студентів експериментальної групи, на яку впливали за допомогою мотиваційного чинника – мотивації професіоналізму.

Частота зустрічаємості рівня

Етапи експерименту

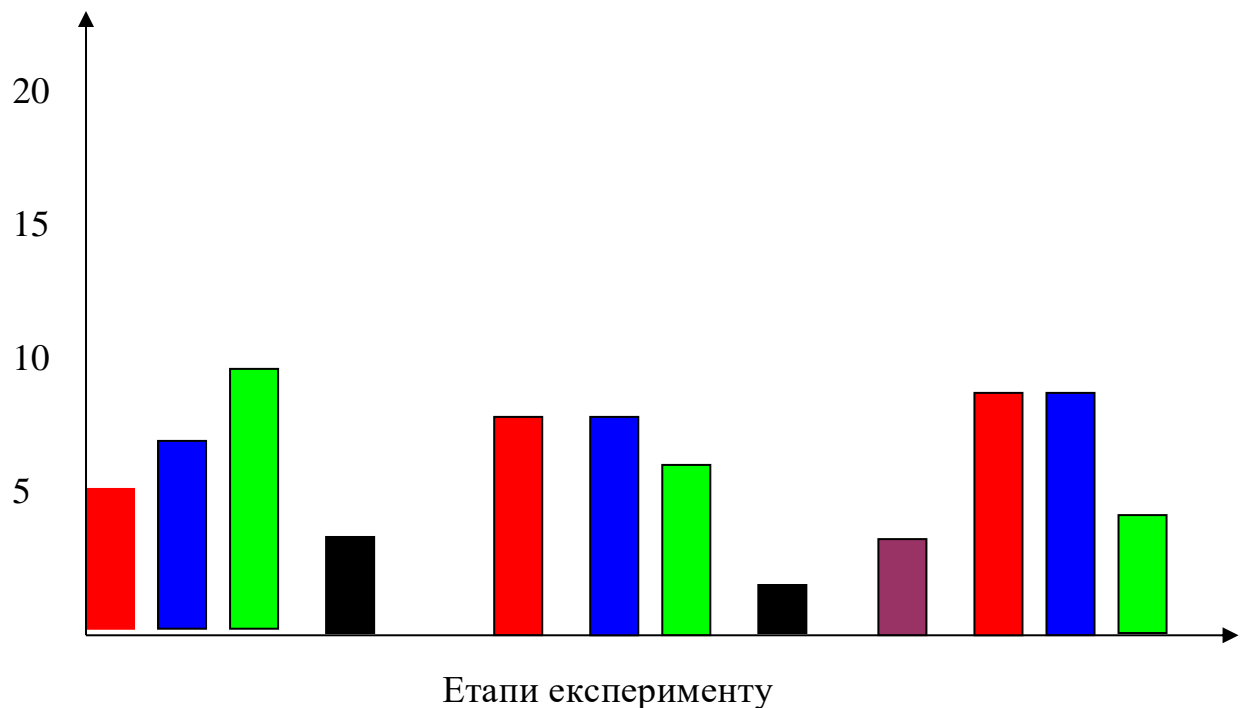
	1	2	3
1	0	0	1
2	1	4	12
3	18	15	8
4	4	3	3
5	2	3	1
6	0	0	0

Рис. 2.12 Рівень вербальної креативності у студентів контрольної групи

Результати контрольної групи по параметрах вербальної креативності дають нам уявлення про те, як у ході навчальної діяльності розвивається креативність особистості. Зрушення у підвищенні рівня спостерігаються, але вони не такі продуктивні, як у контрольній групі, на яку впливали мотиваційним засобом – мотивацією професіоналізму.

Третьою складовою параметра креативності особистості є рівень невербальної креативності (РНК). Показники цього рівня ми одержали при обробці результатів тестової методики Є. Торранса. Дані експериментальної групи представлені нами на рисунку 2.13, а контрольної – на рисунку 2.14.

Частота зустрічаємості рівня

	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	3
3	5	8	9
4	7	8	9
5	10	7	4
6	3	2	0

Рис. 2.13 Рівень невербальної креативності у студентів експериментальної групи

На рисунку 2.13 видно, що рівень невербальної креативності зростає на кожному наступному етапі експерименту, він стає вище.

На першому етапі: «3»-й рівень виявляється у 5 студентів, «4»-й рівень – у 7 студентів, «5»-й – у 10 студентів, «6»-й – у 3 студентів.

На другому етапі: на «3»-му рівні ми бачимо вже 8 студентів, на «4»-му рівні – 8 студентів, на «5»-му – 7 студентів, на «6»-му рівні – 2 студенти.

На третьому етапі рівень підвищується вже до «2»-го – 3 студенти, на «3»-му – 9 студентів, на «4»-му рівні – 9 студентів, на «5»-му рівні – 4 студенти, а показників «6»-го рівня вже немає в показниках.

Цей результат говорить про те, що тенденція до розвитку параметра невербальної креативності простежується у студентів експериментальної групи, на яку впливали за допомогою мотиваційного чинника – мотивації професіоналізму.

Результати контрольної групи по параметрах невербальної креативності представлені на рисунку 2.14.

Вони показують дуже несуттєві зміни у креативності особистості, які відбуваються зі студентами в процесі навчальної діяльності протягом навчального року. Вони менш помітні порівняно з експериментальною групою.

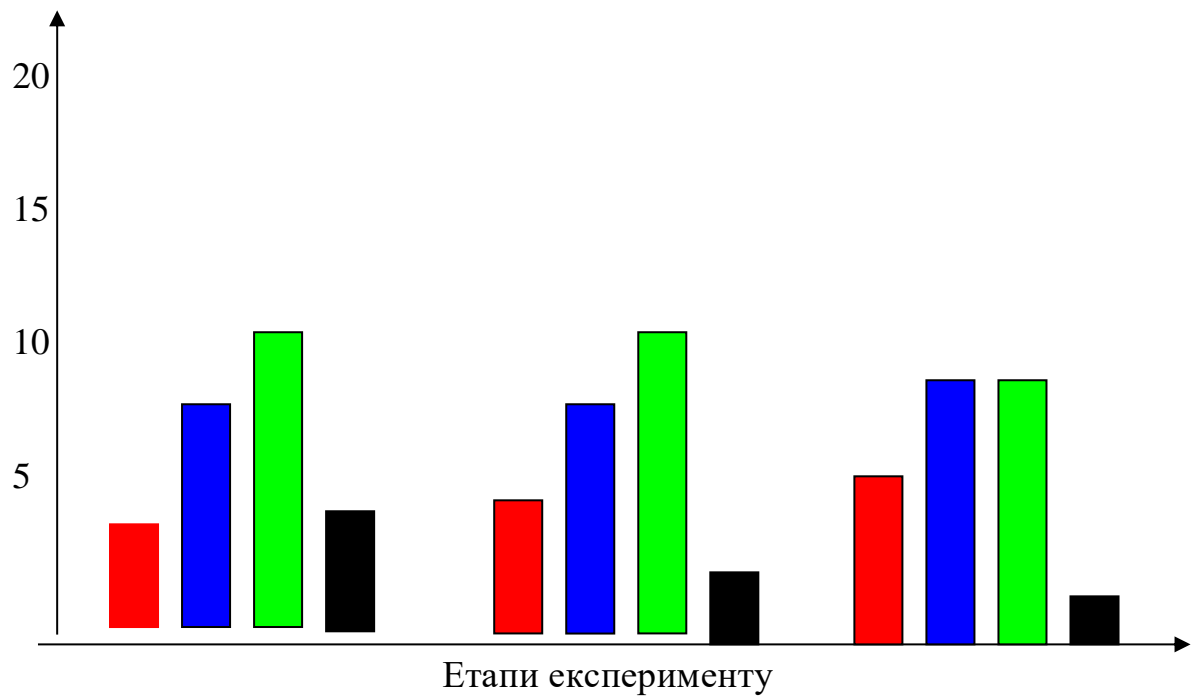
Далі ми розглянемо гістограми параметрів рівня розвитку креативності особистості, що складається у свою чергу з показників рівня творчого потенціалу, рівня вербальної креативності й рівня невербальної креативності.

На рисунку 2.15 показані параметри розвитку креативності особистості для експериментальної групи, на яку впливали мотиваційним засобом – мотивацією професіоналізму.

На рисунку 2.16 відображені результати параметра розвитку креативної активності особистості у контрольній групі.

На рисунку 2.15 ми бачимо, що параметри рівня розвитку креативної активності особистості у студентів експериментальної групи, на яку впливали мотиваційним засобом – мотивацією професіоналізму, підвищується на кожному наступному етапі експерименту.

Частота
зустрічаємості рівня

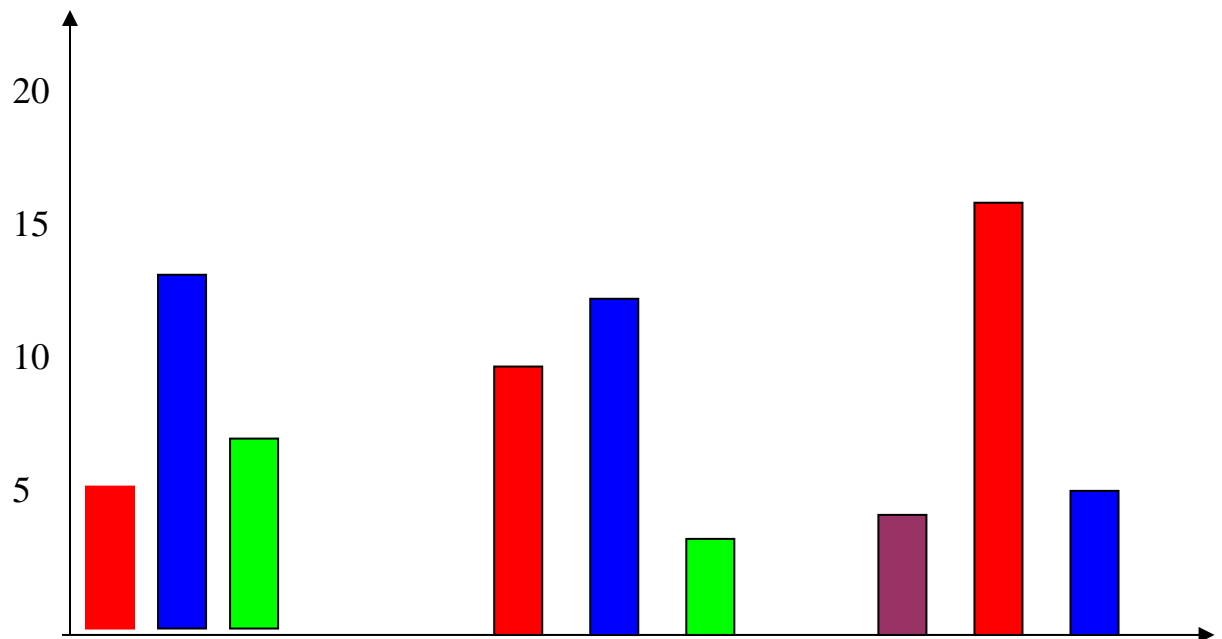

	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	0
3	3	4	5
4	8	8	9
5	10	10	9
6	4	3	2

Рис. 2.14 Рівень невербальної креативності у студентів контрольної групи

Отже, на початковому першому етапі нашого експерименту: «3»-й рівень був у 5 студентів, «4»-й – у 13 студентів, «5»-й – у 7 студентів. На другому етапі: на «3»-му рівні вже 10 студентів, на «4»-му – 12 студентів, на «5»-му рівні – 3 студенти. На третьому етапі рівень підвищується до «2»-го – 4 студенти, на «3»-му – 16 студентів, на «4»-му рівні 5 студентів, а студентів з показником «5»-го рівня вже немає. Із цього можна зробити висновки, що за допомогою мотиваційного чинника - мотивації професіоналізму ми розвиваємо креативність особистості, що й підтвердилося в ході емпіричного дослідження.

Частота
зустрічаємості рівня

Етапи експерименту

	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	4
3	5	10	16
4	13	12	5
5	7	3	0
6	0	0	0

Рис. 2.15 Рівень креативної активності особистості у студентів експериментальної групи

Простежуючи результати контрольної групи, можна відзначити, що параметри рівня розвитку креативної активності у студентів підвищуються, але не так чітко, як це простежується в експериментальній групі. Набагато зростає показник «3»-го рівня, підвищується також у свою чергу «4»-й й «5»-й рівні, але це не явно виражено. Отже, ми можемо говорити про те, що в процесі навчальної

діяльності середній рівень креативності підвищується, але це малопомітно й несуттєво.

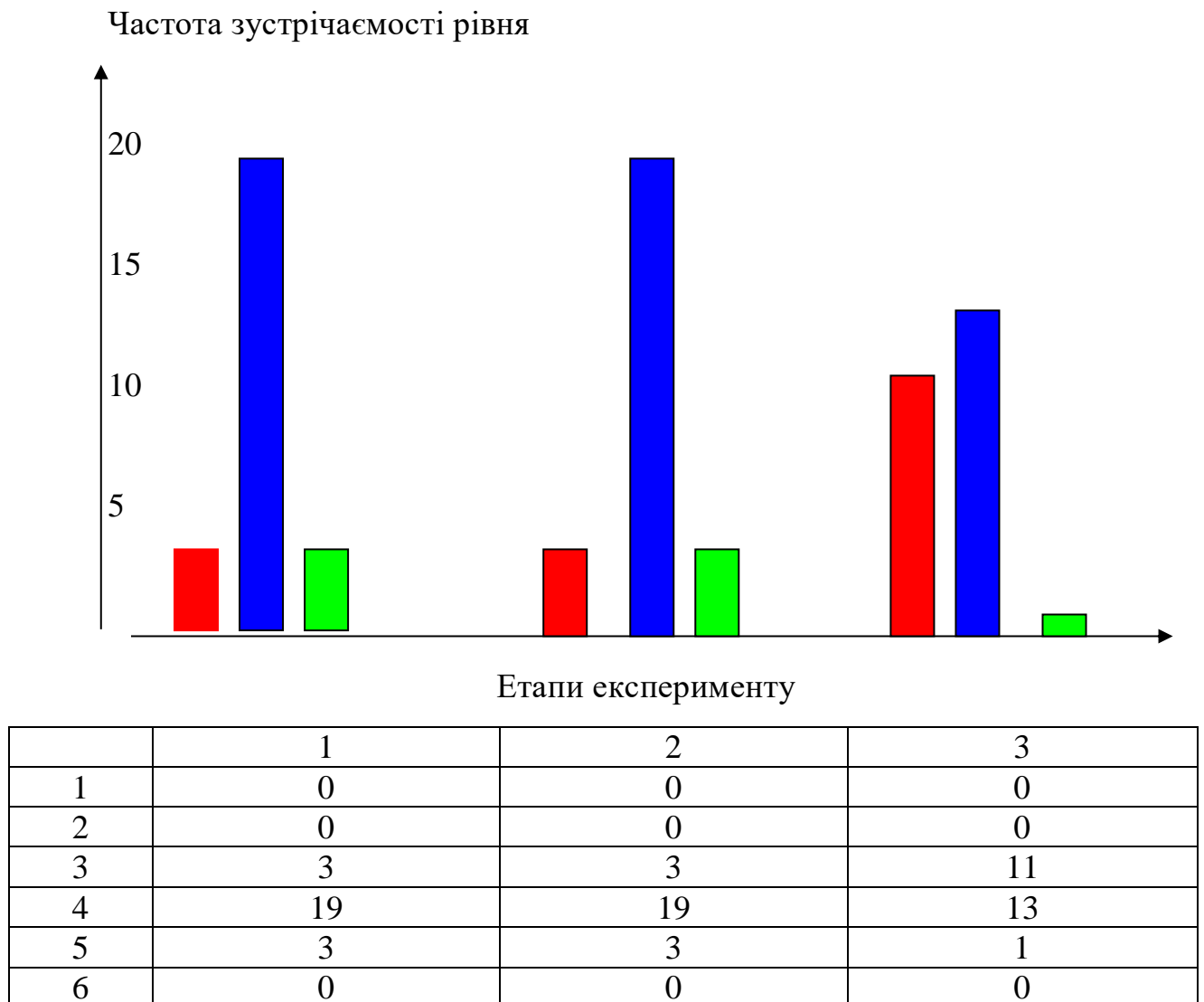

Рис. 2.16 Рівень креативної активності особистості у студентів контрольної групи

За результатами, відображеними у вище наведених гістограмах, можна зробити висновки, що мотиваційний чинник – мотивація професіоналізму впливає на розвиток креативної активності особистості і більш очевидно результати видно після другого семестру, після проведення тренінгу креативності. Для математичної обробки результатів, отриманих у процесі експерименту, ми за допомогою G-критерію знаків визначили типовий або випадковий напрямок зрушення

результатів параметрів креативної активності особистості на всіх етапах експерименту. Для цього наведемо таблицю параметрів КАО для мотиваційного чинника – мотивації професіоналізму, використовуюваного нами з метою розвитку креативності особистості (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Значення параметрів КАО на трьох етапах експерименту групи,
на яку впливали мотиваційним засобом – мотивацією професіоналізму

№ студента	КАО 1 етап	КАО 2 етап	КАО 3 етап	КАО-2–КАО-1 (зрушення 1)	КАО-3-КАО-2 (зрушення 2)
1.	3,33	2,67	2,67	-0,67	0,00
2.	3,67	3,33	2,67	-0,33	-0,67
3.	5,00	4,33	4,00	-0,67	-0,33
4.	3,67	4,00	2,67	0,33	-1,33
5.	4,67	4,33	3,33	-0,33	-1,00
6.	4,67	4,33	3,67	-0,33	-0,67
7.	4,00	3,67	3,00	-0,33	-0,67
8.	3,33	2,67	2,00	-0,67	-0,67
9.	3,67	3,00	2,67	-0,67	-0,33
10.	4,33	4,00	3,00	-0,33	-1,00
11.	4,00	4,00	3,00	0,00	-1,00
12.	4,67	4,67	3,67	0,00	-1,00
13.	3,33	3,33	2,33	0,00	-1,00
14.	3,67	3,00	2,67	-0,67	-0,33
15.	4,00	4,00	3,33	0,00	-0,67
16.	4,00	3,33	3,00	-0,67	-0,33
17.	4,00	4,00	3,00	0,00	-1,00
18.	3,33	3,33	2,33	0,00	-1,00
19.	3,67	3,33	2,67	-0,33	-0,67
20.	4,67	4,67	4,00	0,00	-0,67
21.	4,67	4,33	3,33	-0,33	-1,00
22.	4,00	4,00	2,67	0,00	-1,33
23.	4,33	3,67	3,00	-0,67	-0,67
24.	3,00	3,00	2,33	0,00	-0,67
25.	4,67	4,67	3,67	0,00	-1,00

Використовуючи G-критерій знаків для встановлення загального напрямку зрушення КАО для мотиваційного чинника - мотивації професіоналізму в розвитку креативності особистості, ми висуваємо наступні робочі гіпотези:

Нульова: Перевага типового напрямку зрушення є випадковою.

Зворотня: Перевага типового напрямку зрушення не є випадковою.

Для виявлення «типових» знаків зміни результатів параметра КАО підрахуємо спочатку кількість позитивних, негативних і нульових зрушень по кожній шкалі й у кожній вибірці. Результати для підрахунку G-критерію представлені нами в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Розрахунок кількості позитивних, негативних і нульових зрушень у процесі впливу мотиваційним засобом – мотивацією професіоналізму на розвиток КО на етапах експерименту

Кількість зрушень у	Шкали	
	КАО-2 –КАО-1 (зрушення 1)	КАО-3-КАО-2 (зрушення 2)
Позитивні	0	0
Негативні	15	24
Нульові	10	1
Сума	25	25

Для мотиваційного чинника – мотивації професіоналізму емпіричне значення дорівнює 0, а критичні значення для 1-го зрушення $n=15$. Отже, нульова гіпотеза відкидається, а затверджується зворотня гіпотеза з рівнем значимості $p<0,01$. Статистично вірогідно, що отримані параметри КАО зменшуються, це говорить про те, що рівень розвитку креативності особистості стає вищим. Отже, мотиваційний чинник – мотивація професіоналізму розвиває креативну активність особистості, а саме, спостерігається ріст параметрів креативності особистості. Таким чином, емпіричним шляхом підтверджено, що ефективна організація

самостійної роботи, що інтегрує всі види навчальної й позаучбової діяльності майбутніх психологів, сприяє формуванню креативної активності особистості.

2.3. Емпіричне дослідження впливу новизни діяльності на розвиток креативної активності студента-психолога

Виділяють дві форми пізнавальної потреби: потребу у засвоєнні готових знань (потреба у засвоєнні вражень, у їхній інтеграції, систематизації, нагромадженні) і потребу у дослідженні дійсності з метою отримання нового знання. Перша форма – менш активна, у результаті спонування нею діяльність засвоюється, але не створюється нове знання. Друга форма пізнавальної потреби більш активна й спрямована на устремління вглиб явища, отримання нового знання, уточнення вже відомого.

Діяльність, що спонукається дослідницькою потребою, має своїм результатом продуктивне, нове знання. Зарубіжні дослідники одностайні в тому, що основними об'єктивними факторами, що детермінують дослідницьку поведінку, є новизна й складність. Саме в ситуації новизни проблема пошуку значення проявляє себе з найбільшою силою. Дж. Наналлі й Л. Лемонд виділяють кілька типів новизни [35]. Перший тип припускає раптове порушення строгої послідовності ряду стимулів. Другий тип характеризується наявністю звичних, відомих речей у несподіваному місці. Об'єкти, що характеризуються новизною третього типу – зовсім нові й невідомі для суб'єкта явища.

Говорячи про роль новизни діяльності, сучасні автори наголошують на проблемі інформаційного конфлікту [7]. Термін «інформаційний конфлікт» позначає пізнавальний стан суб'єкта в ситуації ідентифікації, або віднесення його до категорії стимульної конфігурації, частини якої не погоджуються одна з одною, перебуваючи у стані жорсткого протиріччя. Розв'язання інформаційного конфлікту, ідентифікація стимулу відбувається в процесі дослідницької діяльності; значимість цього розв'язання для життєдіяльності очевидна, адже від того,

наскільки категоризація стимулу виявиться вірною й, відповідно, відповідь на середовищний вплив адекватним, залежить виживання організму.

Вивчаючи вплив мотиваційного механізму – новизни діяльності на розвиток креативності особистості, ми задіяли в експерименті групу студентів Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка у кількості 25 осіб. Результати рівня розвитку креативності особистості ми порівнювали з контрольною групою у кількості 25 осіб. На заняттях першого семестру студенти експериментальної групи постійно включалися в нову діяльність різними засобами. Студентам задавалися такі нестандартні ситуації, у яких їм постійно потрібно було відходити від стереотипів і знаходити нові, іноді нестандартні виходи з них. Одним із засобів, які «занурювали» студентів у нову діяльність, що сприяє розвитку креативності особистості, була колективно-творча діяльність.

Методика організації колективно-творчої справи (КТС) була розроблена І.П. Івановим [49]. Справа ця є обов'язково колективною: спільно планується, готується, проводиться, оцінюється. І.П. Іванов виділяє шість взаємозалежних стадій організації КТС. 1-ша стадія – попередня: визначення конкретних завдань майбутньої справи; може проводитися у формі «стартової бесіди», під час якої керівник захоплює студентів радісною перспективою потрібної, цікавої й корисної справи; широко обговорюються такі питання: Для кого?, Коли?, Де?, Хто?, Якими силами? Кому бути організатором? Основні труднощі на цій стадії полягають у тому, що можуть виникнути утруднення у творчому підході до визначення мети, завдання, організаційних форм. І тоді керівник виступає як співавтор колективної думки, дає необхідний поштовх, ненав'язливо пропонує різні варіанти, з яких самі студенти кристалізують колективну творчу ідею.

2-га стадія – колективне планування КТС, що відбувається на загальних зборах: спочатку висунуті ідеї розглядаються в мікроколективах (групах), де кожний висловлює свою думку; потім проводиться заключне обговорення. Ведучий збору співставляє висунуті представниками мікроколективів варіанти, задає уточнюючі питання, пропонує обґрунтувати пропозиції, аргументувати

їхньому опоненту, ставить додаткові «завдання на міркування», які теж спочатку вирішуються у мікроколективах, а потім спільно.

3-а стадія – колективна підготовка справи. Керівний орган КТС (рада справи, творча або ініціативна група) уточнює, конкретизує план підготовки, організує його виконання, усіляко заохочуючи ініціативу виконавців. Позиція педагога обмежується стимулюючою функцією. За його допомогою вирішуються найбільш складні організаційні моменти, він може виступати в ролі консультанта. 4-та стадія – проведення КТС, коли конкретний план, розроблений спільними зусиллями, втілюється у життя.

5-та стадія – колективне підведення підсумків, коли ставляться такі питання: Що було гарно? Що не вдалося здійснити? Які висновки варто зробити на майбутнє? При цьому важливо не стільки констатувати факти, скільки з'ясувати причини, що породили успіх або невдачу. Обговорення підсумків краще починати в мікроколективах, а потім продовжувати всім разом. Попередньо проводиться інтерв'ю або анкетування: Чого нового ти довідався, зробив? Чому навчився сам? Обміну думками сприяють випуск стінної газети й т.п.

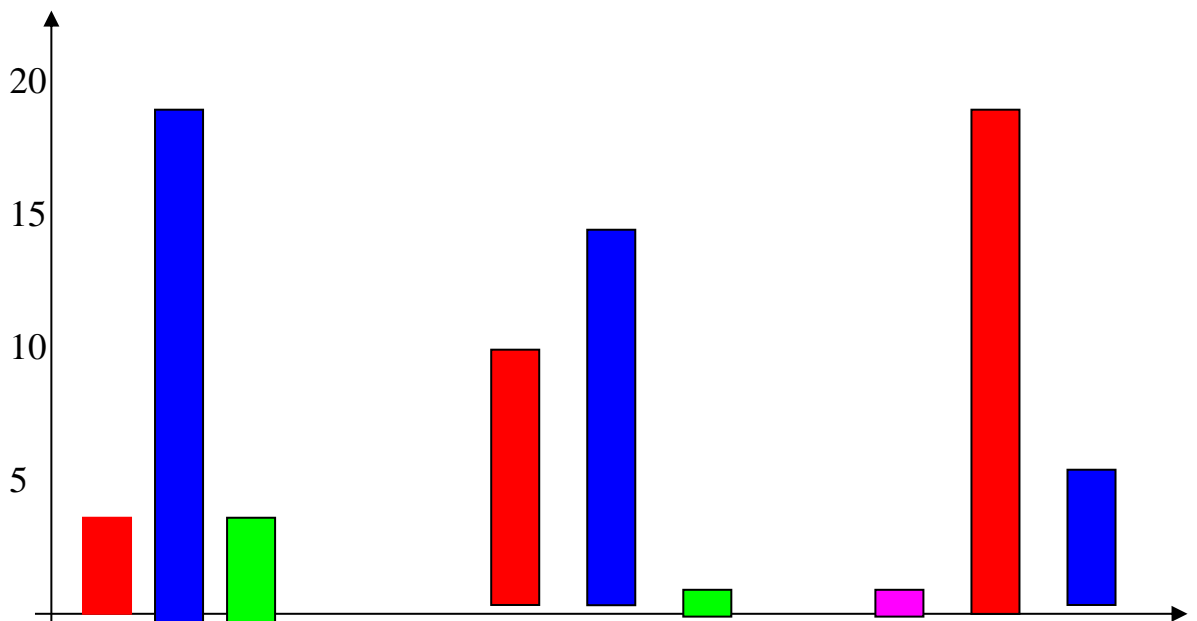
6-та стадія – найближчі наслідки справи, тобто виконання тих рішень, які були прийняті всією групою по гарячих слідах КТС: вносяться зміни у творчі доручення мікрогрупам, планується нова КТС.

Після закінчення першого семестру був досліджений рівень творчого потенціалу, рівні вербальної й невербальної креативності, які у підсумку дають нам картину розвитку креативної активності особистості на той момент, це усе відображено у діаграмах, наведених нижче. Наприкінці другого семестру студенти, що входять в експериментальну групу, були вивезені на інструктивний збір. Там студенти протягом 3-х днів «поринають» у середовище, наближене до майбутньої роботи, тільки з сильно концентрованими, насиченими навчальними заняттями й заходами. І результати цієї нової діяльності, найчастіше незвичної для них не тільки дозволяють розвинути їм креативність, але й спробувати реалізувати свої

здібності повною мірою, що й відображають нижче наведені гістограми результатів рівня розвитку креативності.

Розглянемо спочатку гістограми складового параметра рівня розвитку креативної активності особистості (КАО). Параметри креативності особистості по всіх тестових показниках були розкладені по наступних рівнях: «1» – показник дуже високого рівня креативності особистості (КАО); «2» – високий рівень КАО; «3» – вище за середній рівень КАО; «4» – ледве вище за середній рівень КАО; «5» – середній рівень КАО; «6» – дещо нижче за середній рівень КАО; «7» – нижче за середній рівень КАО; «8» – низький рівень КАО; «9» – дуже низький рівень КАО. Першою складовою параметра креативності особистості є рівень творчого потенціалу (РТП) для експериментальної групи, на яку впливали мотиваційним засобом – новизною діяльності (гістограма 2.17) і показники контрольної групи (гістограма 2.18) на всіх етапах експериментального дослідження. На гістограмі 2.17 бачимо тенденцію підвищення рівня творчого потенціалу на кожному етапі.

Частота зустрічаємості рівня

Етапи експерименту

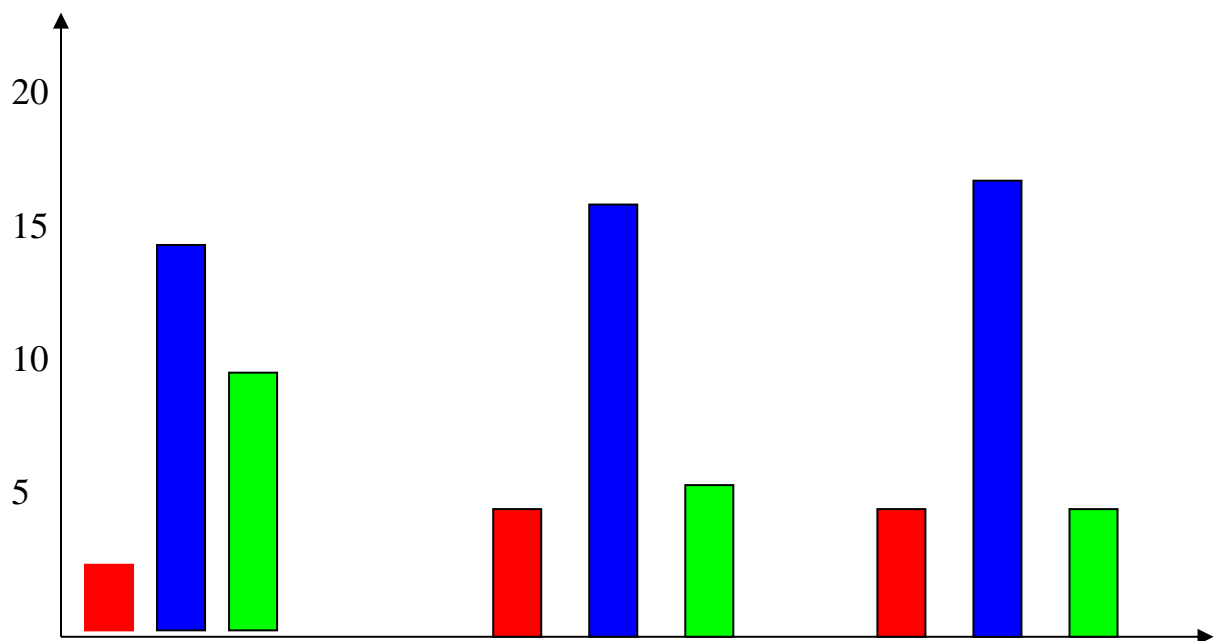
	1	2	3
1	0	0	1
2	0	0	0
3	3	10	19

4	19	14	5
5	3	1	0
6	0	0	0

Рис. 2.17 Рівень творчого потенціалу у студентів експериментальної групи

На початковому – першому етапі експерименту: «3»-й рівень був у 3 студентів, «4»-й – у 19 студентів, «5»-й – у 3 студентів. На другому етапі на «3»-му рівні вже 10 студентів, на «4»-му рівні – 14, на «5»-му – 1 студент. На третьому етапі з'являється наступний результат: на «1»-му рівні – 1 студент, на «3»-му – 19 студентів, на «4»-му рівні – 5 студентів, а студентів з показниками «5»-го рівня вже не спостерігається. Це дозволяє нам зробити висновок про те, що в експериментальній групі простежується тенденція розвитку творчого потенціалу особистості. Результати контрольної групи, де креативність студентів розвивається в навчальній діяльності, дають нам можливість говорити про те, що немає явної відмінності в параметрах рівня творчого потенціалу на початку експерименту й на третьому (заключному) його етапі, хоча незначні зміни можна простежити.

Частота зустрічаємості рівня

Етапи експерименту

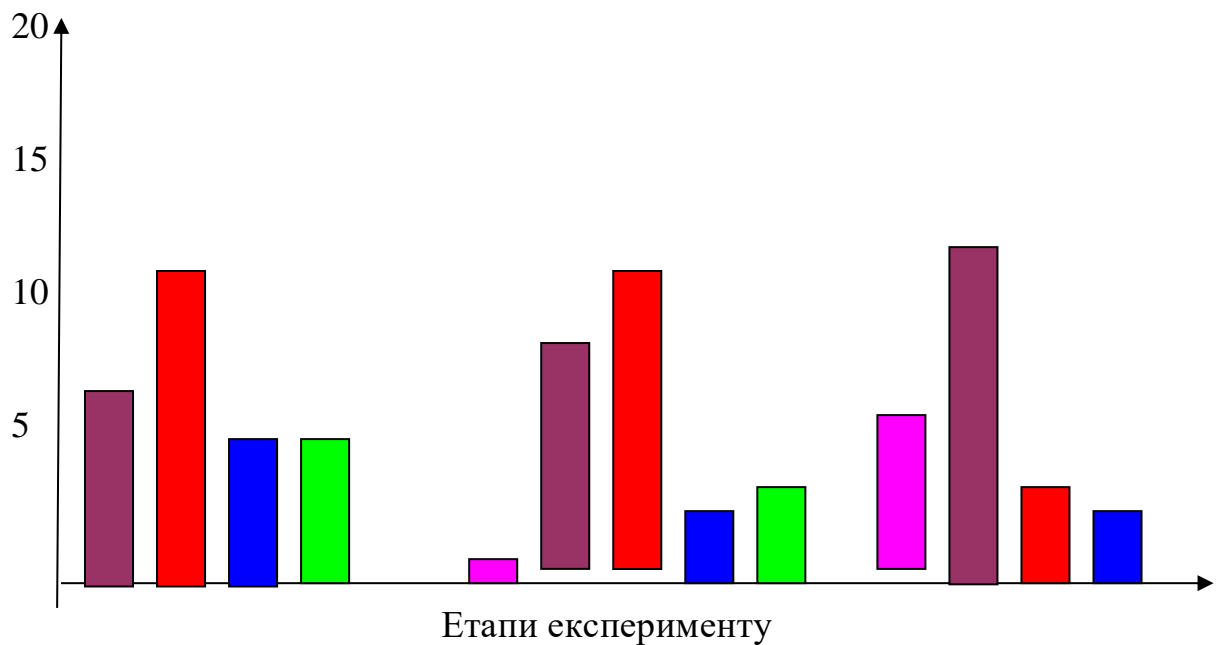
	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	0
3	2	4	4
4	14	16	17

5	9	5	4
6	0	0	0

Рис. 2.18 Рівень творчого потенціалу у студентів контрольної групи

Іншою складовою параметра креативності особистості є рівень вербальної креативності (РВК). Дані експериментальної групи, на яку впливали мотиваційним засобом - новизною діяльності, дані по параметру РВК відображено на гістограмі 2.19, а дані контрольної групи – на гістограмі 2.20.

Частота зустрічаємості рівня

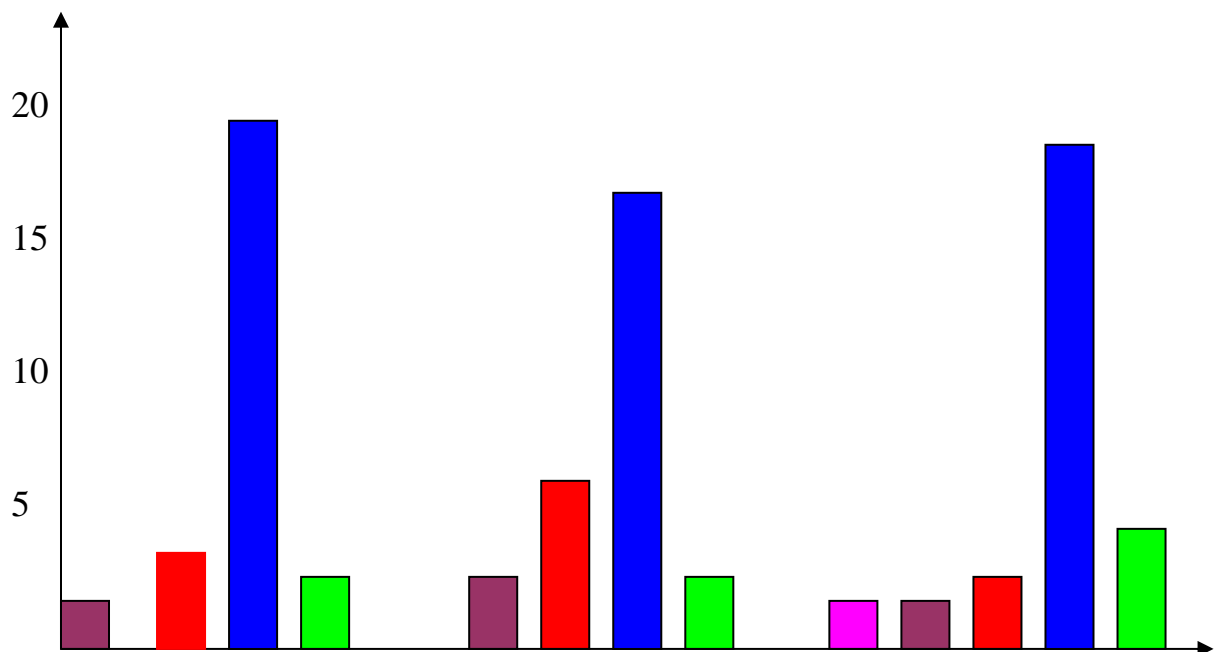
	1	2	3
1	0	1	6
2	6	8	12
3	11	11	3
4	4	2	2
5	4	3	0
6	0	0	0

Рис. 2.19 Рівень вербальної креативності у студентів експериментальної групи

Якщо на початковому - першому етапі: «2»-й рівень був у 6 студентів, «3»-й

рівень – у 11 студентів, «4»-й – у 4 студентів, «5»й – у 4 студентів; то на другому етапі з'являється вже «1»-й рівень – 1 студент, на «2»-му рівні ми бачимо вже 8 студентів, на «3»-му рівні – 11, на «4»му – 2 студенти, на «5»-му рівні – 3 студенти. На третьому етапі – на «1»-му рівні – 6 студентів, на «2»му – 12, на «3»-му рівні – 3 студенти, на «4»-му рівні – 2 студенти, а студентів з показниками «5»-го рівня вже не спостерігається. Це дозволяє нам зробити висновок про те, що тенденція до розвитку вербальної креативності простежується у студентів експериментальної групи, на яку впливали за допомогою мотиваційного чинника – новизни діяльності.

Частота зустрічаємості рівня

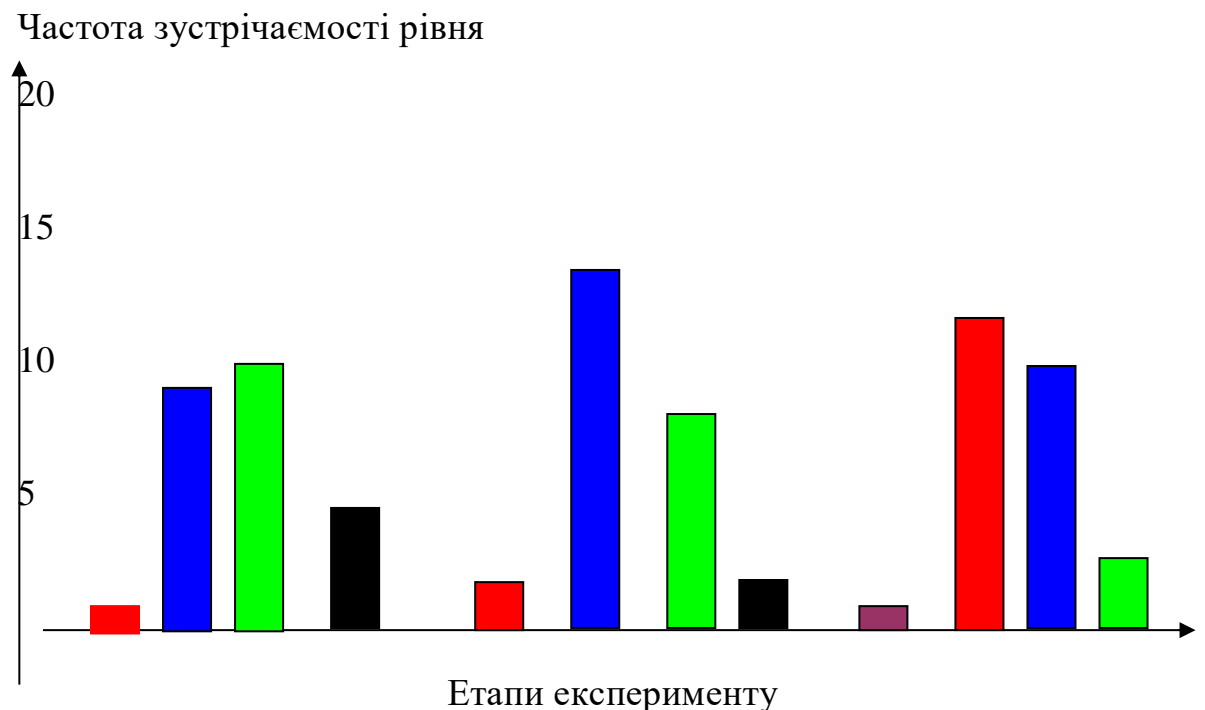
Етапи експерименту

	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	2
3	33	6	18
4	20	17	5
5	2	2	0
6	0	0	0

Рис. 2.20 Рівень вербальної креативності у студентів контрольної групи

На рисунку 2.19 представлений рівень вербальної креативності, він підвищується на кожному наступному етапі експерименту. Результати контрольної групи по параметрах вербальної креативності дають нам уявлення про те, як у ході навчальної діяльності розвивається креативність особистості. Зрушення по підвищенню рівня спостерігаються, але вони не так продуктивні, як в експериментальній групі, на якій впливали мотиваційним засобом – новизною діяльності.

Ще однією складовою параметра креативності особистості є рівень невербальної креативності (РНК). Показники цього рівня ми отримали в ході дослідження при обробці результатів тестової методики Є. Торранса. Дані експериментальної групи представлено на рисунку 2.21, а контрольної – на рисунку 2.22. На рисунку 2.21 видно, що рівень невербальної креативності на кожному наступному етапі експерименту стає вищим. На першому етапі: «3»-й рівень простежується в 1 студента, «4»-й – у 9 студентів, «5»-й – у 10 студентів, «6»-й – у 5 студентів.

	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	1
3	1	2	12

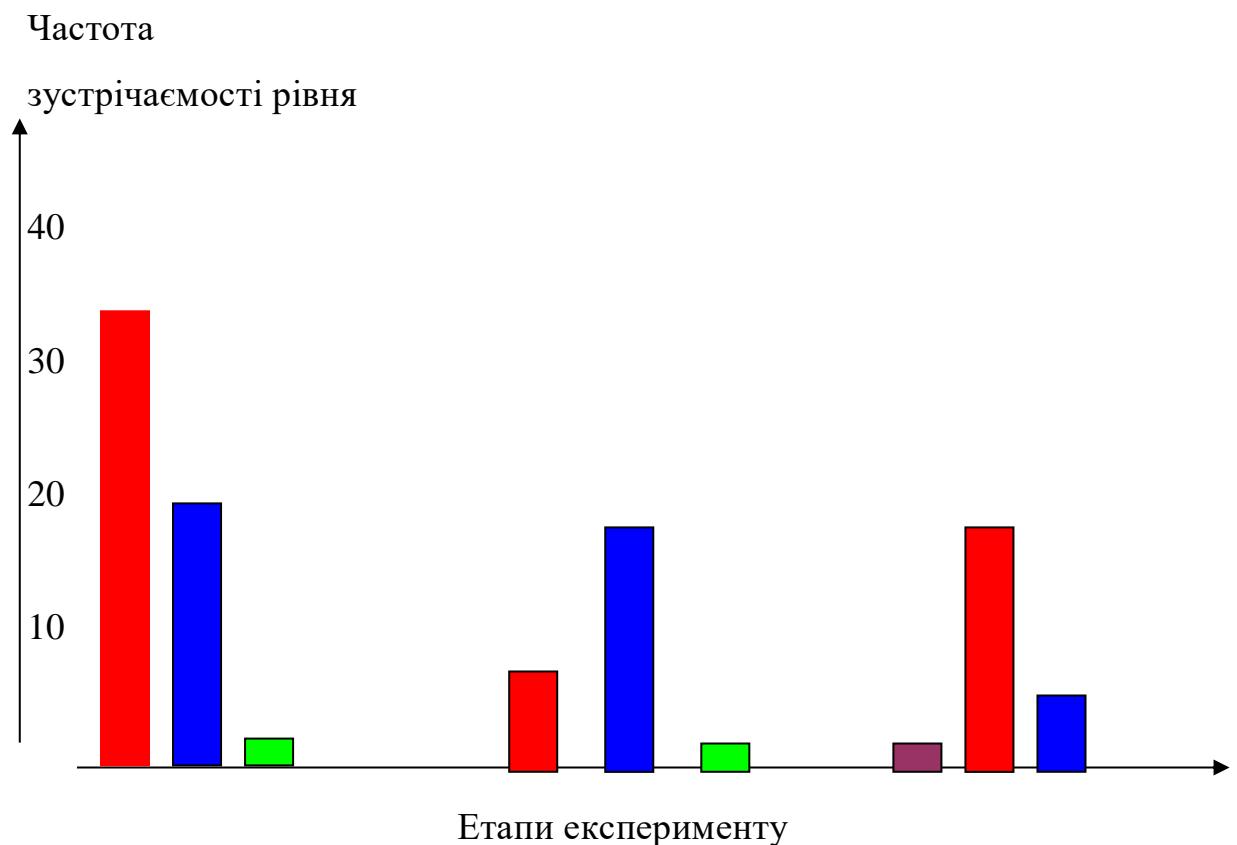

4	9	13	9
5	10	8	3
6	5	2	0

Рис. 2.21 Рівень невербальної креативності у студентів експериментальної групи

На другому етапі: на «3»-му рівні – 2 студенти, на «4»-му рівні – 13 студентів, на «5»-му – 8 студентів, на «6»-му рівні – 2 студенти. На третьому етапі рівень підвищується: на «2»-му рівні – 1 студент, на «3»-му – 12 студентів, на «4»-му – 9 студентів, на «5»-му рівні – 3 студенти, а показників «6»-го рівня вже немає.

Цей результат говорить про те, що тенденція до розвитку параметра невербальної креативності простежується в студентів експериментальної групи, на яку впливали за допомогою мотиваційного чинника – новизни діяльності. Результати контрольної групи по параметрах невербальної креативності, представлені на рисунку 2.22,

	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	2
3	33	6	18

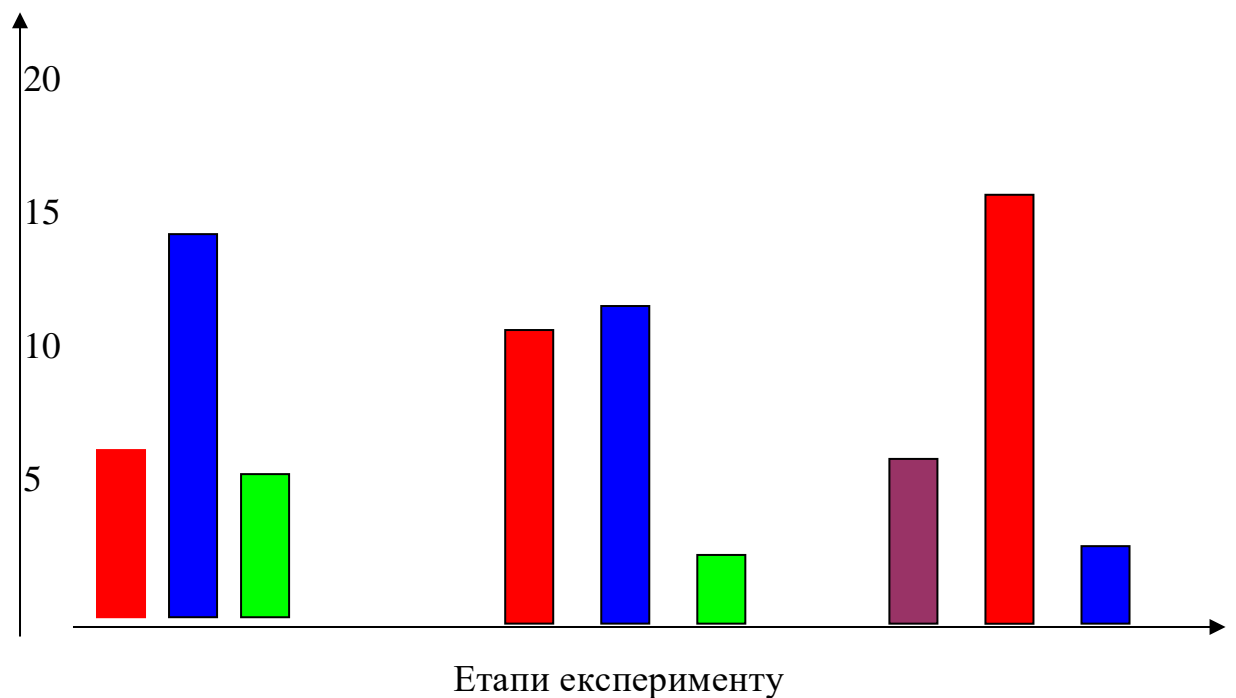
4	20	17	5
5	2	2	0
6	0	0	0

Рис. 2.22 Рівень невербальної креативності у студентів контрольної групи

показують несуттєві зміни у креативності особистості, які відбуваються зі студентами в процесі навчальної діяльності протягом навчального року. Вони менш помітні порівняно з експериментальною групою.

Далі ми розглянемо гістограми параметрів рівня розвитку креативної активності особистості, що складається у свою чергу з показників рівня творчого потенціалу, рівня вербальної креативності й рівня невербальної креативності. На рисунку 2.23 показані параметри розвитку креативної активності особистості для експериментальної

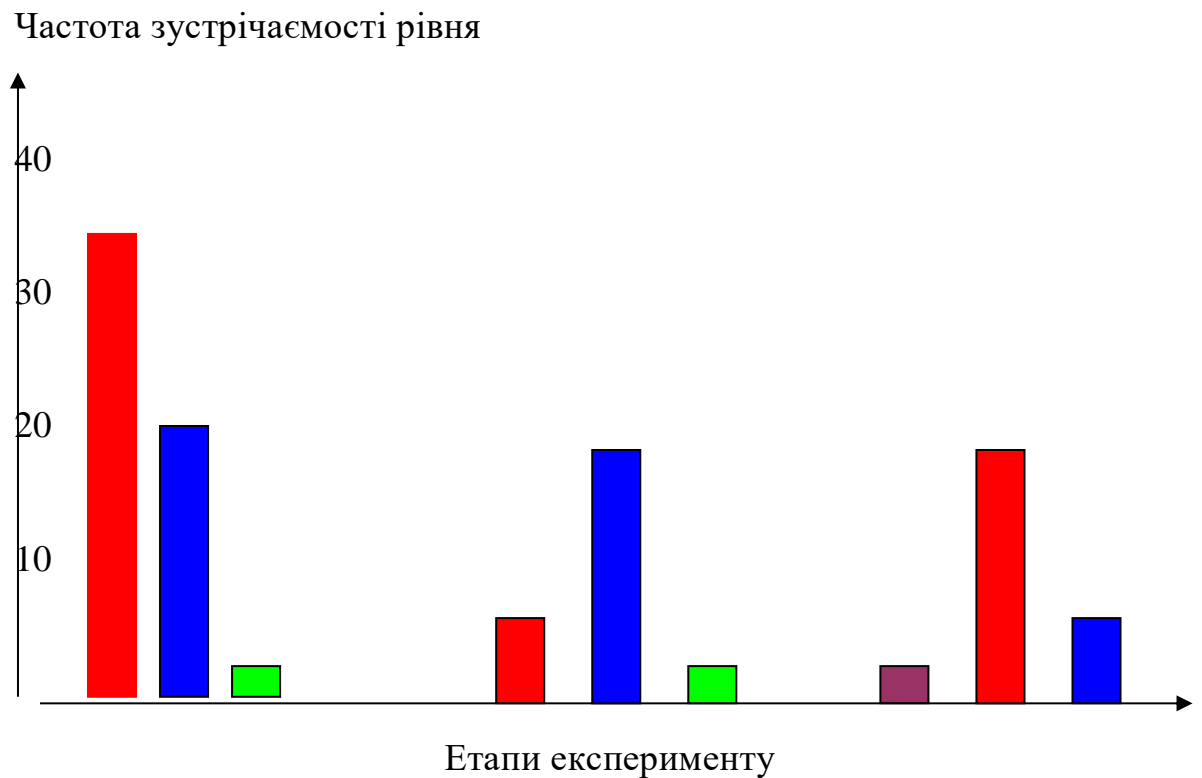
Частота зустрічаємості рівня

	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	6
3	6	11	16
4	14	12	3
5	5	2	0
6	0	0	0

Рис. 2.23 Рівень креативності особистості у студентів експериментальної групи

групи, на яку впливали мотиваційним засобом - новизною діяльності, а на рисунку 2.24 відображені результати параметра розвитку креативної активності особистості в контрольній групі.

	1	2	3
1	0	0	0
2	0	0	2
3	33	6	18
4	20	17	5
5	2	2	0
6	0	0	0

Рис. 2.24 Рівень креативності особистості у студентів контрольної групи

Отже, на початковому – першому етапі нашого експерименту: «3»-й рівень був у 6 студентів, «4»-й – у 14 студентів, «5»-й - у 5 студентів. На другому етапі: на «3»-му рівні вже 11 студентів, на «4»-му – 12 студентів, на «5»-му рівні – 2

студенти. На третьому етапі рівень підвищується: на «2» рівні – 6 студентів, на «3»-му – у 16 студентів, на «4»-му рівні – 3 студенти, а студентів з показником «5»-го рівня вже немає. Із цього можна зробити висновки, що за допомогою мотиваційного чинника – новизни діяльності ми розвиваємо креативність особистості, що й підтвердилося в ході емпіричного дослідження.

На гістограмі 2.23 можна побачити, що параметри рівня розвитку креативної активності особистості у студентів експериментальної групи, на яку впливали мотиваційним засобом – новизною діяльності, підвищується на кожному наступному етапі експерименту. Простежуючи результати контрольної групи, можна відзначити, що параметри рівня розвитку креативної активності у студентів підвищується, але не так чітко, як це простежується в експериментальній групі. Дещо зростає показник «3»-го рівня, підвищується також у свою чергу «4»-й і «5»-й рівні, але це не явно виражено. Отже, можемо говорити про те, що в процесі навчальної діяльності середній рівень креативної активності підвищується, але це малопомітно і несуттєво.

За результатами, відображеним у вище наведених гістограмах, можна зробити висновки, що мотиваційний чинник – новизна діяльності впливає на розвиток креативної активності особистості й ефективніше результати видно після другого семестру, після інструктивного збору. Для математичної обробки результатів, отриманих у процесі експерименту, за допомогою G-критерію знаків визначено, типовим чи випадковим є напрямок зрушення результатів параметрів креативної активності особистості на всіх етапах експерименту. Для цього приведемо таблицю параметрів КАО для мотиваційного чинника – новизни діяльності, використовуваного нами для розвитку креативності особистості (табл. 2.5).

Використовуючи G-критерій знаків для встановлення загального напрямку зрушення КАО для мотиваційного чинника – новизни діяльності в розвитку креативності особистості, висуваємо наступні робочі гіпотези:

Нульова: Перевага типового напрямку зрушення є випадковою.

Зворотня: Перевага типового напрямку зрушення не є випадковою.

Таблиця 2.5

Значення параметрів КАО на трьох етапах експерименту групи, на яку впливали мотиваційним засобом - новизною діяльності

№ студента	КАО 1 етап	КАО 2 етап	КАО 3 етап	КАО2-КАО1 (зрушення 1)	КАО3- КАО2
1.	3,67	3,67	2,67	0,00	-1,00
2.	3,33	2,67	2,33	-0,67	-0,33
3.	4,00	3,67	3,00	-0,33	-0,67
4.	4,67	4,33	3,67	-0,33	-0,67
5.	4,00	3,33	2,67	-0,67	-0,67
6.	4,33	3,67	3,00	-0,67	-0,67
7.	3,67	3,00	2,33	-0,67	-0,67
8.	5,00	4,67	3,67	-0,33	-1,00
9.	4,67	4,00	3,33	-0,67	-0,67
10.	4,67	4,33	3,33	-0,33	-1,00
11.	4,33	4,00	3,33	-0,33	-0,67
12.	3,67	3,33	2,67	-0,33	-0,67
13.	3,33	3,33	2,33	0,00	-1,00
14.	3,33	3,33	2,33	0,00	-1,00
15.	4,00	3,67	2,67	-0,33	-1,00
16.	4,33	3,67	3,33	-0,67	-0,33
17.	4,67	4,67	3,67	0,00	-1,00
18.	4,00	3,33	2,67	-0,67	-0,67
19.	4,33	3,67	3,33	-0,67	-0,33
20.	3,33	3,33	2,67	0,00	-0,67
21.	4,33	4,33	3,00	0,00	-1,33
22.	3,33	3,33	2,33	0,00	-1,00
23.	3,33	3,33	2,33	0,00	-1,00
24.	3,67	3,67	2,67	0,00	-1,00
25.	3,67	3,00	2,67	-0,67	-0,33

Для виявлення «типових» знаків зміни результатів параметра КАО, підрахуємо спочатку кількість позитивних, негативних і нульових зрушень по кожній шкалі й у кожній вибірці. Результати для підрахунку G-критерію

представлені нами в таблиці 2.6. Для мотиваційного чинника – новизни діяльності емпіричне значення $O_{emp.}=0$, а критичні значення для 1 зрушення $=16$. Отже, нульова гіпотеза

Таблиця 2.6

Розрахунок кількості позитивних, негативних і нульових зрушень у процесі впливу мотиваційним засобом – новизною діяльності на розвиток КАО на етапах експерименту

Кількість зрушень у групах	Шкали	
	КАО2-КАО1 (зрушення 1)	КАО3-КАО2 (зрушення 2)
Позитивні	0	0
Негативні	16	25
Нульові	9	0
Сума	25	25

відкидається, а затверджується зворотня гіпотеза з рівнем значимості $p<0,01$.

Статистично вірогідно, що отримані параметри КО зменшуються, це говорить про те, що рівень розвитку креативності особистості стає вище. Отже, мотиваційний чинник – новизна діяльності розвиває креативність особистості, а саме, спостерігається ріст параметрів креативної активності особистості.

Отже, сфери прояву креативного мислення у студентів охоплюють навчальний, науковий і виховний процеси в їхній єдності. Розвиток креативної активності припускає комплексне використання всіх форм навчання, засобів контролю й перевірки знань, форм самостійної роботи студентів, а також застосування їх на практиці. Застосування такої системи засобів розвитку креативної активності повинне здійснюватися диференційовано й поетапно залежно від обсягу накопичених знань у студентів.

При плануванні й організації самостійної роботи студентів з метою розвитку їхньої креативності необхідно домагатися: диференціації цілей, обсягу й форм

самостійної роботи з курсів, а також щодо окремих груп студентів; комплексного дослідження всіх форм активізації і контролю самостійної роботи; включення самостійної роботи в усі форми навчального процесу з урахуванням оптимального сполучення її аудиторних і позааудиторних форм.

Креативна активність проявляється на певному сприятливому психологічному тлі. Як з'ясувалося в результаті проведеного емпіричного дослідження, виділені нами мотиваційні засоби впливають на розвиток креативної активності особистості, а саме, спостерігається ріст параметрів креативної активності особистості після впливу на неї мотиваційними чинниками престижу, мотивації професіоналізму й новизни діяльності.

В результаті порівняння отриманих результатів по розвитку різними мотиваційними чинниками креативної активності особистості було виявлено найбільш продуктивний з них. Ним виявився такий мотиваційний чинник як новизна діяльності, на другому місці – мотивація професіоналізму й на третьому – мотивація престижу. Це дозволяє нам зробити висновок про те, що престиж тільки на перший погляд може мати переважаючий вплив на розвиток креативності особистості, насправді ж більш сильне мотивування має новизна діяльності.

Висновки до другого розділу

Нами було проведено Емпіричне дослідження впливу престижу на розвиток креативної активності студента-психолога. В експерименті брала участь група студентів спеціальності 053 психологія Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка у кількості 25 осіб.

Було з'ясовано, що мотиваційний чинник престижу дійсно впливає на розвиток креативності особистості й більш ефективно це відбувалося в другому семестрі (на третьому етапі), коли ми проводили тренінгові заняття.

Наступним етапом було проведення емпіричного дослідження впливу мотивації професіоналізму на розвиток креативної активності студента-психолога. За результатами, відображеними у вище наведених гістограмах, можна зробити висновки, що мотиваційний чинник – мотивація професіоналізму впливає на розвиток креативної активності особистості і більш очевидно результати видно після другого семестру, після проведення тренінгу креативності.

Емпіричне дослідження впливу новизни діяльності на розвиток креативної активності студента-психолога. Можна зробити висновки, що мотиваційний чинник – новизна діяльності впливає на розвиток креативної активності особистості.

В результаті порівняння отриманих результатів по розвитку різними мотиваційними чинниками креативної активності особистості було виявлено найбільш продуктивний з них. Ним виявився такий мотиваційний чинник як новизна діяльності, на другому місці – мотивація професіоналізму й на третьому – мотивація престижу. Це дозволяє нам зробити висновок про те, що престиж тільки на перший погляд може мати переважаючий вплив на розвиток креативності особистості, насправді ж більш сильне мотивування має новизна діяльності.

ВИСНОВКИ

1. Креативну активність людини неможливо зрозуміти, не з'ясувавши джерела, спонукальні сили, мотиви цього явища. Активність особистості досягає вищої ефективності, коли вона оптимально організована й цілеспрямована, що забезпечується принципом домінанти, ієрархією мотивів активності особистості. Креативна активність є атрибутивною характеристикою діяльності будь-якої особистості, але міра нелінійності та її спрямованість визначається її індивідуально-психологічними особливостями.

Креативно активна особистість відрізняється не присутністю якихось особливих, унікальних якостей, а переважно розвитком тих, які необхідні для продуктивної діяльності. При цьому необхідно врахувати, що особистість є цілісною, інтегральною, і тому переважний розвиток окремих її рис не може не супроводжуватися якісною перебудовою всієї структури.

2. Експеримент проводився у три етапи. На першому етапі було констатовано початковий рівень креативної активності кожного студента. На другому етапі було визначено параметри креативної активності кожного студента. На формувальному етапі після семестрової навчальної роботи з розвитку креативної активності в експериментальних групах було зроблено замір рівня креативної активності у студентів контрольної групи. Для того, щоб виявити, чи працюють мотиваційні чинники, які ми виділили за допомогою G-критерію знаків, було визначено напрямок типових або випадкових зрушень результатів параметрів креативної активності особистості на першому і другому етапах експерименту. Використовуючи G-критерій знаків для встановлення загального напрямку зрушення креативної активності особистості для різних мотиваційних чинників її розвитку нами було висунуто наступні робочі гіпотези: нульова: перевага типового напрямку зрушення є випадковою. Зворотня: перевага типового напрямку зрушення не є випадковою. Для виявлення «типових» знаків зміни результатів параметру креативної активності особистості спочатку було підраховано кількість позитивних, негативних і

нульових зрушень за кожною шкалою і у кожній вибірці. У результаті дослідження нульова гіпотеза відкидається, а затверджується зворотня гіпотеза. Це дозволяє зробити наступний висновок: статистично вірогідно, що отримані параметри креативної активності особистості зменшуються, тим самим підвищується рівень розвитку креативної активності особистості. Отже, мотиваційні чинники, які нами виділено, впливають на розвиток креативної активності особистості. За підсумками порівняння отриманих результатів виявлявся найбільш продуктивний з них. Ним виявився такий мотиваційний чинник як новизна діяльності, на другому місці - мотивація професіоналізму і на третьому – мотивація престижу. Третій етап проходив наприкінці навчального року. Нами було визначено кінцевий рівень креативної активності кожного студента, який був розвинений під час експерименту. Отримані результати емпіричного дослідження дозволяють говорити про те, що престиж лише на перший погляд може мати переважаючий вплив на розвиток креативної активності особистості, насправді ж більш сильне мотивування креативної активності особистості студента-психолога має новизна діяльності.

3. На основі отриманих результатів емпіричного дослідження нами визначено основні напрямки актуалізації мотиваційних чинників розвитку креативної активності у майбутніх психологів під час їхнього навчання у вищому навчальному закладі – це створення психолого-педагогічних умов розвитку креативної активності студентів-психологів, а також оптимізація впливу мотиваційних чинників на креативну активність майбутніх психологів. Розвиток креативної активності припускає комплексне використання всіх форм навчання, засобів контролю й перевірки знань, форм самостійної роботи студентів-психологів, а також застосування їх на практиці. Застосування такої системи форм навчальної роботи повинне здійснюватися диференційовано й поетапно залежно від обсягу накопичених знань у студентів. При плануванні й організації самостійної роботи студентів-психологів з метою розвитку їхньої креативної активності необхідно домагатися: диференціації цілей, обсягу й форм самостійної роботи з курсів, а також щодо окремих груп студентів;

комплексного дослідження всіх форм активізації і контролю самостійної роботи; включення самостійної роботи до усіх форм навчального процесу з урахуванням оптимального сполучення її аудиторних і позааудиторних форм.

Таким чином, завдання дослідження виконано у повному обсязі, а висунута гіпотеза знайшла своє емпіричне підтвердження. З'ясовано, що основу креативності особистості складає її креативна активність, яка набуває особливого розвитку під час навчання молодшої людини у вищому навчальному закладі. Додатковими джерелами підвищення рівня її розвитку є мотиваційні чинники, основними з яких для студентів-психологів є новизна діяльності, престиж професії та мотивація професіоналізму. Розвитку креативної активності особистості майбутніх психологів сприяє ефективна організація самостійної роботи, яка інтегрує всі види навчальної і позаучбової діяльності.

Напрямами подальших досліджень з обраної проблематики можуть бути вивчення питань гармонізації креативної складової особистісного та професійного самовдосконалення, пошук нових джерел стимулювання креативності з врахуванням динаміки вікового розвитку, фахових особливостей, дослідження психологічних детермінант креативності та особливостей формування останньої у студентів з певними вадами здоров'я тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А. Принцип субъекта в отечественной психологии. *Психология. Журнал высшей школы экономики*. 2005. № 4. С. 3–21.
2. Адлер А. Наука о характерах: понять природу человека. СПб.: Академический проект, 2011. 253 с.
3. Асеев В.Г. Мотивационная регуляция нравственного поведения личности. *Социально-психологические и нравственные аспекты изучения личности*. Москва: Наука, 1998. С. 86–98.
4. Анохин П.К. Узловые вопросы теории функциональной системы. М.: Наука, 1980. 197 с.
5. Бал Г.А. Нормы деятельности и творческая активность личности. *Вопросы психологии*. 1990. № 6. С. 25–34.
6. Банзелюк Е.И. Диагностические показатели креативности и их динамика: автореф. дис... кандидата психол. наук / МГУ им. М.В.Ломоносова. М., 2008. 19 с.
7. Барко В.І. Психологічна діагностика креативності та рівня суб'єктивного контролю з метою прогнозування готовності до навчання у вузі. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Збірник наукових праць Інституту ім. Г.С. Костюка АПН України. 2004. Т. 6. Вип. 5. С. 11–17.
8. Большой психологический: словарь / Составление и общая редакция Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченка. Санкт-Петербург: «Прайм-Еврознак»; М.: «Олма-Пресс», 2003. 672 с.
9. Бос Э. Как развивать креативность; пер. с нем. К.А. Петросян. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. 191 с.
10. Брушлинский А.В. Воображение и творчество. *Научное творчество* / Под ред. С.Р. Микулинского, М.Г. Ярошевского. М.: Наука, 1999. С. 341–346.
11. Виллюнас В. Психология развития мотивации. СПб.: Речь, 2006. 464 с.

- 12.Воронюк І.В. Психологічні особливості реалізації творчого потенціалу молодших школярів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2003. 19 с.
- 13.Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. М.: Просвещение, 1991. 93 с.
- 14.Грецов А.Г. Тренинг креативности для старшеклассников и студентов. СПб.: Питер, 2008. 208 с.
- 15.Гиппиус В.С. Тренинг развития креативности. Гимнастика чувств. СПб.: «Речь», 2001. 356 с.
- 16.Гришина Е.В. Творческая деятельность в личностном аспекте. Исследования проблем творчества / Ред.-сост. А.П. Шаховской. М.: Наука, 2000. С. 56–59.
- 17.Давидюк Н.М. Психологічні умови активізації творчої навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі вивчення психологічних дисциплін: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2003. 19 с.
- 18.Диса О.В. Внутрішній діалог як механізм творчого мислення: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2005. 18 с.
- 19.Дышлевой П.С., Яценко Л.В. Регуляция технической деятельности. Воронеж, 1996. 224 с.
- 20.Дэкерс Л. Мотивация: теория и практика: расширенный курс. М.: Гросс Медиа, 2007. 640 с.
- 21.Занюк С.С. Психологія мотивації: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2002. 304 с.
- 22.Засекіна Л.В. Особливості формування професійно-творчого мислення майбутнього фахівця іноземної мови: автореф дис. ... канд. психол. наук / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2000. 20 с.
- 23.Иванников В. Психологические механизмы волевой регуляции: Учебное пособие. СПб.: Питер, 2006. 208 с.
- 24.Ильин Е. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2011. 512 с.

25. Калошина И.П. Структура и механизмы творческой деятельности. М.: Изд-во МГУ им. М.В. Ломоносова, 1993. 168 с.
26. Карлов Н.В. Полемические заметки о науке в наше время. *Свободная мысль*. 1991. № 16. С. 61–69.
27. Кедров Б.М. О теории научного открытия. Сборник «Научное творчество». М.: Наука. С. 78–82.
28. Клакстон Г. Развитие интуиции. Как принимать верные решения без сомнений и стресса. М.: Ман, Иванов и Фарбер, 2015. 352 с.
29. Клименко В.В. Психологія творчості. Київ: Науково-літературний центр, 2006. 460 с.
30. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. СПб: Питер, 1998. 278 с.
31. Ковалева Г.В. Взаимосвязи когнитивных, личностных и нейродинамических характеристик креативности: автореф дис. ... кандидата психол. наук / Пермский государственный институт искусства и культуры. Пермь, 2002. 19 с.
32. Коваленко А.Б. Психологія розуміння творчих задач: автореф дис. ... доктора психол. наук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2000. 38 с.
33. Козленко В.Н. Проблемы креативности личности. *Психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная* / Ответственный редактор Я.Л. Пономарев. М.: Наука, 1990. С. 131–148.
34. Кравчук П.Ф. Творчество как способ самовыражения личности. *Личность: развитие и реализация в творчестве* / Отв.ред. П.Ф. Кравчук. Курск: КГТУ, 1996. С. 159–167.
35. Кукуленко-Лук'янець І.В. Психологічні засади особистісно-креативного підходу в навчанні студентів університету: автореф. дис. кандидата психол. наук / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. К., 2003. 18 с.
36. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Смысл, 2005. 432 с.

37. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. В 2-х т. Т.1 М.: Педагогика, 1993. 391 с.
38. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 1971. 40 с.
39. Леонтьев В.Г. Активность человека. *Активность личности*. Сб. науч. трудов в двух томах Т.1. / Отв. ред. В.Г. Леонтьев. Н.: НГПУ, 1998. С. 3–8.
40. Леонтьев В.Г. Мотивация и психологические механизмы ее формирования Новосибирск: ГП «Новосибирский полиграфкомбинат», 2002. 264 с.
41. Леонтьев В.Г. Психологические механизмы мотивации. Новосибирск: НГПИ, 1992. 216 с.
42. Луговая В.Ф. Креативность как компонент адаптационного потенциала личности: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Санкт-Петербург, 2005. 20 с.
43. Майерс Д. Интуиция. Возможности и опасности. СПб.: Питер, 272 с.
44. Максименко С.Д., Зайчук В.О., Клименко В.В., Соловйenko В.О. Загальна психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Під заг. ред. С.Д. Максименка. К.: Форум, 2000. 543 с.
45. Малімон Л.Я. Специфіка емоційності осіб з різним рівнем креативності: автореф дис. ... канд. психол. наук / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2003. 18 с.
46. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики; перевод с англ. АМ. Татлыбаевой. СПб.: Евразия, 2002. 432 с.
47. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб., Евразия, 1999. 478 с.
48. Маслоу А. Новые рубежи человеческой психики. М.: Смысл; Альпина нон-фикшн, 2012. 516 с.
49. Маслюк О.Н. Педагогическая система И.П. Иванова в современном контексте духовно-нравственного воспитания школьников: дис. канд. психол. наук. Москва, 2002. 194 с.
50. Матюшкин А.М. Основные направления исследования мышления и творчества. *Психологический журнал*. 1994. № 1. С. 9–17.

51. Матюшкин А.М. Фигурная форма А теста творческого мышления Э. Торранса, адаптированного сотрудниками Общесоюзного центра «Творческая одаренность» НИИ ОПП АПН СССР. М.: Изд-во НИИ ОПП АПН СССР, 1990. URL: <https://psylab.com.ua/tools> (дата звернення 20.11.2020).
52. Меерович М.И., Шрагина Л.И. Технология творческого мышления. Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2000. 432 с.
53. Мороз Ю.В. Психологічні особливості розвитку творчої активності старшокласників: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2004. 18 с.
54. Музика О.Л. Суб'єктно-ціннісний аналіз становлення творчо обдарованої особистості (на матеріалі технічної творчості): автореф. дис. ... канд. психол. наук / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 1997. 20 с.
55. Музика О.О. Мотивація творчої активності технічно обдарованих підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2001. 18 с.
56. Орлова С.Н. Психологические факторы развития творческого мышления личности в процессе когнитивной деятельности; автореф. дис. ... доктора психол. наук / НГУ. Новосибирск, 2002. 34 с.
57. Островская Е.А. Интуиция в творчестве и свойства характера. *Современные наукоемкие технологии*. 2005. № 9. С. 76–78.
58. Пасічник І.Д. Психологія операційних структур мислительної діяльності (генезис дії систематизації на математичному матеріалі): автореф. дис. ... доктора психол. наук / Рівненський педагогічний ін-т. Рівне, 1993. 36 с.
59. Петровский В.А. Личность в психологии. Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1995. 512 с.
60. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Теоретическая психология: учебное пособие для вузов. М.: Academia, 2001. 496 с.
61. Пиаже Ж. Генетическая эпистемология. СПб.: Питер, 2004. 160 с.
62. Платонов К.К. Структура и развитие личности. М.: Наука, 1996. 255 с.

63. Попель А.А. Психологические условия развития социальной креативности студентов в процессе профессиональной подготовки: автореф. дис. ... кандидата психол. наук / НГУ. Н. Новгород, 2005. 21 с.
64. Психология мотивации и эмоций / под редакцией Ю.Б. Гиппенрейтер и М.В. Фаликман, М.: АСТ: Астрель, 2009. 704 с.
65. Ребеко Т.А. Динамика творческой мотивации. *Психологический журнал*. 1997. Т. 8. № 1. С. 136–140.
66. Рибо Т. Болезни личности. Опыт исследования творческого воображения. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. 400 с.
67. Роменець В.А. Психологія творчості: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2002. 286 с.
68. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. СПб: Питер, 2003. 512 с.
69. Рубинштейн С.Л. Избранные философско-психологические труды. Основы онтологии, логики и психологии. Рос. акад. наук. Институт психологии. М.: Наука, 1997. 462 с.
70. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре профессиональных свойств личности (на примере представителей социономических профессий): автореф. дис. ... доктора психол. наук / Институт психологии им. Г.С. Костюка АПН Украины. Киев, 1996. 37 с.
71. Семенов И.М., Степанов С.Ю. Рефлексивная психология и педагогика творчества. Запорожье: Издательство ЗГУ, 1992. 192 с.
72. Смольська Л.М. Формування творчого мислення молодших школярів у процесі вивчення рідної мови: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 1999. 19 с.
73. Теплов Б. М. Избранные труды: электронный ресурс. URL: <https://www.twirpx.com/file/1562667/> (дата звернення 03.04.2020).
74. Тест для визначення творчих здібностей (Меде і К. Піорковський). *Методики психологічної діагностики індивідуально-психологічних особливостей працівників Національної поліції України: методичні*

- рекомендації / В. О. Криволапчук, А. С. Сизоненко, В. П. Остапович, В. І. Барко. Київ: Видавництво Людмила, 2019. С. 22–23.
75. Тест Медника. *Сборник психологических тестов*. Часть II: Пособие / Сост. Е. Е. Миронова Мн.: Женский институт ЭНВИЛА, 2006. С. 127–137.
76. Тест «Який ваш творчий потенціал». Психологія. Освіта UA. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/9921/> (дата звернення 20.11.2020).
77. Тихомиров О.К. Познавательная потребность. *Проблемы формирования социогенных потребностей* / Под ред. Ш.Н. Чхартишвили, Н.И.Сарджвеладзе. Тбилиси, 1974. С. 102–105.
78. Торшина К.А. Современные исследования проблемы креативности в зарубежной психологии. *Вопросы психологии*. 1998. № 4. С.123–132.
79. Туриніна О.Л. Психологія творчості: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2007. 160 с.
80. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. СПб.: Ювента, 1999. 318 с.
81. Фрейд А., Фрейд З. Теория психоанализа и «эго-психология». М.: Родина, 2018. 240 с.
82. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. М.: Эксмо, 2016. 256 с.
83. Фрейд З. Психоанализ творчества. Леонардо да Винчи, Микеланджело, Достоевский. М.: Алгоритм, 2016. 256 с.
84. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни. Толкование сновидений. Пять лекций о психоанализе. М.: Эксмо, 2018. 80 с.
85. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / пер. с нем. Э. Телятниковой. М.: АСТ: Аст Москва, 2006. 635 с.
86. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. М.: Академический проект, 2013. 208 с.
87. Хрящева Н.Ю. Психогимнастика в тренинге. СПб.: «Речь», 1997. 256 с.
88. Шубинский В.С. Психология творчества учащихся. М.: Знание, 1998. 80 с.
89. Шумилин А.Т. Проблемы теории творчества. М.: Высшая школа, 1999. 143 с.
90. Юнг К. Г. Об архетипах коллективного бессознательного. *Архетип и символ*. М.: «Ренессанс», 1991. С. 95–128.
91. Якимчук Б.А. Образне мислення в процесі розв'язання творчих задач з креслення: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Київ, 1998. 20 с.
92. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. М.: Издательство Института практической психологии, 1998. 304 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Методика. Методика невербального творчого мислення П. Торренса

Даний тест вперше запропонований американським психологом П. Торренсом в 1962 р. Тест призначений для діагностики креативності починаючи з дошкільного віку. Ускладнені варіанти можуть бути використані і в інших вікових групах (до 17-20 років). Головне завдання, яке ставив перед собою П. Торренс, – отримати модель творчих процесів, що відображає їх природну складність.

В основі цього методу лежить здатність до дивергентного мислення (Д. Гілфорд), до перетворень і створення асоціацій, здатність породжувати нові ідеї та розробляти їх.

Дванадцять тестів творчої продуктивності Торренса згруповані в вербальну, образотворчу і звукову батареї. Перша позначається як вербальне творче мислення, друга – образне творче мислення, третя – словесно-звукове творче мислення.

Тест творчого мислення П. Торренса припускає можливість різних варіантів і модифікацій. Останнім часом з'явилося безліч різних адаптованих модифікацій даного тесту (А. М. Матюшкін, Н. В. Шумакова, Е. І. Шелбанова, Н. П. Щербо, В. Н. Козленко, Е. Е. Тунік, А. Е. Симановский, Т. А. Барішева).

Підготовка до тестування.

Перед пред'явленням тесту необхідно враховувати наступні аспекти роботи.

1. Тести не допускають ніяких змін і доповнень. Навіть невеликі «імпровізації» в інструкціях вимагають повторної стандартизації та валідизації тесту. Не слід також збільшувати час виконання тесту, так як нормативні дані, представлені в керівництві, відповідають зазначеному ліміту часу.

2. Під час тестування необхідно створити сприятливу емоційну атмосферу. Вживання слів «тест», «перевірка», «іспит» необхідно уникати, так як тривожна, напружена обстановка блокує свободу творчих проявів. Тестування проходить у формі захоплюючої гри, цікавих завдань, в обстановці заохочення уяви, допитливості дітей, стимулювання пошуку альтернативних відповідей.

3. Оптимальний розмір групи – 15-35 досліджуваних. Для молодших дітей розмір груп слід зменшити до 10-15 осіб, а для дошкільнят переважно індивідуальне тестування.

4. Час виконання фігурної форми тесту – 30 хвилин. Враховуючи підготовку, читання інструкцій, можливі питання, необхідно для тестування відвести 45 хвилин.

5. **Мета:** виявити деякі особливості невербального творчого мислення (легкість, гнучкість, оригінальність, розробленість).

Необхідний матеріал: фігура овальної форми із кольорового паперу, чистий папір, кольорові олівці, клей, простий олівець, тестовий бланк, що складається з 10-ти квадратів, в яких зображені графічні структури різної форми, шість пар ліній: П.

Хід виконання: дослідження проводиться в три етапи.

На першому етапі досліджуваним дають наступну інструкцію: «Ви отримали фігуру з кольорового паперу овальної форми, а також клей. Ви повинні придумати будь-який малюнок, частиною якого повинна бути ця фігура. Це може бути предмет, явище або розповідь. За допомогою клею Ви розміщуєте фігуру на папері і за допомогою кольорових олівців домальовуєте малюнок. Вкінці даєте назву своєму малюнку. На це дається 10 хвилин».

На другому етапі дослідження інструкція така: «Вам роздані бланки, на кожному намальовані незакінчені фігури. Потрібно закінчити ці зображення за допомогою будь-яких доповнень і назвати те, що у Вас вийшло». Через 10 хвилин робота закінчується.

На третьому етапі учням дається інструкція: потрібно до кожної пари ліній, а їх є 6 додати певні лінії, деталі, щоб отримати завершені малюнки. Кожен малюнок потрібно назвати. Через 10 хвилин ця робота завершується.

Обробка результатів:

Обробка експериментальних даних.

Характеристика основних показників творчого мислення

1. Легкість (швидкість) – кількісний показник, що відображає здатність до породження великої кількості ідей (асоціацій, образів). Вимірюється числом результатів.

2. Гнучкість – відображає здатність висувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до інших, використовувати різні стратегії вирішення. Вимірюється числом категорій. Категорії: світ природи; тваринний світ; людина; механічне; символічне; декоративні елементи; видове (місто, будинок, шосе, двір); мистецтво; динамічні явища.

3. Оригінальність – характеризує здатність до висування ідей, відмінних від очевидних, нормативних. Вимірюється кількістю неординарних відповідей, образів, ідей. З усієї групи якщо певний образ зустрічається у одного досліджуваного, оцінюється в 3 бали, у 2-х – в 2 бали, у 3-х – 1 балом, у 4-х і більше – 0. Ці бали сумують і отримують показник оригінальності відповідей досліджуваних.

4. Розробленість (ретельність, деталізація образів) – фіксує здатність до винахідництва, конструктивної діяльності. Вимірюється кількістю істотних і несуттєвих деталей при розробці основної ідеї.

Вимірюється кількістю істотних і неістотних деталей при втіленні основної ідеї. Так, якщо досліджуваний назвав стимул без яких-небудь його графічних змін, то за таку відповідь – 0 балів. Якщо зображення закінчується за рахунок зображення (повторення) вихідної графічної основи – 1 бал, закінчується зображення за рахунок додавання до вихідної графічної основи яких-небудь деталей, причому саме основа при цьому залишається без змін – 2 бали. Якщо мають місце розгорнуті перетворення у середині простору

вихідного графічного стимулу чи явні зміни його конфігурації – 3 бали. У підсумку для кожного досліджуваного підраховується показник розробленості.

При обробці експериментальних даних необхідно мати на увазі, що причини низьких і високих показників по всіх когнітивних параметрах креативності можуть бути різними. Так, низькі показники за фактором «швидкість» можуть бути пов'язані з високою деталізацією, розробленістю ідей. Високі показники по даному фактору можуть свідчити про імпульсивність або поверховість мислення. Низькі показники за фактором «гнучкість» свідчать про ригідність мислення або низьку інформованість, слабку мотивацію. Надзвичайно високі показники мають «негативний відтінок» і можуть свідчити про нездатність до єдиної лінії в мисленні. Високий коефіцієнт оригінальності іноді спостерігається при психічних і невротичних розладах. Тому при обробці емпіричних даних істотним є не тільки кількісний результат (бали), а й причини цього результату.

Матюшкин А.М. Фигурная форма А теста творческого мышления Э. Торранса, адаптированного сотрудниками Общесоюзного центра «Творческая одаренность» НИИ ОПП АПН СССР. М.: Изд-во НИИ ОПП АПН СССР, 1990. URL: <https://psylab.com.ua/tools>

ДОДАТОК Б

Діагностика вербальної креативності. Тест С. Медніка.

Методика спрямована на виявлення та оцінку існуючого у випробовуваних, але часто прихованого або такого який блокується вербального креативного потенціалу. Методика проводиться як в індивідуальному, так і в груповому варіанті. Час на виконання завдань не обмежується, але заохочуються тимчасові витрати на кожну трійку слів не більше 2-3 хв.

Інструкція до тесту.

Вам пропонуються трійки слів, до яких необхідно підібрати ще одне слово так, щоб воно поєднувалося з кожним з трьох запропонованих слів. Наприклад, для трійки слів «гучно – правда – повільно» відповіддю може служити слово «говорити» (голосно говорити, говорити правду, повільно говорити). Ви можете змінювати слова граматично і використовувати приводи, не змінюючи при цьому стовплення слова як частини мови.

Постарайтеся, щоб ваші відповіді були якомога оригінальніше і яскравіше, спробуйте подолати стереотипи і придумати щось нове. Постарайтеся придумати максимальну кількість відповідей на кожну трійку слів.

Інтерпретація результатів тестування.

Для оцінки результатів тестування пропонується наступний алгоритм дій. Необхідно зіставити відповіді випробовуваних з наявними типовими відповідями і при знаходженні схожого типу привласнити даному відповіді оригінальність, зазначену в списку. Якщо в списку немає такого слова, то оригінальність відповіді вважається рівною 1,00.

Індекс оригінальності підраховується як середнє арифметичне оригінальності всіх відповідей. Кількість відповідей може не збігатися з кількістю «трійок слів», тому що в одних випадках випробовувані можуть дати декілька відповідей, а в інших - не дати жодного.

Індекс унікальності дорівнює кількості всіх унікальних (не мають аналогів у типовому переліку) відповідей.

Використовуючи процентильну шкалу, побудовану для цих індексів і показника «кількість відповідей» (індексу продуктивності), можна визначити місце даної людини щодо контрольної вибірки і, відповідно, зробити висновок про ступінь розвитку у нього вербальної креативності та продуктивності.

Дослідження проводилося у груповій формі, на стандартизованих бланках, за стандартними інструкціям, в денний час, у шкільних кабінетах. При проведенні дослідження всі піддослідні були спокійні, виявляли помірний інтерес, уважно слухали інструкції, виконували запропоновані завдання.

Тест Медніка. *Сборник психологических тестов. Часть II: Пособие* / Сост. Е. Е. Миронова Мн.: Женский институт ЭНВИЛА, 2006. С. 127–137.

ДОДАТОК В

Тест для визначення творчих здібностей В. Меде і К. Піорковського.

Опис методики. Дослідження обдарованості за методом, розробленим В. Меде і К. Піорковським, отримали широке визнання, успіх і популярність. Вони склалися з психотехнічного оцінювання інтелектуальних здібностей (здатність комбінувати; обсяг словникового запасу; здатність до логічного судження; пам'ять; рівень уваги; здатність зосереджуватися на складному завданні), а також тестування лінгвістичних і математичних здібностей.

Досліджуваному пропонується три слова. Упродовж 5 хвилин пропонується скласти максимальну кількість оригінальних речень, до яких входили ці слова. Можна змінювати послідовність слів речень і їх оригінальність».

Приклад. Слова: будинок, річка, дощ.

Варіанти речень:

1. На березі річки стояв будинок під рясним дощем.
2. Я дивлюся крізь вікно будинку на річку під дощем.
3. Йшов дощ, проте я вийшов із будинку і подався до річки.
4. Будинок, річка і дощ – це іменники української мови.
5. Сильний дощ призвів до розливу ріки, яка змила будинок.

У цьому прикладі складено 5 речень, усі вони зараховуються за змістом. У випадку, коли зміст речень є тотожним, зараховується лише одне.

Оригінальність відповідей оцінюється за трибальною шкалою:

- 3 – оригінальне, дотепне поєднання слів;
- 2 – правильне, логічне поєднання;
- 1 – допустиме поєднання слів.

У наведеному прикладі четверте речення заслуговує оцінки «3 бали», а решта – оцінки «2 бали». Таким чином, кількість речень дорівнює 5, а оцінка – 11 балів.

Варіанти слів, які пропонуються для складання речень: а) море, сонце, скло; б) весна, дзеркало, ріка; в) яблуко, дорога, хлопець.

Опитувальник «Який Ваш творчий потенціал»

1. Чи вважаєте Ви, що навколишній Вас світ можна поліпшити:
  - а. да;
  - б. немає, він і так досить гарний;
  - в. так, але тільки де в чому.
2. Чи можливо Ваша особиста участь у зміні навколишнього світу:
  - а. да, в більшості випадків;
  - б. немає;
  - в. да, в деяких випадках.
3. Чи вважаєте Ви, що деякі з Ваших ідей внесли б значний внесок в ту сферу діяльності, в якій Ви зайняті:
  - а. да;
  - б. так, за сприятливих обставин;
  - в. лише в деякій мірі.
4. Чи вважаєте Ви, що в майбутньому зможете зайняти положення, що дозволяє щось принципово змінити:
  - а. так, напевно;
  - б. це малоймовірно;
  - в. можливо.
5. Коли Ви вирішуєте розпочати ту чи іншу дію, чи впевнені Ви, що здійснисте своє починання:
  - а. да;
  - б. часто думаєте, що не зумієте;
  - в. так часто.
6. Чи відчуваєте Ви бажання зайнятися справою, якого абсолютно не знаєте:
  - а. так, невідоме Вас приваблює;
  - б. невідоме Вас не цікавить;
  - в. все залежить від характеру цієї справи.
7. Якщо Вам доводиться займатися незнайомою справою, відчуваєте Ви бажання досягти в ній досконалості:
  - а. да;
  - б. задовольняєтеся тим, чого встигли досягти;
  - в. да, якщо тільки Вам це подобається.
8. Якщо справа, якого Ви не знаєте, Вамнравітся, чи хочете Ви знати про нього все:
  - а. да;
  - б. немає, Ви хочете навчитися лише найголовнішого;
  - в. немає, Ви хочете тільки задовольнити свою цікавість.
9. Коли Ви зазнаєте невдачі, то:
  - а. якийсь час упорствуете, всупереч здоровому глузду;
  - б. облишите цю затію, так як розумієте, що вона нереальна;

в. продовжуєте робити свою справу, навіть коли стає очевидно, що перешкоди нездоланні.

10. На вашу думку, професію треба вибирати, виходячи з:

- а. своїх можливостей, подальших перспектив для себе;
- б. стабільності, значущості, потрібності професії, потреби в ній;
- в. переваг, які вона забезпечує.

11. Подорожуючи, могли б Ви легко орієнтуватися на вже одного разу пройдений маршрут:

- а. да;
- б. немає, боїтеся збитися зі шляху;
- в. так, але тільки там, де місцевість Вам сподобалася і запам'яталася.

12. Відразу ж після якоїсь бесіди чи зможете Ви пригадати все, що говорилося:

- а. да, без праці;
- б. всього згадати не можете;
- в. запам'ятовуєте тільки те, що Вас цікавить.

13. Коли Ви чуєте слово незнайомою Вам мовою, то можете повторити його по складах, без помилки, навіть не здогадуючись про його значення:

- а. да, без утруднень;
- б. да, якщо це слово легко запам'ятати;
- в. повторить, але не зовсім правильно.

14. У вільний час Ви віддаєте перевагу:

- а. залишатися наодинці з самим собою, подумати;
- б. перебувати в компанії;
- в. Вам байдуже, будете Ви один або в компанії.

15. Ви займаєтеся якоюсь справою. Вирішуєте припинити це заняття лише коли:

- а. справа закінчена і здається Вам відмінно виконаною;
- б. Ви більш-менш задоволені;
- в. Вам ще не все вдалося зробити.

16. Коли Ви один:

- а. любите мріяти про якісь, навіть, можливо, абстрактні речі;
- б. за всяку ціну намагаєтеся знайти собі конкретне заняття;
- в. іноді любите помріяти, але про речі, які пов'язані з Вашою роботою.

17. Коли якась ідея захоплює Вас, Ви станете думати про неї:

- а. незалежно від того, де і з ким Ви перебуваєте;
- б. тільки наодинці з самим собою;
- в. тільки там, де не буде занадто шумно.

18. Коли Ви відстоюєте якусь ідею:

- а. можете відмовитися від неї, якщо вислухаєте переконливі аргументи опонентів;
  - б. залишитеся при своїй думці, які б аргументи ви не чули;
  - в. зміните свою думку, якщо опір виявиться занадто сильним.
- бланк відповідей.

Обробка результатів:

Підрахуйте окуляри, які Ви набрали.

За відповідь «а» – 3 бали; за відповідь «б» – 1; за відповідь «в» – 2.

Питання 1,6,7,8 визначають межі Вашої допитливості; 2,3,4,5 – віру в себе; 9 і 5 – сталість; 10 – амбіційність; 12 і 13 – «слухову» пам'ять; 11 – зорову пам'ять; 14 – Ваше прагнення бути незалежним; 16,17 – здатність абстрагуватися; 18 - ступінь зосередженості.

Ці здібності і становлять основу творчого потенціалу. Загальна сума набраних очок визначить його рівень особисто для Вас.

Інтерпретація результатів:

49 і більше балів. Ваш творчий потенціал значний. Ви володієте великими творчими можливостями. Якщо їх правильно використовувати, Ви зумієте досягти хороших результатів у творчій діяльності.

Від 24 до 48 балів. У Вас цілком нормальний творчий потенціал. Ви маєте ті якості, які дозволяють займатися творчістю. Але у Вас є і проблеми, які гальмують цей процес. У всякому разі, Ви здатні творчо проявити себе, якщо, звичайно, цього побажаєте.

23 і менше балів. Ваш творчий потенціал, на жаль, невеликий. Але, можливо, Ви просто недооцінили себе, свої здібності? Відсутність віри в свої сили може привести до думки, що Ви взагалі не здатні до творчості. Позбавтеся від цього і таким чином вирішите проблему.

ДОДАТОК Д

Психогімнастичні вправи

Вправа 1. Учасники групи сидять по колу. Інструкція: «Зараз ми витратимо якийсь час на те, щоб зосередитися на собі, на своїх думках, почуттях, переживаннях. Сядьте, будь ласка, зручніше й повільно закрийте очі. Зверніть увагу на ваш подих, відчуйте, як повітря проходить через ніс, горло, попадає в груди, наповнює ваші легені. Відчуйте, як з кожним вдихом у Ваше тіло попадає енергія, турботи, напруги... Зверніть увагу на Ваше тіло. Відчуйте Ваше тіло: усе – від ступень ніг до верхівки голови... Ви сидите на стільці (кріслі), чуєте якісь звуки..., відчуваєте дотик повітря на вашому обличчі. Може бути, вам захочеться змінити позу, зробіть це. А тепер зосередьтеся на ідеї мінливості світу, у якому ми живемо... Наш складний час характерний швидкими й різкими змінами... Часом блискавичними... Соціальні й технологічні зміни, які в минулі сторіччя тяглися десятки років, тепер можуть відбутися в лічені місяці або навіть тиждень, і все це постійно діє на кожного з нас. Подумайте про це. Які думки у Вас виникають? Як Ви відчуваєте себе в цьому мінливому світі? (Ці питання тренер повторює з інтервалами 2-3 рази). Подумайте про те, які ваші якості, особливості поведінки допомагають вам жити, а які заважають? А тепер згадайте, що ви сидите тут, у цій кімнаті, і тут є ще інші люди. Ви можете відразу відкрити очі або посидіти ще якийсь час із закритими очима. Поверніться сюди, у наше коло, і зробіть це в зручному для вас темпі».

Після того, як всі учасники групи відкрили очі, тренер може запропонувати всім ще якийсь час залишитися зі своїми враженнями, почуттями, переживаннями й намалювати їх. Для цього учасникам групи пропонуються папір, фарби, фломастери, кольорові олівці, пастель і т.п. Малюнки учасників бажано розташувати так, щоб усі могли їх бачити протягом подальших занять.

Після того, як усі закінчили малювати і малюнки прикріплені на натягнуту нитку або до стіни, тренер продовжує інструкцію: «Продовжимо нашу роботу. Зараз ми об'єднаємося в групи по 4-5 чоловік у кожній і поділимося нашими враженнями, міркуваннями, розповімо один одному про те, які наші якості, особливості поведінки допомагають, а які утруднюють наше життя в мінливому світі. Складіть, будь ласка, у вашій групі перелік цих якостей або особливості поведінки, які ви включите до списку, вони будуть конкретними. Будьте готові наприкінці роботи в малих групах поділитися з іншими тим, що у вас вийде».

У ході уявлення кожною групою свого переліку якостей тренер спонукує інших учасників задавати питання, прояснити те, що їм не цілком ясно. При цьому тренер записує названі якості, особливості поведінки на дошці або аркуші ватману. Ця вправа спрямована на усвідомлення кожним учасником групи свого досвіду життя в мінливому світі. Проведення цієї вправи в тренінгу креативності дозволяє зробити крок на шляху розуміння того, у чому проявляється креативність, а також деяких бар'єрів, що блокують її прояв.

Вправа 2. Учасники групи сидять по колу. У центрі кола лежить папір, фарби, фломастери й т.д. – усе, що необхідно для малювання. Інструкція: «Зараз я пропоную кожному з нас взяти аркуш паперу й намалювати креативність так, як ви її розумієте, ми почекаємо, коли всі зроблять свої малюнки». Після того, як всі зробили свої малюнки, кожний розповідає про свій малюнок, про те, як він (вона) розуміє, що таке креативність. Вправа дозволяє сформулювати багато сутнісних характеристик креативності як властивості особистості, творчого процесу, а також відмінні риси саме творчих продуктів діяльності. По ходу обговорення тренер пропонує задавати один одному питання, уточнювати зміст висловлення. Після того, як усі висловляться, тренер підбиває підсумок, перераховуючи основні ідеї, що стосуються проявів креативності, умов її формування й розвитку, які відповідають змісту орієнтовних основ, у рамках яких буде проходити подальша робота.

Вправа 3. Учасники групи сидять півколом. У тренера в руках аркуш із зображення куба. Інструкція: «Подивіться, будь ласка, на цей аркуш і скажіть, що ви бачите на ньому?». Учасники висловлюють свої версії. Тренер підбиває підсумок, повторюючи те, що було сказано. Звичайно це – малюнок, куб, геометрична фігура, кілька квадратів, коробка, кімната й т.д. Після цього тренер продовжує інструкцію: «У вас виникли різні думки із приводу того, що зображено на цьому аркуші. У той же час очевидно, що на ньому немає нічого, крім дванадцяти відрізків прямих. Як це пояснити?».

У процесі обговорення учасники групи висловлюють ідеї щодо впливу попереднього досвіду на сприйняття, коли «упізнається» раніше вибудована у свідомості конструкція. Залежно від рівня групи або досягнутого нею до цього моменту роботи рівня розуміння проблеми ця ідея може наділятися різними формулюваннями: «ми довідаємося про речі, яким самі дали ім'я (назву), при цьому інші можуть навіть не підозрювати, що цей об'єкт означає для нас», «нам сказали, що така форма називається кубом, тому ми й бачимо його» і т.д.

Вправа 4. Учасники групи сидять по колу. У тренера в руках м'яч. Інструкція: «Зараз ми будемо, кидаючи м'яч, висувати аргументи «за» й «проти» створення родини. Ми будемо чергувати наші доводи: перший (той, хто починає), кидаючи м'яч, запропонує аргумент «за», другий – «проти», третій – «за» і т.д. При цьому домовимося, що будемо користуватися формулюванням «створювати родину треба, тому що...» й «створювати родину не варто, тому що...». Вправа спрямована на розвиток гнучкості мислення. У ході вправи тренер звертає увагу учасників на моменти, коли відбувається перехід у нову змістовну область, наприклад зі сфер побуту в сферу мистецтва або професійної діяльності.

Вправа 5. Учасники групи сидять по колу. Інструкція: «Подивіться уважно навколо й виберіть будь-який предмет, що перебуває в кімнаті, від імені якого ви готові вимовити короткий монолог. Коли всі будуть готові, хтось із нас почне, і всі по черзі вимовлять свої монологи. Не слід турбуватися, що від імені одного предмета може пролунати два або навіть три монологи». Вправа спрямована на розвиток уяви, подолання звичного ракурсу сприйняття навколишнього, «придбання нових очей».